T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KOMÜNİST REJİM DÖNEMİNDE ARNAVUTLUK'TA DİN POLİTİKALARI VE GÜNÜMÜZDEKİ DİNİ YAŞAMA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Xhentila TATAJ

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖLÜKBAŞI

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KOMÜNİST REJİM DÖNEMİNDE ARNAVUTLUK'TA DİN POLİTİKALARI VE GÜNÜMÜZDEKİ DİNİ YAŞAMA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Xhentila TATAJ

Enstitü Anabilim Dalı : Sosyoloji

"Bu tez 26/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir."

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. M. Tayfun AMMAN	BAŞARILI	
Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖLÜKBAŞI	BAŞARILI	
Dr. Öğr. Üyesi Aydın AKTAY	BAŞARILI	

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	**XHENTILA TATAJ**
Öğrenci Numarası	:	**1560Y13015**
Enstitü Anabilim Dalı	:	**SOSYOLOJİ**
Enstitü Bilim Dalı	:	**SOSYOLOJİ**
Programı	:	☑ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	**Komünist Rejim Döneminde Arnavutluk'ta Din Politikaları ve Günümüzdeki Dinî Yaşama Etkisi**
Benzerlik Oranı	:	**% 2**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulalma Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

26/06/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımca yapılmış olup, yeniden değerlendirlilmek üzere ....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

26/06/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı:Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖLÜKBAŞI

Tarih:

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR **EYK Tarih ve No:**	**Enstitü Birim Sorumlusu Onayı**

00 00.ENS.FR.72

ÖNSÖZ

Araştırmamla ilgili çok değerli tavsiye, geri bildirimleri ve her zaman işimi bu kadar destekleyici olduğu için Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖLÜKBAŞI'na teşekkürlerimi sunarım. Tezimin çeşitli aşamalarında bana her zaman yardımcı oldu. Onun öğrencisi olmak ve tezimi onun gözetimi altında hazırlamak benim için bir onurdu.

Prof. Dr. M. Tayfun AMMAN'a da beni bu tezin başında desteklediği için teşekkürlerimi sunarım. Görüşme yapıldıktan sonra da sorularımı sabırla cevapladı ve istediğim zaman yardım istememi istedi.

Son olarak bu araştırmaya katılan tüm katılımcılara teşekkür ediyorum!

Xhentila Tataj

26.06.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

AÇP **:** Arnavutluk Çalışma Partisi

BDGS **:** Belgrad Devlet Güvenlik Servisi

DC **:** Demokratik Cephe

AKAAE **:** Arnavutluk'ta Kalkınma Araştırması ve Alternatifleri Enstitüsü

DMÖ **:** Dindarlık Merkezi Ölçeği

TABLO LİSTESİ

GRAFİK LİSTESİ

Sakarya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	*	**Doktora**	
Tezin Başlığı: Komünist Rejim Döneminde Arnavutluk'ta Din Politikaları ve Günümüzdeki Dinî Yaşama Etkisi			
Tezin Yazarı: Xhentila TATAJ		**Danışman:** Dr. Öğr. Üyesi Adem BÖLÜKBAŞI	
Kabul Tarihi: 26.06. 2019		**Sayfa Sayısı:** ix (ön kısım) + 95 (tez) + 7 (ek)	
Anabilim Dalı: Sosyoloji			

1945-1990 yılları arasında Arnavutluk'ta kurulan komünist rejimin Arnavutların yaşamları üzerinde birçok etkisi vardı. Rejimin politik, kültürel ve dini alanlarında sürdürdüğü baskıcı politikalar, Arnavutluk'taki bu rejimin etkilerini görmeye çalışan çeşitli akademisyenler tarafından ele alındı. Bu çalışma, dini alanda komünist rejimin uyguladığı baskıcı politikaların etkileri üzerine odaklanacaktır. Bu yazının altında yatan varsayım Arnavutluk'ta komünist rejim tarafından benimsenen ateist ideolojinin; dini bilginin edinimi, dini ritüeller ve dini uygulamalar üzerinde kısıtlayıcı bir rol oynadığıdır.

Ayrıca, Arnavutluk'un totaliter sistemden liberal-demokratik devlet sistemine geçtikten sonra da Arnavutluk'ta dine bugün de ilgisizliğin sürdüğününü var sayıyoruz. Bu varsayımı göstermek, komünizmde din rolünün teorik yönleri ve Arnavutların din ile olan ilişkisini etkileyen faktörler olarak değerlendirilecektir. Daha spesifik olarak, Arnavutların dini kurumlara ne sıklıkta katıldığı, dini kitaplara, dini törenlere ve dini uygulamalara gösterdikleri ilgi görülecektir. Bu çalışmada kullanılan metodoloji, ortaya atılan hipotezi desteklemek için teorik ve ampirik analizleri birleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din, Totalitarizm, Propaganda, Ateizm.

Sakarya University

Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	*	Ph.D.	
Title of Thesis: The Effect of Religious Policies during the Communist Regime Period and Current Religious Life in Albania.			
Author of Thesis: Xhentila TATAJ	**Supervisor:** Assist.Prof. Adem BÖLÜKBAŞI		
Accepted Date: 26.06.2019	**Nu of Pages:** ix (pretext) + 95 (main body) + 7 (App)		
Department: Sociology			

The communist regime established in Albania during the years 1945-1990 had many impacts on the lives of Albanians. The repressive policies pursued by the regime in the political, cultural, and religious spheres have been dealt by various scholars who seek to see the impacts of this regime in Albania. This study will focus on the impact of the repressive policies undertaken by the communist regime in the religious sphere. The underlying assumption of this study is that the atheistic ideology followed by the communist regime in Albania has curbed the acquisition of religious knowledge and the implementation of rituals and religious practices in the country. Further, the study argues that by changing from the totalitarian system to the system of liberal-democratic states, Albania faces a lack of interest in religion today. To demonstrate this assumption will be considered the theoretical aspects of the role of religion during communism and the factors that have influenced the relationship of Albanians with religion. More specifically, it will be seen how frequently do albanians attend religious institutions, their interest in religious books, rituals and religious practices. The methodology used in this study combines theoretical and empirical analysis to support the hypothesis raised.

Keywords: Religion, Totalitarianism, Propaganda, Atheism.

GİRİŞ

Din, bireyin hayatındaki en önemli unsurlardan ve toplumsal hayattaki en işlevsel kurumlardan biridir. Dolayısıyla sosyal bilimlerde din üzerine yapılan çalışmaların sayısı bir hayli fazladır. Arnavutluk'takidini hayat, din-devlet ilişkileri ve dini hoşgörü ile ilgili de bir çok akademik çalışma yapılmıştır.. Bu çalışmalar genellikle Arnavutluk'u dini toleransı yüksek olan bir ülke olarak göstermektedir. Ayrıca Arnavutluk komşu ülkeler tarafından da örnek alınması gereken bir model olarak işaret edilmektedir. Ancak Arnavutluk'ta dinin tarihi analiz eden çalışmaların sayısı pek fazla değildir. Bu yüzden tezimizde Arnavutluk'ta özellikle komünist dönemde dini hayatla ilgili bir çalışma yapmak istedik. Komünist rejim Arnavutluk'ta1945 yılında başladı. Komünist rejim politik, sosyal ve ekonomik alanda birçok köklü değişikliğe imza attı. Bu değişikliklerin çoğu baskıcı bir tarzdaydı ve iktidarı tek bir partinin elinde toplamayı amaçlıyordu. Bu anlamda komünist rejimde dine yönelik bakış açısı da söz konusu totaliter ve otoriter siyasi eğilimlerden etkilenmiştir. Neticede bu kısıtlayıcı adımlar, din alanında da uygulandı. Rejimin uyguladığı ateist politikalarla, dini inancı uygulama ve yaşama hakkı kanunla yasaklandı.

Arnavutluk'un tarihinde din ve devlet ilişkileri konusunda bu önemli gelişmeler yaşanmış olmasına rağmen, Arnavutların hayatında dinin rolü hakkındaki çalışmalar literatürdeeksik kalmıştır. Mevcut çalışmalarda Arnavutluk'ta dinî kimliklerin demografik dağılımını gösteren veriler vardır ancak bu veriler hakkında ayrıntılı bir analiz ve açıklama yapılmamıştır. Arnavutluk'taki din, totaliter rejim sırasında yasaklandığından, Arnavutlar din ile ilişki kurmakta zorlandılar. Bu noktada, Arnavutluk'taki dini hoşgörü dikkate alınması gereken bir konudur ve Arnavutların dinlerle olan ilişkileri analiz edilmelidir. Bu çalışmanın amacı, totaliter rejimin izlediği ateist politikaların Arnavutların din ile ilişkisine etkisini incelemektir. Komünist rejimin yıkılmasından ve Arnavutluk'ta demokrasinin kurulmasından sonra, Arnavutlar dini inancı uygulama hakkı kazandılar. Bu çalışma, dinin günümüzde Arnavutların yaşamındaki etkisinin ne olduğunu açıklayabilmek ve anlayabilmek amacıyla yapıldı. Arnavutların dinle ilişkileri bu araştırmanın ana konusudur.

Bu çalışmada dini kitaplar okumak, kutsal yerleri ziyaret etmek, dini ritüelleri uygulamak vb. gibi farklı dinî pratikler incelenmiştir. Tüm bu unsurları analiz ederek Arnavutluk'un dinle olan ilişkisini daha iyi anlayabiliriz. Ayrıca Arnavutluk siyasal sisteminin dinî ritüelleri uygulama hakkı konusundaki rolü de incelenmiştir. Komünist

dönemi analiz ederek, komünist rejimin çöküşünden sonraki dönemle aralarında bir karşılaştırma da yapılabilir.

Totalitarizm, bütün politik faaliyetleri tekeli altına alantek bir siyasi partinin iktidarıdır ve bu partinin ideolojisi resmi devlet yasasına dönüştürülür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arnavutluk'ta yönetime geçen tek parti rejimi, tüm milli yapıları kontrolüne geçiren ve tüm toplum üzerinde mutlak kontrol sağlayan politik bir baskı gücüne dönüşmüştür. İlk olarak devlet partisi komünist düzenin kurulmasına engel gördüğü her kesimi ve muhalif partiyi ortadan kaldırmayı ve özellikle dinî baskı uygulamayı strateji edindi.

1945-1990 yılları arasında hâkim olan Arnavutluk totalitarizmi, diktatör tarafından yönetilen, kısıtlı bir hiyerarşi çerçevesinde devletle bütünleşmiş tek bir büyük partiydi. Her sektör, devlet, parti ve toplumun herunsuru devlet partisinin elindeydi. Bupolis devleti sistemidar bir şekilde sadece tek partiyle bağlantı kurmuştur. Diktatör Enver Hoxha tarafından başlatılan dinîinançlara karşı savaş, milliyetçi argümanlarla milli birliğin güvence altına alınması ve zorlanması savaşı olarak meşrulaştırıldı. Savaş, "Arnavutların dini, Arnavutizmdir"sloganını kullandı. Kendisini Arnavut milliyetçisi olarak adlandıran E. Hoxha sloganlarını kötüye kullandı. Hoxha'nın bu argümanı Arnavutluk'taki dine karşı savaşın asıl nedeni olarak düşünülüyordu. Totaliter sistemde korku ve panik her yere yayıldı ve insanlara hâkim oldu. Tek amaç, trajik kaderin yeni sisteme itaatsizlik eden veya karşı çıkan herkesi beklediğini göstermekti. Arnavut totaliter rejimi muhaliflerine karşı çok acımasızdı. Rejimin zulmü bütün vatandaşlar için soruşturma, işkence ve hapishaneye atılma olarak ortaya çıktı.Totaliter sistemde lidere karşı bir şey söyleyen herkesin akibeti çok kötü oldu.

Yukarıdaki görüldüğü gibi, Arnavutluk'taki totaliter rejim Arnavutların dinle olan ilişkisini etkiledi. Bu tezin odak noktası, totaliter sistem tarafından uygulananpolitikaların Arnavutların hayatına getirdiği sonuçları analiz etmektir.Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal ve kuramsal çerçeveye; ikinci bölümünde araştırmanın metodolojisine ve üçüncü bölümünde ise araştırmanın bulgularınayer verilmiştir.Elde edilen bulguların yorumlanması, tartışılması ve değerlendirilmesiyle çalışma sonuca bağlanmıştır.

Araştırmanın Konusu

Tezin konusu tam olarak Arnavutluk'taki komünist rejimin politikalarının Arnavutların din ile ilişkisi üzerindeki etkileridir.

Araştırmanın Amacı

Bu tez çalışması, komünizm sonrası Arnavutluk'ta dine duyulanilgideki eksikliğin komünist totaliter sistemdeki pek çok etkenin mirası olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, bu iş için belirli bir metodolojiye dayanarak, belirlediği ana hedefleri gerçekleştirmeye çalışmaktadır:

Araştırmanın Önemi

Dinin toplumsal bir kurum olarak rolünü vurgulayan birçok yazar vardır. Her toplumun kendine has bir takım temel dinamikleri vardır. Bu dinamikler bozulmaya başladığında toplumsal yapıda da bozulmalar başlar. Toplumsal dinamiklerin en önemlilerinden birisi de dindir. Din, insanın doğumu ile başlayıp hayat boyu devam eden bir süreçtir. Din, toplumsal hayatın içinde özellikle ahlaki değerlerin korunmasında ve sağlıklı bir toplumsal yapının devamı için çok önemli bir görev üstlenmektedir(Turan, 2007: 296).Din günümüzde tarihin her döneminde olduğu gibi bireysel ve toplumsal yaşamda ön plana çıkmaya devam etmektedir. Din, insan hayatının ayrılmaz bir parçasıdır ve çeşitli yönlerde insanların birçok ihtiyacını karşılamaktadır. Bunlara "dinin işlevleri" de denilebilir. Bunlar dinin ideal bir insanda görmeyi hedeflediği davranışlardır ve bu sayede kişi dünya ve ahiret mutluluğunu elde edebilir.İnsan nitelikleri olarak sayılan bazı ahlaki değerler, dini ve ahlaki ilkelere dayanıyor (Oruç, 2008: 132). Arnavutluk, çoğunlukla dini uyumu ve hoşgörüyü barındıran bir ülke olarak tanımlanmıştır. Bu çalışma, Arnavutluk'taki dini hayatın diğer tarafını da hesaba katıyor. Bu çalışmanın önemiArnavutluk'taki din profili üzerine yapılan çalışmaların yetersizliği sebebiyle literatürdeki boşluğu dolduracak olmasından kaynaklanmaktadır. Önceki çalışmalar Arnavutluk'taki dinin ana karakteristiği olarak sadece dinsel hoşgörüyü ele almakla sınırlıdır. Öte yandan, günümüzdeki çalışmalar, bu ilgisizliğin nedenlerini derinleştirmeksizin Arnavutluk'taki dine olan ilginin zayıflamasının altını çiziyor. Ayrıca, komünist rejimin Arnavutluk'un din ile olan ilişkisinin şekillenmesini etkileyen başlıca etkenlerden biri olduğunu gösteren az sayıda çalışma vardır. Bu çalışma için gereken motivasyon, Arnavutluk'ta din olgusunun farklı boyutlarıyla incelenmesi alanındaki bu akademik boşluğun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Hedefler

A. Arnavutların kutsal yerleri ve dini kurumlarıyla ilişkilerini irdelemektir.

B. Arnavutların kutsal kitaplarla ilişkisini analiz etmektir.

C. Günümüzde, geçmiştekitotaliter komünist rejiminArnavut halkının dini hayatında hâlâ bir etkisi olup olmadığını belirlemek ve değerlendirmektir.

D.Arnavutların yaşamlarında dinin önemini analiz etmektir.

E. Arnavutların dini ibadetlerini ne kadar özgürce yerine getirebildiklerini analiz etmektir.

Bu çalışmanın temel hipotezi şudur: Günümüzde Arnavutluk'ta dineyönelik ilgisizlik totaliter komünist rejim sırasında izlenen ve ateist ideolojiyle şekillenen politikaların sonucudur.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel ve nitel yöntemleri harmanlayacak şekilde karma yöntem kullanılmıştır. Bu tez uygulamalı bir araştırma olduğu için Araştırmanın Metodolojisi kısmında yöntemden ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

Araştırmanın alt problemleri

Arnavutluk, dini kurumların ve farklı inanç uygulayıcılarının birbirleriyle uyumlu olduğu yer olarak, çoğunlukla dini anlayış ve hoşgörü alanı olarak tanımlanmıştır. Dini kuruluşların devletle olan ilişkileri, inananlarla dini örgütler, aynı zamanda farklı dini örgütler arasında var olan ilişkiler genellikle komşu devletlerin izleyeceği bir örnek olarak düşünülür.

Dinler tarihsel olarak etnik farklılaşmanın ve Balkanlardaki ulusal çatışmaların bir unsuru olmuştur. Ancak Arnavutluk'un durumu, genel Balkanlar manzarasından farklısır. Arnavutlar aynı zamanda Hıristiyan ve Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar, Sünni ve Bektaşilerdir. Bu anlamda Arnavutluk'ta belirgin bir dinsel çoğulculuk vardır. Dinler genel olarak Arnavutlar için ve özellikle Arnavutluk'taki insanlar için çatışma kaynağı değildir.Arnavutluk tarihinde, dini cemaatler bölünmüş ve bir dereceye kadar ayrıcalıklarını, kıskanç olsalar da, barış içinde bir arada yaşamışlardır. Arnavutluk'taki dini sınırlar her zaman zayıftır. (Rocca, 1944: 141)

Roberto Morozzo della Rocca, Arnavutluk'taki dini cemaatler konusunu ele alan bir konferansta bunları söylemiştir. Öte yandan, çağdaş bilim adamları, bugün hoşgörü olarak adlandırdığımız şeyin agnostiklik olduğunu açıklıyor. Neste Naçi, "Ateistik

Strateji ve Arnavutluk Komünist Partisi'nin (1943-1990) Din Karşıtı Olmayan İdeolojisi" başlıklı yazısında bu durumu şöyle ifade etti:

> "Belki Hoxha ve onun ulusal komünizmi ateizmin, Tanrı fikrini insanlardan koparmak için attığı ideali, elde etmedi. Enver Hoxha, dinlerin toplam devalüasyonundan daha önemli bir sonuç elde etti. Arnavutlar, dini yüzyıllarca iktidar mücadelesinde temel konular ve tarihî kurumlar olarak gördükleri şekilde, biliyorlar. Bence onların, bu kadar gelişmiş "dini hoşgörüyü" en aza indirmeye ya da gizlemeye çalışmadan, ateizmden gurur duymaları gerekir."(Naçi, 617)

Araştırmanın Sınırları

Bu çalışmada Arnavutların hayatında dinin etkisini azaltmayı amaçlayan komünist rejimin etkileri incelendi. Bu nedenle çalışma, dinin yasalar tarafından yasaklandığı ve Arnavutluk'un dünyanın ilk ateist ülkesi haline geldiği resmi döneme, ve 1967'de başlayan politikalara atıfta bulunmaktadır. Arnavutluk'taki dini yasaklayan politikalar hakkında bilgi edinilmesi için bu süreci bilmek önemlidir. Çalışma yalnızca 1967 sonrası dönemi analiz ediyor, çünkü bu dönemden önce dinin yaşanması serbestti. Bu gerçeği göz önüne alırsak, araştırmanın Arnavutluk'taki komünizm döneminin tamamı için genellenebilir olmadığı söylenebilir.

Bu çalışma komünist rejimde yaşamış insanlarla sınırlıdır. Bu insanlar komünist rejim döneminde ve özellikle de dinin kanunla yasaklandığı dönemde, dinin ne olduğunu ve dini ritüellerin önemini anlayabildi. 1967 yılında, din yasalarla yasaklandığında bu insanlar 18 yaşındaydı, yani bir kişinin yetişkin sayıldığı ve eylemlerinden sorumlu sayıldığı yaştalardı. Basit bir hesaplama ile, insanların, maksimum yaş olarak 1949 doğumlu olduklarını söyleyebiliriz. Çalışmaya katılacak kişilerin minimum yaşları, ilk çoğulcu seçimlerin yapılmasını ve ülkede demokrasinin kurulmasını işaret eden tarih olan 31 Mart 1991 tarihini referans noktası alarak belirlenmiştir. Bu sınırlamanın 1991'de 18 yaşında olan, kişileri içerdiğini söyleyebiliriz. Buna göre katılımcıların yaşları en az 45 ve en fazla 70'tir.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din-Devlet İlişkisi Modelleri ve Komünist Rejimin Din Politikaları

1.1.1. Modern Dünyada Din- Devlet İlişkisi Modelleri

Aydınlanmacı düşüncenin etkilerini taşıyan klasik sosyoloji kuramları ve bunları teorileştiren Marx, Weber, Durkheim gibi kurucu sosyologların din teorileri din, toplum, politika ve ekonomi ilişkilerini irdelemiştir. Bir zamanlar klasik sosyal teorinin temelini oluşturan din, yirminci yüzyılda eskisi kadar ilgi çeken bir konu olmadı ve modern sosyolojide birçok sosyal bilimcinin ilgisini yavaş yavaş kaybetmiştir. Ancak Polonya'da Dayanışma Hareketi gibi olguların yakın zamanda ortaya çıkışı, Sovyet imparatorluğunun dağılması, çeşitli Güney Amerika, Güney Afrika ve Güney Asya kurtuluş hareketleri sebebiyle araştırmacıların din olgusuna olan ilgilerini tekrar artırmıştır. Aynı zamanda, bugün dinin istikrarlı siyasi rejimlerin kurulmasındaki rolünü, kamu politikalarındaki ve anayasal düzenlerdeki etkileri tartışılmaktadır (Kuru, 2009: 5).

Din, siyasi hayatta gittikçe daha merkezî bir rol oynamaktadır. Son zamanlarda, siyaset bilimciler din-devlet ilişkilerinin karşılaştırmalı bir analizini yapmışlardır. Birçok siyaset bilimcinin dini yeterince önemli bir rol vermesini engelleyen ilk şey sekülerleşme teorisidir. Bu teoriye göre, din, sanayileşme, kentleşme ve kitlesel eğitim de dahil olmak üzere modernleşme süreciyle sonunda marjinalleşecek olan “geleneksel” bir olgudur. (Bruce, 2002: 13)Ekonomik büyüme, sosyoekonomik eşitlik ve insani gelişme, dini değerlerin, inançların ve uygulamaların aşınmasına yol açan değişikliklerdir. Sosyal bilimcilerin ortaya attığı laikleşme/sekülerleşme teorisine göre artık modern insan gelenek ve din gibi yapılara daha az bağlanmış durumdadır ve dinin halk kitleleri arasındaki önemi azalmıştır. Dini piyasa teorisine göre de, devletin din alanında çeşitli düzenlemeler yapması dini etkisiz hale getirmiş ve dini katılımı azaltmıştır. Böylece din gelişmiş toplumlarda yok olmaya yüz tutmuştur(Finke, 2000: 23).

Peter Berger'in açıklamasına göre, sekülerleşme teorisinin sadece iki geçerli açıklaması vardır. Bunlardan biri, Avrupa toplumlarının azalan dini inançları ve katılımlarıyla ilgilidir. Diğeri, yerel geleneklerden uzaklaştırılmış, seküler bir yaşam biçiminin ortaya çıkmasıdır. (Berger, 1999: 10)Normatif argümana göre, din, modern demokratik bir

politikada önemli bir kamu rolü oynamamalıdır. John Rawls ve Jürgen Habermas gibi filozoflar başlangıçta kamusal bir tartışmanın laik olmasını istediler.İnsanların dini doktrinlerini bir kenara koyarak demokratik tartışmalara katılmaları gerektiğini savunmuşlardır.Diğer akademisyenler, dini söylemlerin ideolojik tartışmalardan farklı olmadığını ve bu nedenle kamusal alanı memnuniyetle karşıladıklarını vurgulamışlardır. Alfred Stepan, tüm dinlerin "çok-odaklı" olduğunu vurgulamaktadır; hem demokratik hem de otoriter yorumlara sahip olabilirler(Kuru, 2009: 8).

Stepan'a göre, demokrasinin şartı laiklik değil, bazı Batı Avrupa demokrasilerinde yerleşik kiliselerin varlığının gösterdiği gibi, devlet ve dinler arasındaki "ikiz toleranslar" dır(Stepan, 2001: 12). Özetle, bilim adamları dinin ve politikanın etkileşiminin normal olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, sorabileceğimiz doğru soru, farklı toplumlarda din ve devlet arasındaki ilişkinin nasıl olduğudur.

1.1.1.1. Laiklik ve Dine Yönelik Devlet Politikaları: ABD ve Fransa Örneği

Dünyada farklı devlet türleri vardır.Örneğin yasama ve yargı sistemlerinin temeli olarak dini yasalar ve mahkemeler kuran devletler mevcuttur. Bunlar "dini devletler" olarak bilinir. Bir dini resmî din olarak tanıyan devletler veya aksine ateizm politikasını benimseyerek dinlere karşı resmi bir düşmanlık gösteren devletler de vardır (Kuru, 2009: 29).Karşılaştırmalı bir analiz yapmak zordur, çünkü her ülke kendine özgü devlet-din ilişkileri koşullarına sahiptir.

Bu sorun, istisnai ülkeler olarak görülen ABD ve Fransa için de özellikle geçerlidir. Amerika "istisnai" olarak algılanıyor, çünkü sayısız kilisenin bulunduğu tek "Batı" toplumudur. Fransa ise laik cumhuriyet terimini anayasasında kullanan tek Batı Avrupa ülkesidir. Fransız Devlet Konseyi, 2004 yılında laiklik hakkında bir rapor yayınlamıştır. İstisnalara rağmen, bu iki devletler arasında önemli benzerlikler vardır.İkiside yasal ve adli süreçleri itibariyle laiktir. Bu yüzden kurumsal dini kontrol dışındadırlar. Anayasal olarak dinlere karşı tarafsızlık ilan ederler. Ne resmi bir dini,ne de ateizm politikasını benimsemişlerdir(Huntington, 1993: 42).

Laik devletler olmalarına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa dini yok saymamışlardır ve dinle ilgilenmişlerdir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Fransa'da dine yönelik devlet politikaları arasında niteliksel bir ayrım vardır. Amerika'da, öğrencilerin "Tanrı'nın altındaki bir ulus" ifadesini içeren dini semboller

taşımalarına izin verilmektedir. Fransa'da devlet bu noktada tamamen zıt politikalar izlemektedir. Diğer politik konularda bile, Fransa'nın aksine ABD'de dine yönelik olumlu bir davranış vardır. Fransa'da devlet dini özel okulları finanse etmektedir çünkü bu okullar onlar üzerindeki devlet kontrolünü kabul eden bir sözleşme imzalamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde, Fransa'daki durumun aksine dinin açık, resmi ve kamusal görünürlüğü bulunmaktadır.Tüm Amerikan para birimlerinde"Tanrı'ya Güveniyoruz" mesajı görülür. Birçok resmi kurumda "Tanrı yardımcım olsun" ifadesini içeren tabelalar görmek mümkündür. Mahkemelerde duruşmalar "Tanrı Amerika Birleşik Devletleri'ni ve bu mahkemeyi korusun" cümlesiyle başlamaktadır. Bu tür dinî söylemler Fransa'da mevcut değildir (Kuru, 2009: 31).

Laik devletler neden dine yönelik farklı politikalar izliyor? Laik devletlerde iki tür laiklik vardır. Bunlar "aktif" ve "pasif" laikliktir. Aktif (ve ya dışlayıcı) laiklik, devletin dini kamusal alandan dışlamak ve özel alanla sınırlandırmak için "aktif" bir rol oynamasını gerektirir. Pasif laiklik ise dinin görünürlüğünü sağlayarak devletin "pasif" bir rol oynamasını gerektirir. Pasif laiklik devletin tarafsızlığına öncelik vermektedir.Amerika Birleşik Devletleri'nde hakim ideoloji "pasif laiklik" tir. Bu ideoloji, halkın dinin görünürlüğünü sağlar ve devlete pasif bir rol biçer. Fransa'da hâkim ideoloji, devletin dini kamusal alandan dışlamakta aktif bir rol oynamasını isteyen "aktif laiklik" tir(Taylor, 1999: 31; Kuru, 2009).

Kiliselerin aktif rol aldığı birçok ülkede (Yunanistan, Danimarka ve İngiltere gibi) sol ve sağcı gruplar arasında bazı mücadeleler yaşanmaktadır. Dinin devletten dışlanması gibi konularda devlet politikalarını şekillendirmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca devletlerin bütün dinlere karşı tarafsızlığını korumaya çalışmaktadırlar.Örneğin, eski Sovyet cumhuriyetlerinde komünist ideolojinin ortadan kaldırılması din-devlet ilişkileri bakımından büyük politik dönüşümlere yol açmıştır. Bugün, Rus devleti artık din ve dindarlık karşıtı değildir. Bunun yerine, Ortodoks Kilisesi ile olumlu ilişkiler içinde olan laik bir devlettir. Ayrıca içerisinde barındırdığı Müslüman nüfusu İslam Konferansı Örgütü'ne üye olmak gibi özel politikalarla memnun etmeye çalışmaktadır (Mouritsen, 2006: 7).

Hollanda örneği de pasif laikliğin baskın olduğu bir başka ülkedir.Son zamanlarda Müslüman göçmenlerle ilgili ortaya çıkan tartışmalara kadar, Hollanda tüm dini grupları

içerisinde barındıran çoğulcu bir din-devlet ilişkisi modeli olarak görülmekteydi (Monsma, 1997: 51).

1.1.1.2. Dinin Siyasallaşması Modeli: Bosna Örneği

Din-devlet ilişkilerindeki başlıca modellerden biri de dinin millî kimlik oluşumunda siyasallaştırıldığı modellerdir. Eski Yugoslavya'daki savaş, dinin önemli rol oynadığı bir hoşgörüsüzlük çatışması olarak görülmektedir. 1990'larda Yugoslav Cumhuriyeti'nin çöküşünden sonra, Bosna-Hersek'te yeni bir dini yol ortaya çıkmıştır. Günümüzde Bosna-Hersek'te dini hayatla siyasal milliyetçilik arasında bir bağlantı kurulmaktadır.Bugün din-devlet ilişkileri konusunda Bosna'daki durum iki şekilde ifade edilebilir:

(1) Milliyetçiliği yaymak amacıyla dinin siyasallaştırılması.

(2) Bosnalı Müslümanların (Bošnjaks) 1990'lardan önce ve sonra dinî kimlikleri sebebiyle kovuşturulması (Ramet, 2005: 1).

Bosna-Hersek'te özel olan, üç dini grubun ortak bir tarihi paylaşması söz konusudur.Bu tarih ortak bir kültüre ve dile dayanmaktadır.Bosna'daki savaş (1992-1995), çok güçlü bir dini sembolizm ve mitoloji ile tanmlanmıştır. Michael Sells bunu dini anlamda soykırım olarak ifade etmektedir. Soykırım kurbanları dini kimlikleri nedeniyle öldürülmüştür.Bosna Hersek'in ulusal bağımsızlığını inşa etme arzusu, hiç şüphesiz, Bosna'nın Müslüman ulusal kimliği üzerinde dinî bir damgalama yapılmasına yol açmıştır. Bosnalı Müslümanlar, şimdi din ile daha yoğun bir ilişki içerisindedirler ve dünyanın onların dinî kimliklerini kabul etmesini istemektedirler (Ognjenovic, 2014: 37).

1990'lardan sonra çok şey değişmiştir. Yeni dini ve siyasi Bosnalı seçkinler İslam'ı yeni Bosnalı kimliğinde önemli bir unsur olarak vurgulamaktadır. İslam şimdi ulusal kimliğin en önemli göstergesidir. Dayton Antlaşması, tüm Bosnalı vatandaşların ayrımcılığa karşı korunmasını sağlayan anayasal çerçeveyi oluşturmuştur. Bu antlaşmada üç kurucu etnik-dinî grubun (Müslümanlar, Ortodokslar ve Katolikler), belli bir süre sonra devlet sisteminde aynı fikirde olacağı umulmuştur. Ama aslında bu siyasal yapı etnik-dinî kimliğe göre ayrım yapan politik bir sistemdir (Ognjenovic, 2014: 71).

1.1.1.3. Din ve Siyasetin Ayrıştırıldığı Model: Slovenya Örneği

Din-devlet ilişkilerindeki modellerden biri de devlet sisteminin dinden ayrıştırıldığı modeldir. Örneğin Slovenya Anayasası'nda yazılan kilise ile devlet ayrılığı ilkesi şöyle ifade edilir: “Devlet dini topluluklardan ayrılmıştır.”Bu durum, eşitlik ve dini cemaatlerin özgürlüğü ilkesiyle ilgilidir. Bu ilke, sorunları düzenlemek için kendi iç kurallarını yapma imkanı verir. Bu anlamda, ayrım ilkesi dini devlet kontrolünden korur. Öte yandan devlet, devlet meseleleri üzerindeki dini kontrollerden korunmaktadır.Kimlik belirleme ilkesi, devletin hiçbir dine ait olamayacağı anlamına gelmektedir. Bu, devlet için ‘daha önemli’ ve ‘ayrıcalıklı’ olan hiçbir dinin olmadığı anlamına gelir.İkinci ilke tarafsızlıktır. Bu, devletin tüm dini aktörlere eşit bir mesafede durması gerektiği anlamına gelir. Devlet, bazı dinlere karşı tarafsızlığı diğerlerinden daha fazla uygulamaya çalıştığında, o zaman, bu artık tarafsızlık değil aksine taraf tutmaktır. Bu modelde devlet, tanımlanmama ve tarafsızlığı uygulamada, dini meselelere girme konusunda pek istekli değildir. Ancak Slovenya günümüzde söz konusu modeli oluşturan bu ilkeleri uygulama konusunda sorun yaşamaktadır(Nystuen, 2005: 196).

1.1.1.4. Dinin Dışlandığı Model: Arnavutluk’taki Ateizm Politikası

Din özgürlüğü her zaman bir ülkede demokrasinin ve kurumsal düzenlemenin güçlü bir göstergesi olarak görülmüştür. Arnavutluk, tüm ülkeler arasında din ile kurulan benzersiz bir ilişkinin örneğidir. Yukarıdaki paragraflarda din-devlet ilişkilerinde farklı modelleri benimseyen devletlerin örnekleri verilmiştir.Arnavutluk ise komünist rejim sırasında dünyadaki ilk ateizm ülkesi olan müslüman çoğunluğa sahip bir ülke örneğidir.

Arnavutluk’ta dine karşı mücadele, Enver Hoxha'nın 6 Şubat 1967 tarihli konuşmasında başlamıştır. Enver Hoxha Arnavutluk’u “dünyanın ilk ateist devleti” ilan etmiştir. 2.169 dini kurum (268 Katolik kilisesi dahil) yıkılmıştır. Birçok din adamı ve inananlar yargılanmış, işkence görmüş ve idam edilmiştir. Tüm yabancı Roma Katolik rahipleri1946'da kovulmuştur. İlk komünist anayasanın kabulünden üç yıl sonra Ocak 1949'da hükümet, Dini Topluluklar Hakkında Yeni Bir Kararname çıkarmıştır. Yasa, dini toplulukların devlet tarafından onaylanmasını, devlet yasalarına, düzen ve iyi geleneklere uymalarını gerektiriyordu (Zickel ve Iwaskiw, 1994: 85).

Arnavutluk’ta 1967 yılında Komünist Partisi tarafından ateist yaklaşımın desteklendiği belirtilmiştir. Dinin dışlandığı bu din-devlet ilişkisi modeli, dini ritüellerin halkların yaşamından çıkarılması anlamına gelmektedir.Din özgürlüğü bakımından iyi bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Arnavutluk Enver Hoxha’nın din karşıtı politikalarından kaçamamıştır.

1.1.2. Komünist Rejimin Din Politikaları

Komünist rejim Arnavutluk’ta 1945 yılında başlamıştır. Ülkede komünist rejimin kurulmasından sonra sadece siyasi değil ekonomik, kültürel ve sosyal yönden de değişiklikler olmuştur. Arnavutluk'taki komünist rejimin özellikleri şu şekilde özetlenebilir: iktidar komünist partinin tek liderinin, yani Enver Hoxha’nın elinde idi; liberal ekonominin yasaklanması ve yalnızca devletin anlaşma yapmış olduğu ülkelerle işbirliği yapma izni (başlangıçta Sovyetler Birliği ve sonra Çin); dini ritüelleri uygulama hakkının reddedilmesi vs. Komünist rejim sırasında birçok temel insan hakkı yasaklanmıştır. Ayrıca basın, komünist rejimin propagandası yapmıştır ve din adamları hapse gönderilmiş ya da öldürülmüştür. Artık Arnavutluk resmen yasal olarak ateist bir ülke olmuştur. İnsanlar, rejim tarafından zulmedildikleri için ya da vatan haini olarak görüldükleri için tutuklanmışlardır. Tutuklamalara rağmen, birçok kişi neden hapiste olduklarını bilmiyorlardır. Ateizm, zulüm veya vatana ihanet gibi terimler onlar tarafından bilinmemekteydi.

1.1.2.1. Komünist Rejim ve Din

Din özgürlüğü her zaman bir ülkede demokrasinin ve kurumsal düzenin güçlü bir göstergesi olarak görülmüştür. Arnavutluk, bütün ülkeler arasında, din ile olan ilişkilerin eşsiz bir örneğidir (Melady, 2010: 12-17).

Bu ülke, Cumhurbaşkanı Enver Hoxha döneminden önce din özgürlüğü ve farklı inançlara tolerans konusunda büyük bir üne sahiptir. Enver Hoxha dönemi ise 1945'ten 1990'a kadar Arnavut toplumu için karanlık bir dönemdir. Osmanlı döneminde ve bağımsızlık kazandıktan sonra, devlet hiçbir zaman dine ve dini uygulayanlara müdahale etmemiştir. Tüm Arnavutluk anayasaları resmi dinin olmadığını ve bütün dinlerin eşit olduğunu belirtmektedir. Ülke nüfusunun % 70’i Müslümanlardan ve% 30’u Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Hem din içi hem de dinler arası ilişkiler hoşgörü ve barışçıl bir yapıya sahiptir, farklı inançlar arasındaki evlilikler bile yaygın bir şekilde

görülmektedir. Din özgürlüğü bakımından kayda değer bir tarihsel mirasa sahip olmasına rağmen, Arnavut dini toplulukları Enver Hoxha'nın din karşıtı politikalarına boyun eğmek zorunda kalmıştır. Enver Hoxha devletin baskıcı otoritesini kullanarak çeşitli inanç ve ibadetlere kanunla yasaklar getirmiştir, Arnavutluk'u "dünyanın ilk ateist devleti" ilan etmiştir. Bütün dini kurumlar yıkılmıştır (Tonnes, 2008: 4-7). Birçok din adamı işkence görmüş ve öldürülmüştür. Bütün yabancı rahipler kovulmuştur (Zickel, 1994: 85). Bütün dinî topluluklar, din yerine Hoxha'nın komünist ideolojisine inanmak zorunda kalmıştır.Komünist ideoloji din için hiçbir alan bırakmamıştır. Bütün komünist ülkeler dini devlete tehdit olarak görmüştür ve onu yalnızca sosyal yaşamdan değil, aynı zamanda insanların ruhlarından ve zihinlerinden de atmaya çalışmışlardır.

Ancak Enver Hoxha, dine yönelik baskı konusunda diğer komünist diktatörlerden bir kaç adım daha öndeydi. Dinin,birliği bozmanın ve birlikten ayrılmanın temel nedeni olduğuna ve ayrılıkçı yabancıların Arnavutluk'a girmesinin bir yolu olduğuna inanmaktaydı. Onun, gerçekçi olmayan bu düşüncelerinin toplumda hâlâ etkileri vardır.Enver Hoxha şiddetle din karşıtıydı ve ilan ettiği hedef Arnavutluk'u ateist bir devlet yapmaktır. Kendisi erken yaşlardan beri dindar bir çocuk olarak yetiştirilmemiştir. Ayrıca ateist amcasından etkilenmiştir. Sonunda, Kral Zog döneminde din eğitiminin eksikliğinden ve komünist görüşlerinden dolayı Hoxha ateizmi seçmiştir. Din hakkındaki görüşleri, dine dair herşeyi yasaklamasının nedenlerini anlamak açısından önemlidir (Melady, 2010: 13). Yaptığı konuşmalardan birinde şöyle demiştir:

"-Biz Marksist-Leninistler dinin halk için afyon olduğunu her zaman açıkça anlarız."(Hoxha, 1984: 6).Hoxha, dini sosyalist devrimin önündeki bir engel olarak görmüştür. Katolik rahiplerin Vatikan için ve Ortodok rahiplerin ise Yunan Patriği için çalışan casuslar olduğunu düşünmüştür. Enver Hoxha'nın din nefreti ve din karşıtı politikaları nedeniyle, dinî topluluklar zor bir dönem geçirmiştir. Onun döneminde dinî propaganda terörizm olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak, tüm dinî topluluklar Hoxha'nın baskısından çok etkilenmiştir. Çin'in Kültür Devrimi'nden ilham alan Hoxha, dine karşı yoğun bir şekilde mücadele etmek istemiştir. Devlet, radyo, basın, kitaplar, konferanslar, konuşmalar, filmler yoluyla insanların dinî inançlardan ve geleneklerden kurtarılmaları için, geniş bir ateist-bilimsel propaganda çalışması

yapmıştır.Kültür, eğitim ve bilimsel bilgiyi yayma konusunda ateizm dönemindeki okullar önemli rol oynamıştır (O'Donnell, 1999).

Enver Hoxha okulları ateist propagandayı öğrencilere öğretmek için kullanmıştır. Arnavutluk'un genç bir nüfusu olduğu için bu yöntem etkili olmuştur. Din adamları, kiliseler ya da camiler olmadığı için pek çok çocuk dinlerini bilmeden eğitim almıştır. Dinî uygulamalar da yasaklanmış ve Ramazan gibi dinî kutsal günlerde ibadet etmeye devam edenleri yakalamak için farklı yöntemler kullanılmıştır. Okullar ve fabrikalar gibi halka açık yerlerde, yasak yiyeceklerin çoğu (mandıra ürünleri, et vb.) oruç tutulduğu zamanlarda dağıtılmıştır. Bu yiyecekleri yemeyi reddedenler sosyal olarak kınanmış, dışlanmış ya da kovuşturmaya uğramıştır(Tonnes, Religious Persecution in Albania, 1982: 242).

1.1.2.2. Komünist Rejim ve Ateizım Politikası

Din teorilerine dair önceki çalışmalar neredeyse yalnızca sosyolojik ve psikolojik açıklamalara odaklanmış ve teologların ve filozofların din hakkında söylediklerini göz ardı etmiştir. Çağdaş Hıristiyan teolog John Hick, *Universe of Faith* adlı kitabında farklı bir din tanımı sunar:

> "Din, uygun bir yaşam tarzı ile birlikte, doğal dünyanın ötesinde, Tanrı'ya veya metafizik bir düzene yakın bir şeydir"(Hick, 1999: 133).

Ateizm, tanrı ve tanrıça fikrinin reddedilmesiyle başlamaktadır. Bu, geleneksel dinin ve tüm gizli ve doğaüstü güçlerin reddidir. Ateizm on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren geliştikçe, daha pragmatist hale gelir ve ateizme göre gerçek dünya sadece bu dünyadır. Michael Buckley'in dediği gibi, ateizm, teizmin karşıtıdır.(Thrower, 2000: 1)

Daha önce de belirtildiği gibi, Arnavutluk'un dini kurumlar yasağı Kültür Devrimi'ni geride bırakmıştır. Parti 1969'da örgütlü devrimci faaliyetini azalttığı için, din savaşı en önemli on yılına girmiştir. Enver Hoxha, Demokratik Cephe'nin Dördüncü Kongresi'nde ateist bir devlet yaratma fikrini şu şekilde ifade etmiştir:

> *"Dinin kilise ya da cami anlamına geldiğine inanmak yanlıştır. Eğer bunlar ortadan kalkarsa, o zaman din ve dinin insanlar üzerindeki etkisi otomatik olarak kaybolacak. Alışkanlıklara, geleneklere ve dini bakış açılarına karşı mücadelenin, insanların bilincinde derinden kaynaklandığını anlamalıyız bu*

yüzden mücadele henüz sona ermedi. Bu uzun, karmaşık ve zor bir mücadeledir” (Hoxha, 1984: 278).

Enver Hoxha bu bakış açısıyla dinin kaldırılmasını ve din adamlarının hapsedilmesini istemiştir. Ona göre dinin tamamen ortadan kaldırılabilmesi için Arnavutluk'ta hiçbir dini ritüel uygulanmamalıydı. Partinin toplumu kendi başına bırakma niyeti yoktu. Din, insanların kültür ve estetik güzellik ihtiyacını kullanmakla suçlandığı için, parti bu ihtiyacın yerini almaya karar vermiştir. Sanatsal kuruluşlar yeni ateist devleti kitap, oyun ve resim ile güçlendirmeye çalışmıştır. Dine ilişkin kitaplar mümkün olduğunca ortadan kaldırılmıştır.Özgün anlamlarını yitiren dini ifadelerin bile yayınlanmadan önce sansürlenmesi gerekmektedir. (Zeri i Popullit, 1975: 2). Haziran 1972'de İşkodra'da "Ateist Müzesi" açılmıştır. Burada Kur'an taşıyan veya bir hayvanı kurban eden insanların fotoğrafları vardır. Bunlar insanlık dışı eylemler olarak kabul edilmiştir (Bowers, 2008: 284).

Dini bayramların yerine yeni bayramlar oluşturulmuştur. Bunların çoğu, “Sınır Günü” gibi, işgücünü yüceltmek içindir. AÇP, Marksist-Leninist düşünce fikrini desteklemiştir. Bu fikir, dinin bir ahlak temeline dayanmaktan uzak olduğunu savunmaktır. Parti kendi etiğini sunmuştur ve geleneksel dini alternatiflere cevap olarak görülen normatif davranışlara rehberlik etmiştir. Hoxha erdemleri ifade etmek için yeni bir terim yaratmıştır. Bu terim "Sosyalist Hümanizm" idi. Sosyalist Hümanizm, bir işçinin emeğine olan aşkı anlamına gelmektedir (Pano, 1974: 288).

Ancak devlet tarafından önerilen ve propagandası yapılan ateizm püriten bir ateizmdir. Parti üyeleri defalarca mini eteklere, mavi kotlara, makyajlara, rock ve caz müziğine karşı çıkmıştır. Tüm bunlar, dünyanın ilk ateist devletinde hoş karşılanmamıştır (Prifti, 1979: 187). Yeni anayasanın 1976'da kabul edilmesiyle, din karşıtı politika Arnavut toplumunun kalıcı bir özelliği haline gelmiştir. 3/7 nolu maddede bu ilan edilmiştir:

> “Devlet hiçbir dini tanımıyor ve insancıl bilimsel materyalist dünya görüşünü oluşturmak için ateist propagandayı destekliyor ve geliştiriyor” (Prifti, 1979: 67).

Arnavutluk'ta bir kişinin isim gününü kutlamak gelenekseldir. İnsanlarınisim günleri doğum günlerinden daha fazla kutlanmaktadır. İnsanlar ateizm döneminden önce isim günlerini kutlamışlardır çünkü Arnavutluk'ta bir çok insan aziz isimlerini seçmiştir.

Ancak bakanlara göre, geleneksel isimler dini çağrıştıran bir nostalji yaratmaktaydı. Bu durum da, 23 Eylül 1975'te değiştirilmiştir. 5339 nolu karar ile şunlar belirtilmiştir:

> "İsimleri, devletin politik, ideolojik ve ahlaki standartlarına uymayan tüm vatandaşların, bunları 1976'dan itibaren değiştirmeleri zorunludur. Peter, John, Mary, İsmail, Musa ve Hauhi gibi isimler yasaklandı" (Zickel, R, & Iwaskiw, R, 1994:53).

Enver Hoxha en kötü dindarlık karşıtı kampanya başarılarına imza atmıştır. Dine ilişkin hiçbir şeye izin verilmemiştir. Bütün bu kısıtlamalara rağmen, din Arnavutluk halkı tarafından terk edilmemiş,ve aslında gizli bir şekilde devam ettirilmiştir. 1980'lerin ortasına kadar bu duruma herhangi bir uluslararası tepki verilmemiştir. Bu konuda dünyada 1967'de yayınlanan tek yayın, sadece Arnavutluk'taki kiliselerin din karşıtı şiddetten dolayı kapatıldığını ya da zarar gördüğünü bildirmiştir (Prifti, 1979: 162).

1.1.2 3. Mazlum ve Hükümlü Kavramı

Totaliter rejim sırasında insanlar rejimle ilişkileri bakımından"mazlum", "hükümlü", veya "tarafsız" olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktaydı. Mazlum kavramı, komünizm döneminde Arnavutluk'ta çok kullanılmış bir kavramdır. Mazlum, bu dönemde zulüm gören kişiler için kullanılmıştır.Komünist rejim sırasında birçok insan, sanatçı, politikacı ve rahip komünist rejim tarafından baskı altına alınmıştır. Bunların bir kısmı komünist rejimde gözetim altında tutulmuştur. Rejim ayrıca aile üyelerini de takip etti. Bu insanların çoğu, vatan haini olmakla suçlanmıştır. Rejim onları hapishaneye göndermedi ama eğitim ve çalışma haklarını yok ederekyaşamalarını neredeyse imkânsız hale getirmiştir.

Tarafsız kavramı, komünist rejim sırasında herhangi bir kovuşturmaya ya da zulme uğramayanlar için kullanılmıştır. Birçoğu sessizce parti kurallarını takip etmiştir. Komünist rejimin baskıcı politikalarına karşı olmalarına göre ama hayatta kalmak için onun kurallarına uymayı seçmişlerdir. Bu insanların ailelerinde komünist rejim tarafından zulme gören, hapse gönderilen veya öldürülen kişiler vardır. Bu kişiler de onlarla aynı kaderi paylaşmamak için rejimin istediğini yapmışlardır. .Hükümlü terimi ise totaliter rejim tarafından tutuklanarak hapse veya toplama kamplarına gönderilen kişileri belirtmek için kullanılmaktadır. Arnavutluk'taki komünist rejim sırasında bu kamplara ya da hapishanelere gönderilen çok insan vardır. Bunların büyük kısmı

herhangi bir suç işlememiş olsa da rejime karşı propaganda yaptıkları iddiasıyla hapsedilmiştir.

1.2. Komünist Rejim Döneminde Arnavutluk’ta Din

Arnavutluk’ta 1912’den 1990’akadar din-devlet ilişkileri iki döneme ayrılmaktaydı. Bunlar; birinci dönem Arnavutluk'ta Komünist Rejim Döneminden önce Dinin Tarihi(1912-1945) ve ikinci dönem ise Arnavutluk'ta Komünist Rejim Döneminde Dinin Tarihi’dir (1945-1990).

1.2.1. Arnavutluk'ta Komünist Rejim Döneminden Önce Dinin Tarihi (1912-1945)

Bu bölüm aşağıdaki araştırma sorusunu cevaplamayı amaçlamaktadır:

-Komünist rejimin Arnavutluk'taki dini durdurmaya ya da bastırmaya yönelik eylemleri nelerdi?Bu eylemleri daha yakından tanıyarak, komünist Arnavutluk'ta dinin durumunun daha ayrıntılı bir açıklaması yapılabilir.Arnavutluk’un Komünist rejim öncesinde nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlamak ve iki dönemi mukayese edebilmek için öncelikle 1912-1945 arası Arnavutluk’un tarihi üzerinde durulmalıdır.

Bu dönemde Arnavutluk'taki dinî yaşam ile ilgili birçok yorum vardır.Arnavutluk Osmanlı Devleti’nden ayrıldıktan sonra, 1913’teki kuruluşundan beri Müslüman çoğunluğa sahip bir ülkedir.Yeni devlet sınırlarına dahil olan nüfusun yaklaşık% 70'i Müslümanlardan oluşmaktaydı.Müslümanlar arasında çok farklı mezheplere mensup olan insanlar vardı. Bunlardan biri olan Bektaşi tarikatı, 1920'lerin başından itibaren, güçlü heterodoks inancı ve doktrini nedeniyle ve Arnavut milliyetçiliğinin gelişmesinde oynadığı özel rol nedeniyle, ayrı bir dini grup olma eğilimindeydi. Büyük Müslüman çoğunluğa rağmen, Arnavutluk’ta İslam devlet dini olarak tanınmıyordu. Arnavutluk devleti herhangi bir resmi dini olmadan ilan edildi. Batı’da veya Osmanlı başkentinde okuyan Müslüman akademisyenler arasında laik bir eğilim vardı.

1930'larda Arnavutluk'ta Müslümanlar arasında din konularıyla ilgili üç entelektüel eğilim birbiriyle rekabet ediyordu. Bunlardan biri muhafazakar görüşü savunanlar grubudur. Muhafazakar gruptakiler İslam'a bağlı kalmaya devam ettiler. İkinci grup liberal görüşü savunanlardır. Bunlar dinin reddini destekliyorlardı. Üçüncü grup millyetçilerdi. Bunlar ise Arnavut özünün ve kültürünün vurgulanmasını destekliyordu.

Dini sebeplerle bölünmelere karşıydılar, ancak dine karşı değildiler. Zaman zaman Arnavut milliyetçiliği ile yakından bağlantılı olanBektaşiliğedestek veriyorlardı. Nüfusun güvenini kazanmak için siyasi otoriteler dini hiyerarşileri kullanmaya çalışmıştır. Nüfus, siyasal iktidarı sosyo-dini mensubiyetlerine göre değerlendirmiştir. Tiran hükümeti, genellikle Müslüman olan Türkler olarak kabul edilmiştir. Devletin laikleşmesi, kendilerine verilen statüden vazgeçmek istemeyen Katolik din adamlarının bir kısmı tarafından da kabul edilmemiştir. 7 Nisan 1939'da Arnavutluk İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. 1939 yılına gelindiğinde Katoliklerin çoğunluğu İtalyanları dindaşları olarak hoş karşılamışlardır(Clayer, 2003: 3-5).

1.2.2. Arnavutluk'ta Komünist Rejim Döneminde Dinin Tarihi (1945-1990)

Komünistler 1944'te iktidara geldiğinde, diğer Doğu ülkelerinde olduğu gibi dine karşı bir mücadele başladı: Dini toplulukların özerkliği ciddi biçimde engellendi ve çok sayıda dini lider öldürüldü veya hapsedildi.

1945-1990 yılları arasındaki dönem Arnavutluk’ta hakim olan politik totaliter rejime denk düşmektedir.Totalitarizm tüm politik faaliyetleri tekelde tutan tek bir siyasi partinin faaliyeti demektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arnavutluk'taki siyasi sistem totalitarizmdi. Bu rejimde ulusal yapılar tüm toplumu tamamen kontrol eden bir siyasi hakim güç haline geldi (Skura, 2011: 79). Bu siyasi rejimdeki güç, tek bir kişinin, diktatör Enver Hoxha'nın elindeydi.

Arnavutluk'ta din özgürlüğü anayasal olarak garanti altındaydı. Ancak Arnavutluk Çalışma Partisi (AÇP) dini faaliyetleri bastırmak için harekete geçti. Arnavutluk'ta 1967'de din kurumsal anlamda ortadan kaldırıldı. (Bowers, 2008: 148). Bowers, kampanyanın 6 Şubat 1967'de Tiran'da Enver Hoxha'nın konuşmasıyla başladığını vurgulamaktadır. APL başkanı bu kampanyada “Partiyi daha da devrimcileştirmek için büyük bir savaş” çağrısında bulundu. Devrimci fikir şu şekilde oluştu: “Yanlış ve eskimiş olan her şeyi tahrip etmek”. Bu anlayış daözellikle Arnavutluk'un dini örgütlerinin yok edilmesi anlamına geliyordu (Hoxha, 1969: 148).

AÇP tarafından emredilen pek çok yüzleşmenin mahiyeti Hoxha'nın konuşmasından birkaç hafta sonra belli olmuştu. Şkoder'deki Franciscan tarikatininmanastırı yanmış ve dört keşiş öldürülmüştü. Bundan kısa bir süre sonra Tiran, İşkodra ve Durres'deki Katolik katedralleri tahrip edilmiş ve müzelere dönüştürülmüştür. Bu dönemdeParti,

işçilerin hâlâ kutlanan dini bayramlardan yararlanmasını engelledi (Bowers, 2008). Tonnes, Hoxha'nın konuşmasından sonra insanların tepkilerinin nasıl olduğunu açıklayarak Bowers fikrini vurgulamaktadır:

Durres'teki "Naim Frasheri" okulundaki öğrenciler ve öğretmenler Enver Hoxha'nın konuşmasından çok memnunlar kalmış bu yüzden kasabadaki kiliselerde ve camilerde kendiliğinden bir araya gelmişlerdir. Daha sonra bütün ülke genelinde daha fazla gençlik grubu ve öğrenci grubu bu örnekleri izledi. Yaşlı insanlar bile gençlerin din karşıtı ruhunu müşahade ettiler. Üstelik bunun hiç bir baskı olmaksızın gerçekleşmiş olduğunu sanıyorlardı. Sayısız rahip, keşiş ve rahibe öldürüldü. (Tonnes, 1982: 247-249).

Ancak Tonnes, Arnavutluk'ta dini yasaklamanın aşamalarını ortaya koyarakdurumun daha derin bir açıklamasını veriyor:

“Enver Hoxha'nın Kasım 1944'te iktidarı ele geçirmesinden sonra dini topluluklara yönelik zulüm doğrudan başladı. Ancak, zulüm dini kurumlara karşı resmi olarak yöneltilmedi. Aksine, parti, din adamlarına ve inananlara karşı açık cinayet ve işkenceye rağmen bireysel terör uyguladı. Dolayısıyla kurumların çalışmaları “sadece” dolaylı olarak etkilendi. Diğer tüm medeni hakların yanı sıra, Anayasa'da ve ülkenin yasalarında kısıtlama olmaksızın din uygulaması da garanti altına alınmıştır. Aslında, bu garanti sadece kâğıt üzerinde mevcuttu ve günlük olarak kan dökülmesini içeren en çirkin yollarla kırılmıştı.1946 Anayasası'nda din özgürlüğünün en önemli iki belgesi olan maddeler şöyledir:

Madde 15: Tüm vatandaşlar eşittir, milliyet, ırk veya dini ne olursa olsun. Vatandaşlık, ırk veya din bakımından bireylerin haklarını kısıtlayan eylemler Anayasa'ya aykırıdır ve kanunla belirlenen bir cezaya yol açacaktır. Uluslar, ırklar ve dinler arasında nefret ve çekişme gösterme olasılığı bulunan herhangi bir provokasyon Anayasa'ya aykırıdır ve yasaya uygun olarak cezalandırılacaktır.

Madde 18: Bütün vatandaşlar fikir ve inanç özgürlüğünü garanti eder. Kilise devletten ayrılır. Bütün dini cemaatler inançlarını uygulamakta özgürdürler. Siyasi amaçlar için kilise ve dini taciz yasaktır. Aynı şekilde dini temelli siyasi kurumlar da yasaklanmıştır. Devlet dini topluluklara maddi destek sağlayabilir.

Bu anayasal güvencelerin ilk yasal sınırlaması, beş dini karar yürürlüğe girdiğinde ortaya çıkmıştır. Bunlar;

1. "Dini Topluluklar" hakkındaki 26 Ocak 1949 tarihli ve 743 sayılı Kararnamedir.

2. "Arnavut Müslüman Topluluğunun Statüsü", 4 Mayıs 1950 tarihli 1064 sayılı Karar.

3. "Arnavutluk Ortodoks Kilisesi Statüsü", 4 Mayıs 1950 tarihli 1065 sayılı Karar.

4. "Arnavut Bektaşi Grubunun Statüsü", 4 Mayıs 1950 tarihli 1066 sayılı Karar.

5. "Arnavutluk Katolik Kilisesi Tüzüğü", 30 Temmuz 1951 tarihli 1322 sayılı Karar.

Daha sonra, din özgürlüğüne hizmet eden tüm cezalar ceza kanunundan kaldırıldı. İnançların dini takip etme ve dini inançlarını uygulama hakkı, genel Kararnamede zaten kısıtlanmıştı. Bu kısıtlama, bu dini inançların "Devlet yasalarına ve iyi geleneklere" aykırı olmamak zorunda olduğu düşüncesiyle haklı gösterildi. "İyi gelenek" kavramı ile özel olarak anlaşılan şey tanımlanmamıştı, böylece bu kavramın yorumlanmasında keyfiliğe meydan verildi. Resmen izin verilen din özgürlüğü, yalnızca ibadet yerlerininaçık olması ve dini hizmetlerinindevam ettirilmesiylesınırlıydı.(Tonnes, 1982: 247-249).

Ayrıca, dini dernek ve örgütlerin faaliyetlerinin "Halk ve Devlet" in çıkarlarına hizmet etmesi ve insanlara ve Devlete sadık olması gerektiği iddia edildi. Anayasanın 31. Maddesine göre, devlet sadece çocuk ve gençleri eğitme hakkına sahipti ve bu nedenle çocuklar ve gençler için dini eğitim yasaklandı. Mayıs 1967'ye kadar 112.169 dini kuruluş kapatılmış ya da tahrip edilmişti. Daha sonra 13 Kasım 1967'de din hakkındaki tüm kararlar kaldırıldı. Din böylece yasalara aykırı ilan edildi ancak 1976'da yeni Anayasa yürürlüğe girinceye kadar dini ibadetleraçıkça yasa dışı ilan edilmedi. Yeni Anayasa'nın ilgili iki maddesi (sırasıyla 37 ve 55) bu durumu şöyle ifade ediyordu:

Devlet herhangi bir dini hiç tanımıyor ve insanlığı bilimsel-materyalist dünya görüşüne uygun yetiştirmek ve faşist, anti-demokratik, dini veya anti-sosyalist bir yapının oluşumunun yasaklanması için ateist propagandayı destekliyor ve geliştiriyor. Faşist, dindar, antisosyalist faaliyet ve propaganda yasaklanmıştır, halklar ve ırklar arasında nefretin kışkırtılması gibi. 15 Haziran 1977 tarihli yeni ceza kanununun 55'inci maddesinde, dini faaliyetlerin açıkça cezaya çarptırıldığı belirtilmektedir. "Ajitasyon ve Propaganda" başlığı altında şöyle yazıyor:

Faşist, anti-demokratik, dini ve antisosyalist ajitasyon ve propaganda ve aynı zamanda proletaryanın egemenliğini zayıflatmayı amaçlayan bu türden edebiyatın üretimi, dağıtımı veya depolanması, üç ila on yıl arasında hapis cezası ile cezalandırılacaktır. Bu eylemler bir savaş zamanında meydana gelirse veya özellikle ciddi sonuçlara yol açmışsa, on yıldan az olmamak üzere hapis cezasıyla ya da ölümlecezalandırılırlar.Arnavutluk'taki dini zulmün tüm aşamalarında, din adamlarına

ve inananlara karşı kan dökmek dahil, çeşitli zulümler işlendi ve adeta devlet terörü uygulandı (Tonnes, 1982).

Ünlü bir gösteri, 24 Nisan 1959'da Shkoder'de bir "Yugoslav UDBa'nın hizmetinde casusluk ve hainler grubu" na (Belgrad devlet güvenlik servisi) karşı Hoxha rejimi tarafından sahnelendi. Yüksek Mahkeme, bu grubu 1952'den beri Yugoslavya ile işbirliği içinde olduğu ve askeri, siyasi ve ekonomik sırlara ihanet ettiği gerekçesiyle ölüme mahkum etmiştir. Bu nedenle bu kişiler, 1959 yılında Shkoder'de, “bir casus ve hainler grubu” olarak öldüler çünkü Enver Hoxha, Arnavutluk'un Kruşçev'in talep ettiği Yugoslavya'ya karşı açılmasına karşı çıkmak istedi. Böyle bir açılım, partisinde Tito destekçilerinin rehabilitasyonuna yol açacaktı. Bu destekçiler 1948-49'da tasfiye edildi. Kruşçev'in talimatlarına karşı çıkmak için Tito rejiminin Arnavutluk için "tehlikeli" olduğunu "kanıtlayabilmesi" gerekiyordu. (Tonnes, 1982)

Din karşıtı kampanyanın ana sorumluluğu Demokratik Cephe’ye aittir. Bu cephe, günlük gazetesi Bashkimi ile kendini ifade ediyordu. Kampanya iki ana yaklaşım kullanıyordu.Bu yaklaşımlardan birincisi dinin yararsızlığını ve tehlikesini göstermek için tasarlanmış büyük bir eğitim programıdır. Bashkimi'ye göre, bu program "bizim ikna etme eğitimlerimiz" olarak tanımlanmıştır. Kesintileri önlemek için Cephe, vatandaşların konferanslar, fotoğraf sergileri ve bilimsel oturumlar aracılığıyla katılmasını talep ediyordu Ateist fikirleri daha da yaygınlaştırmak için sahne, film, sanat ve poster kampanyaları da kullanılıyordu. İşkodra'daki ateist müze gibi özel kurumlar kuruldu.Shkoder müzesinde "haç tutan ya da Kur'an'ı taşıyanların yaptığı insanlık dışı eylemler" sergileniyordu. Din karşıtı kampanyanın ikinci büyük yaklaşımıhalkın gündelik hayatının belli bir düzene göre yeniden oluşturulması ve çeşitli "popüler eylemler"in kullanılmasıydı. Örneğin, köyde Ramazan ayında oruç tutan iki kişi hakkında bir rapor hazırlandı. (Bashkimi, 1974: 3) Bu kampanyaya gençlerin katılımı üzerinde duruldu.Buna ek olarak, AÇP “eski ile yeniyi değiştirmek” için açık adımlar atmıştır. Bu da, dini bayramların yerine yeni “vatansever festivaller” getirerek yapılabilirdi. (Bashkimi, 1974: 2) Dini isimler değiştirilmeli ve insanlar yeniden adlandırılmalıydılar. Örneğin, Kabash köyünde, adı Nicholas Plain olan cadde, "buğday alanı" haline gelmişti.Öğretmenler bu değişiklikleri öğrencilere göstermeye çağırılırlar, böylece "eski, yeni olana yol verir" diye anlayabilirlerdi.Bu noktayı daha açık hale

getirmek için AÇP, tüm dini uygulamaları Arnavutluk'un yabancı düşmanlarının faaliyetleri ileilişkilendiriyordu. (Bowers, 2008: 152).

1.2.2.1. Komünist Rejimin Ateist Politikalarının Arnavutların Din ile İlişkileri Üzerindeki Etkisi

Çalışmanın bu bölümünde analiz edilecek sorular şunlardır:

Komünist rejimin izlediği ateist ideoloji Arnavutların din ile olan ilişkisini etkiliyor mu?

Komünist rejimin ateist politikaları dine azalanya da artan bir ilgi getirdi mi?

Komünist rejimin çöküşünden sonra Arnavutlar dini ritüellere daha fazla önem veriyor mu?

Bu bölümde ortaya atılan ilk soru, totaliter rejimin dinin durdurulması ve yok edilmesi için attığı somut adımları analiz ederek cevaplanabilir. İlk adım, Lenin'e göre, politik olarak dini unsuru yorumlama mücadelesiydi. Enver Hoxha'nın dediği gibi dinler, siyaset alanında "bizim yerimizde" savaşacaktı. Dini unsurun siyasi mücadelesi, savaş ve savaş sonrası durumda komünistlerinortaya attığısiyasi suçlamalara dayanılarak yapıldı. Arnavutluk toplumunun yenilenmesi çerçevesinde idari ve yasal önlemler alındı. Marksist ideoloji ışığında önlemler, muhafazakâr, saplantılı ve ülkenin geri kalmışlığından sorumlu olarak kabul edilen dini unsuru etkiledi.

Bu süreç tüm seviyelerde millileştirilmiş ve ateistik-bilimsel bir temelde inşa edilmiş olan eğitim ile başlamıştır. Bu kültür zaman içinde genç nesillere din karşıtı ve ateist bir ruh katacaktır. Aynı şekilde, tarım reformu yoluyla, dini topluluklar ve kurumlar, devlete tamamen bağımlı olmaya zorlamak için kamulaştırılmıştır. Finansman olmaması nedeniyle, önemli sayıda ibadetve dinî topluluk merkezini kapatmak ve din görevlilerini azaltmak mümkün olmuştur. Bu önlemler, birçok birçok dini topluluğunfiziksel olarak ortadan kaldırılmasının en açık yanı dışında, dini ve genel olarak dinin "aşırı" olduğu düşünülen tüm yapıları psikolojik ve kültürel olarak etkileyecektir.

Dini inançların zararlı karakterini kanıtlamak için daha fazla çaba gösterilmiştir. Sıklıkla tartışmak için dört tema seçilmiştir: 1)din, kilise tatillerinin uzun ve düzensiz kutlamaları (açıkça hükümetin alkol karşıtı kampanyasıyla bağlantılı bir argüman) sayesinde gördüldüğü üzere alkolizm için elverişlidir; 2) dinin bazı uygulamaları

vücudu zayıflatır ve iş verimliliğini azaltır; 3) dua etmekve manevi kitapların okunması için harcanan zaman,sosyalizmin inşasına katılım konusunda gerçekten öğretici kitaplar okunmasına engel oluşturur; ve 4) dini inançlardaki farklılık temelinde, aileler veya arkadaşlar arasında çatışmalar ortaya çıkar.(Timasheff, 1955: 329-344).

Peki, "komünist rejimin ateist politikaları dine azalanya da artan bir ilgi getirdi mi?" sorusunu yönelttiğimizde şunlar söylenebilir.1967'nin karşı-devrimci hareketi, Arnavut ateizminin analizine kronolojik bir halef olarak hizmet eder. Arnavutluk'taki bu karşı devrimci hareket sürecinden sonar Hoxha için ateizm modernleşmenin bir köprüsü oldu ve bu sayese Arnavutları inanca ve dine bağlı hiçbir ilerlemenin olamayacağı konusunda ikna etti. Arnavutların ayrılmaz unsurları arasına ateizm ve modernlik de katıldı. Hoxha için modernite Avrupalılaşma idi. Bunu başarmak için Arnavut halkına, Arnavut kültürü ve vatanseverliğinin ateistleri ve din karşıtı liderleri tanıtıldı. Geçmişin efsaneleri, ulusal destan ya da ulusal edebi eserlerin yardımıyla, din-dışı popüler gelenekler ve yeni komünist yaşamın mitleri, tüm nesillerin zihinlerini ve ruhlarını ortaya çıkaracak ve etkileyeceklerdir. Bugün, bu efsaneler ve laik ve ulusal batıl inançların adları var ve bunlar diğer biçimlerde de sunulmakla birlikte, yalnızca ana itici güç değil, aynı zamanda komünizm sırasında ateist-Marksist eğitimin kökeninde bulunan unsurdur. Muhtemelen Hoxha ve onun ulusal komünizmi, ateizmin "Tanrı fikrini akıllardan kazımak" idealine erişememişti, ama kesinlikle daha önemli olan bir başka sonuca erişti, bu sonuç da dinlerin hepsinin genel bir değer kaybı yaşamasıdır. Arnavutlar, dini ve farklı dini aidiyetleri, yüzyıllardır güç mücadelesinin temeli ve tarihi kurumlar olarak görmekteydiler.Hoxa'nın ulusal komünizmi, onların bu cüretkar "dinsel hoşgörüsünün" ardına saklanmakya da gizlemeksizin ateizm ya da düşmanlık sergiliyor olmaktan gurur duymalıydı(Naçi, 2012: 614-618).

"Komünist rejimin çöküşünden sonra Arnavutlar dini ritüellere daha fazla önem veriyor mu?" sorusu sorulduğunda şunları söyleyebiliriz.Kiliselerin ve camilerin ortadan kaldırılmasına rağmen, din rejime karşı bir tehdit olmaya devam etti. Acaba hangi olaylar bu endişeyi uyandırdı?Arnavut basınıyla ilgili son birkaç yılda yapılan bir anket, otuz yıl süren din karşıtı baskılara rağmen korunan, dini gelenek ve törenlerin ilginç bir kataloğunu sunmaktadır. Ramazan ayında oruç tutan Müslüman nüfusun ve bayram kutlamalarının sık sık gerçekleştiği ve bazı ilçelerde Müslümanlarınhâlâ ibadet ettikleri ve ibadet ederken yüzlerini Mekke'ye döndükleri görülmektedir. Helva yemek gibi

ritüeller de Arnavut kültüründeki diğer dini inanç ifadeleridir. (Zeri i Popullit, 1975:2).Arnavutluk'taki Müslümanlar bu yemeği özel dini günleri kutlamak için hazırlarlar. Genellikle helva ramazandan önce pişirilir. Ancak totaliter rejim sırasında gizli bir şekilde pişirildi. Cenaze törenleri de rejim için büyük bir problemdi. Komşular, ölümden sonra 3., 9. ve 14. günlerde aileye teselli sunarlardı (Zeri i Popullit, 1975: 2). Bu, Arnavutluk'taki Müslümanların totaliter rejim sırasında gizli bir şekilde yerine getirdikleri dini bir pratikti. Tahta haçlar bazen Hıristiyan inananlar tarafından mezarlara yerleştirilirdi. Dini çağrışımlarla yemek yeme alışkanlıkları da çok ilgi çekiciydi: Bazı topluluklarda oruç tutma sırasında süt ve yoğurt tüketimindeki azalma hakkında resmi şikayetleroluyordu (Zeri i Popullit, 1975: 2). Bu arada domuz eti yemeyi reddetmek de sıkça karşılaşılan bir sorun olarak gösterilmektedir. Basında, resmi olarak "dini öneme sahip korkunç bir eylem" olarak nitelenen sünnet uygulamasına da dikkat çekilmekteydi (Zeri i Popullit, 1975: 2).

Sözde "dünyadaki ilk ateist devlet" olmasına rağmen, ve propaganda mekanizmasını 15 yıl boyunca tam bir hızla devam ettirmiş olmasına rağmen ve her bir kamu mesleği hapis cezası ile cezalandırılsa da, Hoxha rejimi dini yok etmeyi başaramamıştır. Tam tersine: bugün inananlar hâlâ cemaatle namaz kılmak için bir araya geliyorlar ve hatta bir kısmı hacca gitmiş hacı olmuşlardır.Önemli dini günlerde çalışmalarına ara veriyorlar ve oruç kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalıyorlar. Gizli bir kimlik işareti olarak, pek çok genç, yüzük parmağına bir çapraz veya yarım ay çiziyor.(Bashkimi, 1973: 2)

Öyle görünüyor ki, bu dini inanç işaretleri belki de etkisi azalan ve "marjinalleşmiş bir dava" haline gelebilirdi ve kesinlikle Arnavut parti basını, onları yalnızca dinin "kalıntıları" olarak tanımlamaya çok niyetliydi. Öte yandan Arnavut basını, dinin Arnavutluk'ta belirleyici bir sosyal faktör olarak gerçek rolünü açıkça ortaya koyan istatistiksel veriler yayınladı. 1980 yazında, aslında bir Arnavut sosyolog, partinin emirlerine rağmen genç neslin evliliğe karşı tavrı hakkında kamuoyuna şikâyetlerdebulundu. Özellikle, parti sosyoloğu, son on yılda, köylerde sadece yüzde üç ve şehirlerde, tüm yeni evliliklerin sadece yüzde beşinin farklı dini geçmişlere sahip insanlar arasında gerçekleşmesini eleştirmiştir. Arnavut nüfusunun üçte ikisi kırdave üçte biri şehirlerde yaşamakta olduğundan, yeni evliler arasındaki karma evlilikler yapanlarınülke ortalaması yüzde 3,7 ile 3,8 arasındadır. Dolayısıyla, ateist devletin onlarca yıldır "ulusun birliği" uğruna, dört dini cemaat (yani Katoliklerde,

Ortodokslarda, Sünni Müslümanların yüzde 96'sından fazlasında, Şii Müslümanlarda)arasındaki sınırları yok edebilmek için sergilediği çabalara rağmen, evlilik taraflarıaynı dini geçmişten gelmektedir. Bugün Avrupa'daki herhangi bir ülkede, dinin hâlâ "dünyadaki ilk ateist devlet" deki evlilik kurumu üzerinde olduğu kadar güçlü bir etkisi yoktur. Arnavutluk'ta daha önceki dönemlerde bile aynı inançtaki insanlarla evliliğin hiçbir zaman bu kadar yüksek bir yüzdesi yoktu. Ancak Arnavut Devleti'nin dine karşı yanlış uyguladığı politikalar ve sürekli ateist propagandaya sahip olması, dini topluluklar üzerinde tam anlamıyla ters bir etkiyarattı; zira inananlar, kendilerini dış etkilerden ayırarak ve soyutlayarak inançlarının saflığını korumak için eskisinden daha da ihtiyatlı davrandılar(Tonnes, 1982, p. 254).Arnavutluk hakkındaki Uluslararası Din Özgürlüğü Raporuna atıfta bulunursak, durum şu şekilde sunulabilir:

Anayasaya göre devlet, inanç konularında tarafsızdır, dini grupların eşitliğini ve bağımsızlığını tanır, dini ayrımcılığı yasaklar ve vicdan ve din özgürlüğünü garanti eder. Hükümetin anayasada belirtildiği gibi onlarla ilişkilerini yürütmek için beş dini grupla anlaşması vardı. Bu grupların dördüne finansman sağladı.Dini gruplar, komünist dönemde devlet tarafındanel konulan mülklerin iadesi için açılan 1.000'den fazla davada çok az ilerleme kaydetmişlerdir. Dinlerarası Arnavutluk Konseyi aracılığıyla, Sünni Müslüman, Ortodoks, Katolik, Protestan ve Bektaşi topluluklarının liderleri ortak endişeleri tartışmak için bir araya geldi.

Dini Demografi

Bahsi geçen dinî grupların Arnavutluk'taki demografik dağılımına bakıldığında 2011 nüfus sayımına göre Sünni Müslümanlar toplam nüfusun yaklaşık yüzde 57'sini, Roma Katolikleriyüzde 10'unu, Arnavutluk Ortodoks Kilisesi üyeleri yüzde 8'inive Bektaşi Tarikatı üyeleri yüzde 2'sini oluşturmaktadır. Diğer gruplar arasında Protestan mezhepleri, Bahailer, Yehova Şahitleri, Son Zaman Azizleri İsa Mesih Kilisesi (Mormonlar) ve küçük bir Yahudi topluluğu bulunmaktadır. Ankete katılanların yaklaşık yüzde 20'si dini aidiyetleilgili isteğe bağlı soruya cevap vermeyi reddetti. Kültler Devlet Komitesi, ayrıca ülkede faaliyet gösteren yaklaşık 230 dini kuruluş, vakıf ve eğitim kurumu bulunduğunu belirtmiştir.

Din Özgürlüğünün Yasal Çerçevesi

Günümüzde Arnavutluk’ta Anayasa, resmi bir din olmadığını, tüm dinlerin eşit olduğunu ve devletin birlikte yaşamaya saygı gösterme ve koruma görevini üstlenmesini şart koşar. Devletin inanç sorularında tarafsız olduğunu ve dini grupların bağımsızlığını tanıdığını beyan eder. Anayasaya göre, devlet ve dini gruplar arasındaki ilişkiler, bu gruplar ve Bakanlar Kurulu arasındaki anlaşmalarla düzenlenir ve meclis tarafından onaylanır. Anayasa dini ayrımcılığı yasaklar ve vicdan, din ve özgür ifade özgürlüğünü garanti eder. Herkesin dinlerini ve inançlarını seçme veya değiştirme özgürlüğü olduğunu ve bunları bireysel, toplu, kamusal veya özel olarak ifade ettiğini belirtir. Anayasa ayrıca, bireylerin bir dini cemaate ya da onun uygulamalarına katılmaya, inançlarını ya da inançlarını kamuya açıklamaya ya da yasaklamaktan kaçınmaya veya katılmaya zorlanamayacağını da belirtir. Siyasi partilerin veya diğer grupların dini nefreti kışkırtmasını yasaklar.(State, 2015: 1-2)

1.2.2.2. Arnavut Komünist Rejiminde Önemli Bir Ateist Propaganda Aracı Olarak Basın

Arnavutluk’ta Totaliter Rejim Döneminde ateist propaganda da basının rolü son derce kritikti. Atesit propaganda denildiğindekomünist dönem süresinceArnavutluk’un ateist bir devlet olduğunun ve tüm dini kuralların yasak, zararlı ve tehlikeli olduğunun halka sürekli olarak aktarılmasını anlıyoruz.Propaganda, tarafsız olmayan ve bir kitleyi etkilemek için kullanılan kışkırtıcı, ideolojik bilgiler yığınının tek yanlı aktarımı olarak anlaşılabilir.

Arnavut totaliter rejiminde, komünist basının ateist propagandada olağanüstü bir rolü vardı. Totaliter Arnavutluk'taki medya, totaliter devletin hizmetine girmişti. Medya, yalnızca partininideolojik ve politik ilkelerine uygun haber, bilgi ve verileri iletirdi. Komünist sistemin ateist propagandası, Arnavutluk'taki proletarya diktatörlüğünün kurulması için özel bir önem taşıyordu. Bunun için medya şüphesiz kendi özel rolünü oynadı. (Paja, 2015: 238)Arnavut Komünist Partisi, Marksist-Leninist bir parti olarak, insanı sadece yaşam biçiminde değil, aynı zamanda psikolojik olarak da değiştirmeye çalıştı.Artan Fuga, komünist dönemde halkın basını okumasının üç ana şeklio lduğunu gösteriyor:

İlk okuma biçimi olan kollektif okuma, okuryazarlık eksikliği nedeniyle okuma yazması olan eğitimli bazı kişilerin yayınları diğerlerine okumasıydı. Fuga’ya göre basını

okumanın ikinci yolu şuydu: Sabahları basında her gün günün haberlerini geleneksel okuma ritüeli olan radyo ajanslarını dinleyerek okumak.Basınınkomünist totaliter dönemde okunmasının üçüncü yolu şuydu: Basın yayın araçlarınıbelli kamusal yerlerde okumak. Bölgenin belirli tarım kooperatifleri veya kurumlarının yanı sıra tren istasyonlarında, otobüslerde, hastanelerde veya diğer kamusal alanlarda günün baskısı yayınlanmıştır. Ayrıca Arnavut totaliter basınında, genel olarak medyanın yanı sıra eğitim ve kültür gibi diğer sektörler partinin propagandasının ayrılmaz bir parçası olarak görülüyor (Fuga, 2010: 80).

Basının ve totaliter medyanın gündemi, komünist iktidarın devlet propagandası tarafından belirlenirdi. Artan Fuga'ya göre: Komünist medyada isyanlar sansürlenirdi. Kolektif sıkıntılar ve başkaldırılar sansürleniyordu. Kişisel bazı meseleler sansürlenirdi. Suçlar sansürlenirdi. Hapishanelerde ve toplama kamplarında yaşam şartları sansürlenirdi (Fuga, 2010: 126-127).Ülkenin basını devletin elindeydi, muhalefete izin verilmedi, tartışma tehlikeli görülüyor ve diyalog ölüyordu, yavaş yavaş bunun yerini uzun konuşmalar ve monoton monologlar aldı.(Repishti, 2004: 111).

Propaganda "psikolojik savaş" ın bir parçasıdır; ama terör daha çok böyledir. Terör, psikolojik amaçlarına ulaşıldığında bile totaliter rejimler tarafından kullanılmaya devam ediyordu. Onun gerçek dehşeti, tamamen bastırılmış bir nüfus üzerinde hüküm sürmesidir. Diğer bir deyişle, propaganda, totaliter olmayan dünya ile başa çıkmak için bir araç olarak kullanılmıştır ve bu araç totalitarizmin en önemli aracıdır. Terör, aksine, onun hükümet biçiminin özüdür. Onun varlığı, yasaların varlığı kadar psikolojik değildir veya diğer öznel faktörlere bağlı değildir.(Arendt, 1976: 344).

Arnavutluk İşçi Partisi'nin din karşıtı propagandasında, dinin, “Ortaçağ'ın karanlığı” ile karşılaştırıldığı ve Marx'ın din karşıtı sloganlarının, anlamlarını açıklamada en az çaba göstermeden, tamamen rutin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.(Tonnes, 1982: 253). Dört dini topluluğun tarihini analiz etmekle pek ilgilenmemişlerdir. Leninist anlamda “kısmi” olma görevlerine adanan Hoxha rejiminin tarihçileri, tarihin verilerini ve gerçeklerini çok keyfi bir şekilde ele alırlar. Sadece propaganda amaçlarına uyanları seçer ve onlara ideolojik bir mahiyet ve görünüm kazandırırlar. Arnavutluk'taki tüm savaş öncesi Arnavut yayınlarının yanı sıra, tüm yabancı eserlerin yasaklanması nedeniyle, propagandası yapılan bilgileri kontrol etme veya ek bilgi sağlama imkânıda bulunmamaktaydı.

Ancak bu tür yanlı propaganda her zaman istenen etkiye sahip değildir çünkü çok kabadır. Örneğin, 1976-77 öğretim yılının başında, okul ders kitapları kamuya açıktır ve birçok öğretmen tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Yazarların kendilerini, belirli cümlelerin tekdüze tekrarıyla sınırladıklarından şikâyet edilmektedir. Edebiyat tarihi üzerine ders kitapları, bu şairlerin fikirlerini açıklamalarına veRilindja şairleri tarafından doğa tasvirine önemli bir yer ayırmıştı ("Rilindja", 1836-1912 yılları arasında Arnavut ulusunun ruhani rönesansı çağına verilen isimdir). Hoxha rejiminin din karşıtı militanlığının ana teması, milliyetçi dünya görüşünde yatmaktadır. Arnavut milleti çeşitli dini topluluklara bölündüğü için din, ulusal birliğin elde edilmesinin önündeki en büyük engel olarak görülüyordu. Bu fikir, Rilindja hareketinin birçok temsilcisi tarafından teşvik edildi. Hoxha'nın "Arnavutların dini Arnavutiyetçiliktir" şeklindeki sabit ifadesi, ilk olarak Rilindja'nın şairi Vaso Pascha tarafından formüle edildi.(Tonnes, 1982: 254). Bu fikir diğer araştırmacılar tarafından da vurgulandı.

Arnavutluk komünist rejimi 19 Kasım 1967'de, 14337 sayılı kararnamenin gereği olarak "bazı kararnamelerin yürürlükten kaldırılması" yönündekarar verdi. Bu, dini törenleri durdurdu ve bu kararnameden sapanlar için çok sert kınamalar ve cezalar öngördü ve Arnavutluk'u resmen Tanrı'sız bir devlet olarak ilan etti. Arnavutluk'ta İkinci Dünya Savaşı'nda kurulan mutlak iktidar, dini toplumun ve manevi gücün birleştirilmesinin önünde bir engel olarak görüyordu. Bu güç, onu yeni totaliter düzen kurmanın önünde bir engel olarak görüyordu. Arnavutluk'ta komünist düzenin kurulmasının ilk yıllarında, din 1967 yılında ölümcül mücadeleye kadar yavaş yavaş ortadan kaldırılması hedeflenen yegane unsurdu.

Komünist propaganda, dinlerin Arnavut halkına uymadığnıülke dışında yaratıldıkları ve işgalciler tarafından getirildikleri argümanını geliştirdi. Bu, Tanrı'nın Arnavut olmaması iddiasına kadar götürüldü ve böyle bir Tanrı'ya inanılamayacağı iddia edildi (Pol, 2000: 51). Böylece, toplumun din karşıtı inançların pekiştirilmesi ve totaliter sistemde yeni komünist insanın dini ciddi bir engel olarak görmesi sağlandı.Kamuoyunun, dininortadan kaldırılmasının doğru bir şey olduğuna ikna edilmesine yönelik argümanlar bulundu.

Komünist geçmişin ve geleceğin Arnavutluk'ta beklentilerinin anlaşılması ve algılanması konusundayapılan bir çalışma "düşünce özgürlüğünün komünizmin en sık dile getirilen olumsuz tarafı olduğunu gösterdi, insanlık ve medeni hak ihlalleri üçüncü

sıradaydı ve sınıf savaşı ikinci sıradaydı. Bu çalışma, Eylül 2015'te Arnavutluk'ta Kalkınma Araştırması ve Alternatifleri Enstitüsü (AKAAE) tarafından yürütülmüştür.(Pol, 2000: 61).Bu çalışmada görebileceğimiz gibi, komünist rejim sırasında kişisel düşünceyi ifade etme özgürlüğü mümkün değildi.

1.2.2.3. Ateist Propaganda ve Namaz Yasağının Kaldırılması

Diktatör Enver Hoxha'nın karısı Nexhmije Hoxha, kocasını 1967'de dine karşı mücadele meselesinden uzaklaştırdı. Aşağıda sunulan diktatörün raporu buna dair hususları ortaya koymaktadır. Bu rapor, dini inançlara karşı tüm eylemi bildirir. Bu sayı toplamda 2.169'a ulaşıyor. Bunlardan 740 cami, 608 Ortodoks kilisesi ve manastır, 530 türbeler vb. Aşağıda Enver Hoxha'nın kiliselerin ve camilerin nasıl kaldırılacağı ve Arnavutluk'taki dini inançların nasıl ortadan kaldırılacağı ile ilgili direktifleri yer alıyor. Enver Hoxha'nın bu konuşmadaki amacı insanları dinin Arnavutların hayatlarına getirdiği tehlikeye karşı uyarmaktı. Özellikle gençleri dinden uzak tutmak için uyardı. Bu konuşmada, Arnavut halkının aslında dinine çok bağlı olmadığını vurguladı. Din eğitimini durdurmak için tüm din okullarının kapalı olduğunu ve dini kitapların Arnavutça olmadıkları için anlaşılmasının zor olduğunu vurguladı.

İşte onun uyarıların bazıları:

“Parti Komitelerine:

Son zamanlarda dine karşı mücadelenin birçok çevrede yoğunlaştığını ve bu savaşın başarılı olabilmesi için aşağıdaki talimatları vermenin gerekli olduğunu düşünerek bildiriyoruz:

-Din halkların afyonudur. Her insanın bu büyük hakikati anlaması için elimizden gelenin en iyisini yapmalıyız. Bu kolay bir iş değil, ancak imkansız da değil.Dine karşı mücadelemiz, inananların günlük alışkanlıklarına giren disiplinlere karşı rehberlik etmelidir. Genel olarak halkımız birçok başka insan gibi dindar değildir. Bu doğru ama yine de bir şeye inanıyorlar. Dini öğretilerini düzenli olarak öğretmek için herhangi bir okul bırakmadık. Kitapların baskısı konusuna gelince, bu onlar için uzun zaman önce durduruldu. Dini kitapların üretimi için materyal tabanını ve propagandasını yok ettik. Dini canlı tutmaya yarayan tek önemli yer olduğu için, kiliseler ve camiler artık ortadan kaldırılmalıdır. Kiliseler ve camilerin ortadan kaldırılması daha zordur çünkü inanan insanlarla herhangi bir çatışma yaratılmamalıdır. Ama birçoğu herhangi bir tartışmaya yol açmadan kırıldı gitti, ya da bazıları yaşlandıklarından kırıldılar. Depolara dönüştürülmüş veya imam veya rahip olmadan bırakılan ve pratikte çalışmayan kiliseler ve camiler var. Bu formlarda, onları ortadan kaldırana kadar devam etmeliyiz. Bu, partinin yaptığı ateist çalışmanın sonucudur. Hiçbir şey bizi dine ve uygulamalarına bağlamaz. Bunu sadece ateist olarak değil, Arnavut vatanseverleri olarak da öğrenmeliyiz. Din sizi

politik olarak ciddi bir şekilde kısıtlar ve ilerlemenizi engeller. (İşçi Partisi Komitesinin Birinci Sekreteri: Enver Hoxha. Ateist Arnavutluk: 2169 kilise ve cami nasıl yıkıldı?) (Observatori i Kujteses, 2018).

O zamanlarda birçok kilise ve cami terkedili ve yıkıldı. Yeni inşaat da yapılmadı. Bu konuşmada Enver Hoxha, sadece kiliseler ve camilerle değil, insanlarla uğraştığımızı hatırlamamız gerektiğini vurguladı. İstenilen sonuçları almak için insanların mücadelesini açmamamız, dinin kendilerine zarar verdiği düşüncesiyle onları eğitmemiz gerektiğini vurguladı. İnsanların dini uygulamaları terk etmesi gerektiğini vurguladı.

"*Dini ibadetler, dinsel ritüeller ve profesyonel din adamlarına karşı düzenlediğimiz tüm propagandalarla, insanlara karşı savaşmayacağımızı her zaman akılda tutmalıyız. Camileri ve kiliseleri bir emirle fethetmek kolay bir iştir, ama aynı zamanda insanları unutmamayız gerekiyor. İnsanları dikkatli bir şekilde hazırlayarak dinlerin yaşam alışkanlıklarından kaçınılır. Bu daha zor ama daha güvenli bir iştir."*(İşçi Partisi Komitesinin Birinci Sekreteri: Enver Hoxha. Ateist Arnavutluk: 2169 kilise ve cami nasıl yıkıldı?)(Observatori i Kujteses, 2018).

Bu konudaki ikinci belge Bilgi Notu: Dine karşı savaşın ilk sonuçları ve daha da derinleşmek için bazı adımlar (30, 08, 1967). 5. Parti Kongresi'nden sonra, özellikle de Enver Hoxha'nın konuşmasından sonra, dine karşı mücadele ülkenin her tarafına yayılıyor. Amaç, dini görüşü ortadan kaldırmak ve kitleleri ateist bir görüşle eğitmektir. Enver Hoxha'ya göre, dine karşı savaşta bu büyük gelişme tesadüf değil. Partinin 25 yıllık çalışmasının bir sonucudur. Parti üyelerini ateizm bakış açısıyla eğitti. Enver Hoxha rejiminde totaliter parti, dinin devletten ve okuldan ayrılmasını, dini kurumların kısıtlanmasını, dini edebiyatın yayınlanmasının yasaklanmasını vb. yaptı.

Enver Hoxha'ya göre, dine karşı mücadelede en önemli adım partinin eğitimini ve kültürünü yaymak, cehaleti ortadan kaldırmak ve her alanda bilimsel bilgiyi yaymaktır. Ona göre bunların hepsi gerekli değişiklikler.

"Kısa döneme rağmen, ilk sonuçların bir değerlendirilmesi yapılabiliriz. Bu savaş daha da derinleştirilmesi için bazı sonuçlar ve problemler çıkarılabilir. Savaş ilk olarak dinin en temel üslerine yöneltildi. Kısa bir zamanda, dini ideolojinin yangınlarının ilk şoku verildi. Büyük Tiran kilisesi ve Katolik kilisesi haricinde, tüm kiliseler, camiler, tüm ülkede kapalıdır. Bu sayı toplamda 2169'a ulaşır. Bunlardan 740'ı cami, 608'i Ortodoks kilisesi ve manastır, 157'si Katolik kilisesi, 530'u türbe vb.dir." (Shqiperia Ateiste, 2018)

1967 Halk Meclisi kararıyla, dini toplulukların taşınmaz mülkiyeti devlet mülkiyetine

geçti. Fakat ateist propaganda yeterli değildi. Dini kurumlar ekonomik ve kültürel amaçlar için kullanılmış olsalar da başlangıçtaki görünümlerini koruyorlar. Bu insanlara din hakkında hatırlatıyor ve onları her zaman ilahi bir şey olarak görüyor. Böylece atılan bir sonraki adım dini yerlerin yıkılması oldu. Onların yerine yeni bir şeyler yapmayı önerdiler. Yıkılma tehlikesi altındakileri ya da tarihi ya da mimari değeri olmayanları parçalamayı önerdiler. Bazıları sinema, kültür evleri, spor salonları vb. olarak kullanıldı. Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nın birçok kiliseyi ve camiyi koruyan kriterleri tarihsel değeri olmadan incelemesi önerilir.

Din adamının tutumu, din karşıtı önlemlerin bu büyük hareketinde farklıydı. Bunların bir kısmı parti ile yakın ilişkiler gösterdi. Başka bir kısım dini kurumları kapatmak için kuralı takip etmedi. Diğerleri direndi. Bu harekete karşı inananlarla birlikte olmaya çalıştılar. Partinin ana örgütleri bu sloganlara karşıydı ve onları yok etti. Ancak Hoxha, parti örgütlerinin uyanık kalması gerektiğini belirtti. Yoğun bir politik ve ideolojik çalışma organize etmek için, bu faaliyete karşı uyanıklığı arttırmaları gerekiyordu.

1944'ün ilk seçimlerinden önce, anti-komünist örgütü, “Arnavut Birliği”, Şkodra'da kuruldu. Birlik komünist hükümetin tüm dini okulları kapattığını ortaya çıkardı. Stalinist komünist doktrinin ateist hedeflerine ulaşmak için Stalin'in diktatör Bolşevik Rusya'sında olduğu gibi din karşıtı önlemler alındı.

Örgütler arasında, şiddete başvurmadan komünizmi devirmek isteyen öğrenciler, profesörler, askerler, işçiler, vardı. Bu aktivistler tutuklandı. Luigj Kacira, özgür ve demokratik seçimler, düşünce ve konuşma özgürlüğü ve din özgürlüğü çağrısında bulunduğu için 20 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bunlar insan için temel haklardı, ancak bunun için "halkın düşmanı" olarak ilanedildiler.(Radovani, 2018)

1.2.2.4. Demokrasi Döneminde Arnavutluk ve Arnavutluk’un Din ile İlişkilerinde Dini Yapı

Arnavutluk'ta demokratik dönem 1990'da başlar ve bugüne kadar devam eder. Arnavutluk'taki din yapısı nedir? diye sorulduğunda ya da Arnavutluk'ta gerçekten dini hoşgörü var mı yoksa hoşgörü dine karşı bir ilgi eksikliği olarak kabul edilebilir mi? sorusu sorulduğunda bunun cevabı ancak tarihsel olarak dinlerin bu ülkedeki gelişimlerine bakılarak cevaplanabilir.9. yüzyılda Arnavutluk'ta Hıristiyanlık etkin bir şekilde yeniden tesis edilmiştir. Bizans'ın istilasıyla bu zamandan günümüze Güney

Arnavutluk Ortodoks olmaya devam etmiştir. 12. yüzyılda, Roma Katolik Kilisesi, kuzeydeki Katolik Kilisesi'nin yönetimine yol açan Rum Ortodoks Kilisesi'ne karşı bir savaş başlattı, bu yüzden Arnavut nüfusu dini olarak Katolik ve Ortodoks şeklindeikiye ayrıldı (Bozbora, 1997: 36). Sonraki dönemlerde Arnavutlar önce İslam'la temasa geçti ve İslamlaşma izleri ilk aşamalarda bulundu. Ancak, Arnavut nüfusunun İslamileşme süreci, 15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye gelişiyle başladı ve gelişti. XVI. Yüzyıla gelindiğinde, Arnavutların yaşadığı bölgelerde en etkili din İslam oldu. (Kutlu, 2014: 501). Arnavutluk 1912'de bağımsızlığı kazandığında, 1938 ve 1942'de yapılan istatistiklere göre nüfusun% 69'u Müslüman,% 21'i Ortodoks Hıristiyan,% 10'u Katolik Hristiyan olarak belirlendi. (Özkan, 2012: 295). 1945-1985 yılları arasında Arnavutluk’ta, Marksist-Leninist ideoloji ve Stalinist diktatörlüğün 1967'de din kavramını görmezden gelerek ortadan kaldırması ve yasaklamasıyla “ateist” bir rejimilan edildi. Kırk yıl boyunca bütün dinleri yasaklayan Enver Hoxha tarafından yönetildi. Bundan memnun olmayan Enver Hoxha, 1976’da Arnavutluk’un Anayasası’na ateizm inancını da ekledi ve bu yüzden insanlar inanç özgürlüğünden mahrum bırakıldı. Enver Hoxha 1985'te öldüğünde, Ramiz Alia yeni lider oldu. Alias zamanında din meselesindeki yasaklama kuralları gevşetildi ve sonra din özgürlüğü insanlara tekrar sağlandı. 1990 yılında komünist rejimin çöküşünden sonra, yeni yönetim tüm camileri, kiliseleri ve diğer dini kurumları açtı ve dinî ibadetler serbest bırakıldı (Özkan, 2012: 310). 1938 ve 1942'deki istatistiklerin aksine, şu anda, Arnavutluk İstatistik Enstitüsü'ne göre (INSTAT) 1 ile 21 Ekim 2011 tarihleri arasında ülkede din dağılımı:% 56.70 Müslüman, Bektaşi% 2,09,% 10,03 Katolik, % 6.75 Ortodoks, % 0.14 Evangelist, % 0.07 Diğer Hıristiyanlar, inananlar% 5.49,% 2.50 Ateist% 0.02 Diğer,% 13.79, ve % 2.43'ü geçersiz-değersiz olarak tanımlanmaktadır (INSTAT, 2011: 71).

Peki bu nicel verilerin, yani sayıların ötesindeki gerçeklik nedir diye bakıldığında daha karmaşık bir manzarayla karşılaşırız.Thomas Patrick Melady,Sacred Heart Üniversitesi’nde, Büyükelçi Emeritus Başkanıdır. Onun çalışmalarından birinde: “Arnavutluk, AB entegrasyonu için benzersiz bir dinler arası tolerans ülkesi”dir der. Bu çalışmada Arnavutluk'ta dini durum şöyle açıklanıyor :

“Arnavutluk'un dini "Arnavutizm" dir. Adriyatik kıyılarında, Avrupa'nın kalbinde, insanların yüzde 70'inin İslam inancına ve iki baskın Hıristiyan inancına sahip olduğu,

toplam özgürlüğe sahip olduğu bir ülke olması şantır.Bu yeni bir olgu değil, 19. yüzyıl Arnavut entelektüeli Vaso Paşko'nun dediği gibi, “Arnavutluk'un dini Arnavutiyettir”. Arnavut kültürünün bu tarihsel ve içsel yönü, diğer Müslümanlara yönelik dini bir özgürlük örneği olarak hizmet ediyor. Geçtiğimiz on yıl boyunca Arnavutluk'a yaptığım ziyaretlerde, bu dini açıdan çoğulcu devlette her zaman görülen temel kültürel özellik hoşgörüdür. Üç büyük dinden Arnavutlar birbirleriyle uyum içinde yaşarlar. Hoşgörü Arnavut mirasının bir parçasıdır. Hoxha diktatörlüğü zalim bir istisna idi. 1980'lerin sonlarında ve 1990'ların başlarında aşırı komünist diktatörlükten demokrasiye geçiş zordu, ancak şimdi demokratik gelenekler yeniden kuruldu. Bu dönemin sonuna gelindiğinde, Arnavutluk'un hoşgörü geleneği kısa zamanda ülkenin yurttaşlık ve kültür yaşamında önemli bir faktör olarak yeniden ortaya çıktı”(Finngeir, 1990: 10).

Kültler Devlet Komitesi, ülkede faaliyet gösteren 230 dini kuruluş, vakıf ve eğitim kurumu hakkında rapor hazırlıyordu. 1967'de Arnavutluk kendini “dünyanın ilk ateist devleti” olarak ilan etmişti. Bütün dini kurumlar kapatıldı ve din görevlilerinin görevlerini yerine getirmeleri yasaklandı. Fakat Arnavutluk gerçekten ateist bir devlet midir? Arnavutluk'taki din uzmanları bunun hakkında ne biliyor? 1967'den beri dini literatür ve dini objeleresahipolunması yasaklandı. Her türlü ibadet, hatta özel ibadet yasaklanmıştır. Bir çocuğun vaftiz edilmesi ağır cezalara yol açabilir. Kalan dini binalar, spor salonlarına, dans salonlarına, sinema salonlarına, atölyelere, müzelere veya dairelere dönüştürülmüştür. Fakat din tamamen ortadan kalktı mı? Ya da Arnavutlar demokraside farklı dinlere yönelik hoşgörüyü arttırdı mı? Gözlemciler bunun böyle olmadığını kabul ederler. Bireylerin dini inançları elbette ortadan kaldırılamaz. Bireysel duaların herhangi bir şekilde yasaklanması da özel olarak mümkün değildir. Bazı müminlerin hala cemaat namazı için buluştuğu ya da hacca gittiği bilinmektedir. Bazı inananlar önemli dini tatillerde çalışmayaara verirler ve oruç kurallarına uyarlar. Dini sınırları aşan evlilikler nadirdir: yeni evlilerin sadeceyaklaşık% 4'ü başka dinden insanlarla yapılmaktadır. Arnavutluk 'taki gözlemciler Arnavutluk' ta organize dinin tahrip edilmesinin Arnavutların dini asla ciddiye almadıkları için mümkün olduğunu öne sürdüler. Ama aynı zamanda bu felsefi materyalizm ve ateizm, ne de açık inanç, dini çevrelerde 1944 yılında yönetimi komünistlerin devralması öncesinde Arnavutlar arasında neredeyse hiç var olmamıştı. Arnavutluk'ta bazen dindar olmayan insanlara zulmündaha fazla olduğuileri sürülmektedir. Belki bu doğrudur. Ancak Enver Hoxha'nın fikirlerinin alt yapısında yer alan Arnavut komünizmi güçlü bir şekilde

otoriterdi ve Hoxha'nın acımasızlığı da birçok komüniste çarptı. Onun acımasızlığı, söz konusu kişinin dini olup olmadığına bakılmaksızın, ona karşı koymaya çalışan herkese yöneltilmiştir(Finngeir, 1990: 10).

Arnavutluk'un AB'ye katılma konusundaki mevcut arzusu, dramatik bir tabloya sahiptir. 1990'dan bu yana, farklı dini cemaatler Arnavutluk'un siyasi ve sosyal hayatının diğer alanlarında geçiş reformları arasında manevi kurumları ve eğitim örgütlerini yeniden inşa ediyorlar. Mevcut anayasa, ülkedeki din özgürlüğünü, devletin dini meselelerde yer almamasını, dinlerin eşitliğini ve çeşitli dini topluluklara tanınan tüzel kişiliklerin statüsünü (Arnavutluk Anayasası'nın 10. maddesi) kabul etmektedir. (Merdjanova 2013: 42–49). Yabancı dinsel toplulukların ve misyonerlerin çeşitli faaliyetlerine rağmen, Arnavutluk laik bir ülke olmayı sürdürüyor ve insanların çoğu dini yerleresık sık gitmiyor. Dinin bireyselleştirilmesi, şimdi komünizm öncesi döneme kıyasla daha belirgindir. Pek çok Arnavut'un gözünde dinin temsili ve sembolik gücü halen önemli olmasına rağmen, din kamusal tartışmalarda önemli bir yere sahip değildir (Clayer, 2003: 6). Bütün dini cemaatler ve örgütler demokratikleşme ve Avrupa entegrasyonu süreçlerini desteklemiş olsa da, onların oynadığı rol mütevazı bir rol olmuştur (Elbasani, 2010: 1). Arnavutluk'taki ana dini toplulukların üst düzey din adamlarıyla yapılan görüşmelere dayalı bir çalışmaya göre, "Arnavutça" konusundaki söylemlerinin ortak paydası, ideal Arnavutun bir dindar ve aynı zamanda dinsel bir hoşgörü şampiyonu olduğu; dini siyasetle karıştırmadığı, Avrupalı, demokratik ve yerel ve ulusal geleneklere sadık kaldığı yönündedir (Endresen 2010: 251).

Din, Arnavutluk'ta, özellikle de toplumun iki ya da daha fazla "dini cemaat" olarak bölünmesi söz konusu olduğunda sıklıkla hassas bir konudur. 20. yüzyıl boyunca, Müslüman ve Hristiyan toplulukların varlığı ulusal birlik için bir tehdit olarak görülmüştür. 1967'de dinin ortadan kaldırılması ve birçok dinî mekânın yıkılmasıyla sonuçlanan sosyalist Arnavutluk'un politikaları bu tehdide aşırı bir tepki olarak görülebilir. 1990 sonrasında dini toplulukların ve inançların, dini toplulukların "yeniden ortaya çıkması" ile birlikte tamamen yok edilmesi konusundaki başarısızlık, dinin bölünmeye yol açabileceği fikrinin de sürdürülmesine yol açmıştır(Rapper, 2008: 31-45).

1.2.2.5. Kült Nesnelerin Yıkılması ve Din Adamlarının Öldürülmesinin Müminlerin Dini Ritüellere Katılımına Etkisi

1939'da Arnavutluk'ta 141 yerli ve 62 yabancı rahip, 16 yerli ve 16 yabancı keşiş, 73 yerli ve 60 yabancı rahibe vardı. Hoxha'nın rejimi tarafından bütün manastır ve rahiplerin evleri arandı, kilisenin basın araçlarına el konuldu ve okullar, yetimhaneler ve anaokullarına devlet tarafından elkonuldu.Kural olarak, din adamlarının ortadan kaldırılması, Arnavut mahkemelerinin önünde gösteriler yapılmak suretiyle protesto edildi. İlk kurban, diğer üç dini cemaatin her birinden bir temsilciyle birlikte Nazi işgali döneminde vekil heyetini kurmuş olan Franciscan rahibi Fr Anton Harapi idi. Bu heyet, savaşın sona ermesinden sonra ülkenin Yugoslavya ile Yunanistan arasındaki bölünmesini önlemek için kuruldu**.**Fr Harapi'yi, Alman kuvvetlerinden birkaç komünist koruduysa da, etkinliği "düşmanla işbirliği" olarak yorumlandı. (Tonnes, 1982: 247-249). Bu tür işkence, cinayet ve zulümlerin amacı insanları dinden uzak tutmaktı.

4 Mart 1946: Arnavutluk'taki din adamlarına karşı yapılan komünist katliamın başlangıcıdır. 4 Mart'ta, Arnavutluk'taki Katolik din adamlarına karşı kitlesel komünist katliamın başlangıcını hatırlıyoruz. 4 Mart 1946 sabahı saat beşte Shkodra'da bazı şehitler vuruldu. Şehitler, Arnavut Birliği üyesi oldukları gerekçesiyle halkın düşmanları olmakla suçlandılar. Bu, anti-komünist bir birlikti. Onları komünist diktatör Enver Hoxha'nın emriyle vurdular. Onlar sadece Allah'a inanmışlardı ve halkın ve vatanın temel haklarını korumuşlardı. Kısacası, komünist diktatörlük döneminde Arnavut Kilisesi'nin ilk şehitleri hakkında bazı veriler vardır:

Rahip Daniel Dajani, Baba Faustin ile tutuklandı ve 4 Mart 1946'da ölüm cezasına çarptırıldı. İnsanlık dışı bir şekilde işkence gördüler.

Rahip Giovanni Fausti 4 Mart 1946'da vuruldu.Bütün bu gelişmelerin olduğu duruma nasıl gelindiğini anlamak için 2. Dünya Savaşı'nın son yıllarına bakılmalıdır. Eylül 1944'ten itibaren Alman birlikleri Arnavutluk'tan ayrıldı. 28 Kasım'da, son Alman askerleri Shkodra'dan ayrıldı. Güç boşluğu, Arnavut Ulusal Kurtuluş Cephesi Komünistleri tarafından hızla dolduruldu. Balli Kombetar Partisi gücü kaybetmişlerdi. Balli Kombetar Partisi, İtalyan istilacılarıyla savaşmak için oluşturulan milliyetçi ve anti-komünist bir partiydi. (Observatori i Kujteses, 2018).

Amaçları, Arnavutluk'taki tek siyasi güç olarak ortaya çıkmaktı. Arnavut komünistler, siyasi rakiplerinin fiziksel olarak ortadan kaldırılması veya cezalandırılması yoluyla totaliter devleti hızla kurmaya başladılar. Zaten ülke iç savaşın ortasındaydı ve her

yerde terör ve korku hâkimdi.

Kasım 1944'ten beri, çok kişi öldürüldü ya da tutuklandı. Tanıklara göre, kapalı kapılar arkasında, hepsi komünizme karşı ateist bir ideoloji olarak muhalefetini itirafetmeye zorlandılar.

Arnavut komünistleri tarafından yapılan protestolar halkı "Arnavut Birliği" yurtsever örgütünü kurmaya zorladı. Arnavutluk Birliği, Tiran'daki milliyetçi politikacılarla subayıyla bir araya geldi. Ekim ayında Birlik seminerleri, Arnavutluk 'un Şkodra' ya yaptığı ziyarette Amerikan General Hudson 'a gönderilen dramatik siyasi durumu anlatan bir Protokol gönderdi. Shkodra'da Kasım ayı sonunda, öldürülen insan sayısı 800'e ulaştı. 27 Kasım 1945'te, örgütün dört üyesi tutuklandı. Bu dramanın sonu, hükümlülerin son sözlerinde açıkça belirtilebilir, 4 Mart 1946 sabahı şunları söylediler: "Görevimizi yaparken ölmekten çok memnunuz. Komünist Arnavutluk'taki son Noel kutlaması 1966".Tatil sırasında, Arşiv Genel Müdürlüğü belgeyi 1966'da Noel için bir tebrikle birlikte göndermiştir. Bu belge, Arnavutluk'taki ateist dönemden önceki Noel için son kutlama olduğunu göstermektedir. (Observatori i Kujteses, 2018).

1.2.2.6. Komünist Rejimin Yıkılmasından Sonra Din Adamlarının ve Dini Kurumların Dinin Yaygınlaşması Üzerindeki Rolü

Dini binaların yıkılması, yaklaşık 3 milyon Arnavut'un kendi devletleri tarafından ateist ilan edildiklerini ortaya koymuştu. 1960'lar boyunca ve 1991 yılına kadar, dini zulüm vardı ve bu devlet yaygın bir şekilde ilk ateist devlet olarak adlandırıldı. Arnavutluk 1991 yılında dışa açıldığında misyonerler ülkeyi gelmeye başladı. Kilise ve Cami'nin rolü hızla artmaya başladı. Komünist rejimin çöküşünden sonra ülkede demokratik hareketler, Arnavutluk'ta dini inançları ve dini örgütleri geri getirdi. Eskiden dinî binaların bulunduğu tüm yerlerde dini kurumlar yeniden canlandırıldı ve Arnavutların laik dünyaya ve laik sisteme olan inancı, kültürel ve dinî katkısı yeniden canlandırıldı. Peki bugün, yıllar sonra, bu konuda ne söyleyebiliriz ve ne yapmamız gerekiyor?

Bugün Arnavutluk, resmi dini olmayan ve anayasal olarak güvence altına alınmış din özgürlüğüne sahip bir devlettir. İki dini inancın, Müslümanlık ve Hıristiyanlığın dört mezhebi (Bektaşilik, Sünnilik, Ortodoksluk ve Katoliklik) ile ulusal bayramlar olarak belirlenmiş dini bayramlara sahiptir. Halk eğitimi dine pek bağlı değildir ve dinî eğitim yasa ile yasaklanmıştır. Ülkedeki komünist rejimin yıkılmasından sonra, özel dini

okullar eklendi. 1991'den bu yana, komünist rejimin çöküşünden sonra, Hıristiyan misyonerlerin ve Müslüman misyonerlerin sayısında büyük bir artış oldu. Buna Hıristiyan toplumları ve İslami gruplar ve dernekler de eklendi. Arnavutluk'ta bağımsız dini misyonerler de vardır. Ancak, çalışmalardan anlaşıldıı üzere Arnavutlar dindar olmayan insanlar olarak görünüyorlar. Din hakkında bilgi alma istekleri, yıllar boyunca ateist politikalar nedeniyle düşüktü.

Arnavutluk'taki dini kurumlar bu yirmi yıl boyunca çok sayıda inananı çekmek için dört bir yana doğru yayıldı. Oysaki istatistikler çoğu zaman kasıtlı olarak Müslüman ve Hristiyan inananların yüzdesini söylemeden kullanırlar.Çoğu zaman, ülkenin farklı yerlerinde yoksulluktan yararlanan bu dini örgütler, inanmayanların daha yoğun olduğu ve mabetlerin olmadığı yerlerde kiliseler ve camiler inşa ediyorlar. Bu kuruluşlar, genellikle inananları çekmek için bunu kullanarak yoksullara yardım dağıtırlar. Yolsuzluk ve kötü ekonomik durumlardan dolayı dini kurumlar etkili olmuşlardır. Ancak onların şüphe çeken profilleri insanlarınçoğu zaman dinden uzak kalmasına da neden olmuştur. Ayrıca ailede dini bir geleneğin olmayışı, bu kurumların inananları çekmek için çalışmalarını zorlaştırıyordu. Bu gerçek Arnavut olup olmadığınızı kolayca öğrenebileceğiniz ayırtedici bir özelliktir, ama bunun yabancılar tarafından algılanmasının zor olduğu da belirtilmelidir. Pek çok çalışma Arnavutluk'u Müslüman çoğunlukta bir ülke ve dini hoşgörü alanıolarak sunmaktadır. Gerçekten de, dini bilgi sahibi olmayan Arnavutların dine karşı bu mesafeleri ve ilgisizlikleri dışarıdan bakanlara dini hoşgörü olarak görünmektedir:

“Bugün din özgürlüğü şartlarının korunduğu söylenmelidir ama dinîkurucu olan kişilerin eserleri henüz yeterince tanınmamaktadır. O dönemdeki ünlü İslami kalemlerin önemli eserleri, "Zani Naltë" dergisi gibi, 10 cilt halinde yayınlandı. Müslüman Topluluğu'nun ilk resmi baskısı 1923'ten 1939'a kadar yayınlandı. "İslam kültürünün 100 Arnavut kişiliği" kitabı yayınlandı. H. Vehbi Dibra, H. Ali Kraja, H. İbrahim Dalliu gibi büyük yazarlar hakkında çeşitli kitaplar yayınlanmıştır. Yine de onları hak ettikleri gibi onurlandıramıyoruz. Fakat devletin onlara karşı daha büyük bir borç ve görevi var, çünkü din adamları dini toplulukların tekelinde değildir, tüm Arnavutlara aittir.(Kruja, 2018).

Onların kitaplarından öğrenecek çok şeyimiz var. Bu devlet için büyük bir görevdir, özellikle de Arnavutluk Müslüman Topluluğu, Medreseler ve Üniversiteler gibi eğitim kurumları için önemli bir görevdir.

1.2.2.7. Komünist Rejimin Çöküşünden Sonra Dini İnanç Uygulama Hakkını Geri Kazanmak için Mevzuatta Yapılan Değişiklikler

Arnavutluk'taki devlet ve dini örgütlerin, yeni neslin komünist rejim tarafından takip edilen din karşıtı politikalarıyla tanınması için ne gibi tedbirler aldığı, bu tedbirlerin vatandaşların dinle olan ilişkisini nasıl etkilediği ve diğer komünizm sonrası ülkelerle karşılaştırıldığında, Arnavutluk'un dinine daha az bağımlı bir ülke olup olmadığı sorusu önem arz etmektedir.

Orta ve Doğu Avrupa'daki ateist Sovyetler Birliği ve Komünist Parti egemenliğindeki ülkelerin çöküşünden sonra, birçok analist yeni hükümetlerin dini özgürlüğü garanti eden yasalara dayanarak yeni bir dini çoğulculuğu ortaya çıkaracağını öngördü.Post-sosyalizmin ilk yıllarında yapılan kamuoyu araştırmaları, Doğu Avrupa ve Sovyet sonrası devletleri arasında Tanrı'ya ve ölümden sonraki hayata duyulaninançta bir diriliş olduğunu doğruladı. Özellikle genç kuşaklar arasında kiliseye gidenlerin oranınınarttığını gösteren araştırmalar da vardır.(Froese, 2001: 1) Ancak, çöküşten 20 yıl sonra bile, komünizm sonrası ülkeler dini çeşitlilik ya da pratiğin kaleleri olan ülkeler değillerdi.

Doğu Bloku ülkelerini kontrol eden komünist partiler Sovyetler Birliği ile birlikte düştüğünde ve yeni "demokratik" hareketler yeni anayasalar yazmayı ve temsilci kurumlar kurma misyonunu başlattığında, birçok ülke din özgürlüğü alanını önemli ölçüde liberalleştiren yasaları kabul etti. Bu ülkeler arasında Arnavutluk da vardır. Bununla birlikte, birkaç yıl içinde, bu ülkelerin çoğu, dini yeniden düzenlemeye başladı. Geleneksel çoğunluk kiliselerinden gelen taleplerle yönetilen hükümetler, kiliseleri yeniden kurgulayan ve misyoner faaliyetlere kısıtlamalar getiren, dini gruplar için uluslararası fon sağlayan ve propaganda eden bir yasayı kabul ettiler. Dini özgürlük alanında yasal imtiyazlar karşılığında, kiliseler milliyetçi meşruluk ve rejimlere istikrar sunmuştur.(Sarkissian, 2010: 472-501). Demokratikleşmenin "üçüncü dalgası"nın başlangıcıyla, akademisyenler farklı kültürel bağlamların demokratikleşmenin başarısını nasıl etkileyebileceğine dikkat etmeye başladılar.(Huntington, 1991: 4)

Arnavutluk Örneği

Eylül 2015'te Kalkınma Araştırmaları ve Alternatifleri Enstitüsü (IDRA) tarafından yapılmış bir araştırma, şu soruyu soruyordu: "Arnavutluk'un komünist döneminin

bıraktığı mirasgelecek için bir sorun olabilir mi?”Katılımcılardan, komünist geçmişin Arnavut vatandaşlarının karşılaştığı diğer problemler arasındaki karşılaştırmalı önemini kavramak için, sorunların ne kadar büyük olduğu konusunda farklı konuları sıralamaları istenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu şu konuları “büyük bir sorun” olarak sıraladı: eğitim, sağlık, yolsuzluk, kötü yönetişim, cezasızlık, ekonomi ve çevre kirliliği. Güvenlik genel olarak daha az sorunlu görülüyordu, ancak yine de komünist geçmişin mirasından daha sorunluydu. En az sorunlu konu terör / dini radikalizmdi.(OSCE, 2016: 15) Bu çalışmada da ifade edildiği gibi, komünist rejimin düşmesinden sonra din alanında bir sorun çıkmamıştır. Bu durum şu büyük soruyuuyandırabilir: Arnavutluk'ta bu barışçıl durum dini hoşgörü nedeniyle mi yoksa Arnavutlar dine çok fazla önem vermedikleri için midir? İkinci soru şudur: Komünizm sonrası dönemde diğer ülkelerde dini durum nasıldır?Bu karşılaştırmayı yapabilmek için, Arnavutluk'un komünist geçmişi hakkında ne kadar bilginin olduğunu görmek için OSCE çalışmalarına tekrar başvurabiliriz. Arnavut vatandaşlarının çoğunluğu, ankete katılanların% 80'inden fazlası, Komünist dönemin genç nesillere öğretmeye değer bazı yönleri olduğunu düşünüyor. Ancak, görünüşte bir çelişkiyle, katılımcıların% 36'sı, tarihin bu kısmının gelecek nesillere öğretilmemesi, aksine tamamen unutulması gerektiğine karar vermiştir. % 74'ü, Arnavutluk'un geçmişinin bu kısmından gençlerin eşitlik, gönüllülük ve toplum hakkında olumlu dersler aldığını kabul etti. (OSCE, 2016: 37). Komünist geçmiş hakkında bir şeyler öğrenme hususunda,anket sonuçları, Komünist dönem hakkında “çoğunlukla bilgisiz” olduklarını beyan eden katılımcıların toplam katılımcıların % 27'sini oluşturduğunu(toplam 274 kişi) göstermektedir. Kısacası Arnavutluk'un tarihinin bu kısmı hakkında daha fazla bilgi edinmekle ilgilenmediler.(OSCE, 2016: 38).

Geçmişte yaşananların bugün nasıl hatırlandığı hakkında yapılan anketler bu sonuçları göstermektedir: Anket sonuçlarına göre, katılımcıların yaklaşık% 90'ı Komünist diktatörlük hakkında bir ulusal müze kurulmasını desteklemektedir. Ek olarak, katılımcıların% 63'ü totaliter komünist rejim dönemindeki zulüm alanlarının (örneğin, hapishaneler ve internetteki kampların) yeni nesillere anlatılabilmesi için korunması gerektiğini düşünmektedir. Bu konudaki veriler cinsiyete ve eğitime göre ayrıştırıldığında önemli farklılıklar yoktu, ancak bölgeye göre fark edilebilir farklılıklar vardı. İki güney bölgesinde, zulüm bölgelerinin korunması gerektiğini hisseden insanların oranı daha yüksektir (Merkezde% 58, Kuzeyde% 54). Kuzey, bu siteler

hakkında hiçbir şey yapılmaması gerektiğini söyleyenlerin en yüksek yüzdesine sahip bölge oldu(OSCE, 2016: 41). Bu çalışmadan da görebileceğimiz gibi Arnavutlar, komünist geçmişe ve rejimin takip ettiği ateist propagandaya aşina değillerdir. Bugün Arnavutluk'taki dini durumu analiz etmek için, bu çalışmayı dikkate alabiliriz: Arnavutlukdinler konusunda benzersiz bir hoşgörü ülkesidir. Bu yazıda Arnavut'un din ile ilişkisi aşağıdaki gibi sunulmuştur:

Enver Hoxha'nın acımasız diktatörlüğü sona erdiğinde, Arnavutluk dinsel hoşgörüye dönüş yaptı. Geçmişin mirası Arnavutluk için önemli bir engeldir. Komünizm sonrası hükümet Arnavutluk'un yüzyıllardır Avrupa'nın en fakir ülkelerinden biri olduğu gerçeği ile karşı karşıya kaldı. Tarihin çağdaş Arnavutluk üzerinde önemli bir etkisi oldu. Bazı yönlerden Arnavutluk, Batı Avrupa tarafından olumsuz olarak değerlendirildi. Arnavutluk, komünizm sonrası dönemde, hiçbir zaman din özgürlüğü taahhüdü ve uygulaması için güvenilir bir politika oluşturamadı. Bu büyük olasılıkla, Arnavutluk'un Komünist öncesi döneminde kök salmış sorunlarıyla ilgilidir. Ağırlıklı olarak Müslüman olan bu ülkenin kültürü her zaman diğer dinlere karşı toleranslıdır. Günümüzde, dini kurumlar eğitim alanında önemli bir rol oynamaktadır. Saygın hoşgörünün teşvik edilmesi ve Arnavut'un dini hukuka uygun bir şekilde iradesini yerine getirmesi ve kurulan sosyal normlar güçlendirilmiştir. (OSCE, 2016: 15).

Arnavutlar bu suçlardan ve bu konudaki mevzuat değişikliği konusunda ne kadar bilgilendirilmişler diye bakıldığında AGİT'in çalışmalarına tekrar değinerek, Arnavut halkının mevzuat üzerinde değişiklik yapma konusunda ne kadar bilinçli olduklarını analiz edebiliriz. Bu ankette geçmişle uğraşmanın belirli bir yönüne daha çok odaklanılmıştır: eski gizli servisin dosyalarının açılması. Bu dosyaların açılmasıyla ilgili bir yasa Mart 2015'te, anketin gerçekleştirilmesinden sadece altı ay önce onaylandı. Bu ankete katılanların% 20'si, Komünizm altında (doğrudan zulüm veya akrabaları aracılığıyla) zulme maruz kaldığını bildirmiştir. Arnavutluk'taki eski güvenlik hizmeti dosyalarıyla ilgili bilgi edinme hakkına dair yeni onaylanan mevzuatın farkında olup olmadıkları sorulduğunda, katılımcıların yarısından biraz fazlası (% 53) bu yasanın farkında olduklarını belirtmektedir. Erkekler yastan (% 61) kadınlardan daha fazla haberdardı (sadece% 45). Kuzeydeki yanıt verenler, yasa hakkında en az bilgi sahibi olma eğilimindeydi (sadece% 36), Güneydoğu'dakiler ise yasaların en çok farkında olan kesimlerdi (% 66). Dosyaların açılmasına ilişkin kanunun farkında olan katılımcılar

arasında%59'u yasa hakkında bilgilendirildiğini söyledi. Bu, yasayı duymuş olanların% 41'inin içeriğinden haberi olmadığı anlamına gelir. Yasanın farkında olan katılımcıların sadece% 12'si yasayıokumuştu. Gördüğümüz üzere, katılımcıların büyük kısmı mevzuattaki değişiklikleri okumamıştır. Genel olarak, zulüm gören kişilerin dosya açma yasası hakkında önemli ölçüde daha fazla bilgi sahibi olmadıkları anlaşılmaktadır, ancak bunlar yasa ile daha fazla ilgilenmekte ve etkilenmektedir. Anket verileri, ankete katılanların% 59'unun, Arnavutluk'taki eski gizli servis dosyaları hakkında bilgi edinme hakkına dair onaylanan yeni mevzuattan haberdar olduğunu göstermektedir. Bu, genel nüfustan çok daha yüksek bir farkındalık düzeyi değildir, çünkü tüm katılımcıların% 53'ü yasanın farkındaydı.

Bir başka önemli sonuç da, kanunun farkında olan katılımcıların sadece%12'sinin okumuş olmasıdır. Komünist rejimin Arnavutluk'ta gizli servis dosyalarının açılması, çoğunluğun ilgisini çekmemekte, ilginenenlerin oranınınsadece%37 olduğu görünmektedir. Ankete katılanların yarısından fazlası (% 55), hiç bu dosyalara hiç ilgi duymadıklarını ve bugün hala ilgilerini çekmediklerini belirtirken% 8'i geçmişle ilgilendiklerini, ancak bunun kendileri için artık o kadar da önemli olmadığını belirtmektedir. Yaş grubuna göre, yasa yaşlı insanlara göre o kadar önemli değil iken daha genç insanlar için önemliydi.

Genel olarak, eski gizli hizmet dosyalarının açılması yasası Arnavut vatandaşlarının yarısından biraz daha fazlası tarafından destekleniyor. Yanıtverenlerin% 5'i buna karşı çıktı. Bununla birlikte, önemli sayıda vatandaş (% 37), bir fikir vermek için yasa hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını belirtmiştir. Kadınların daha büyük bir yüzdesi, yasa hakkında erkeklere kıyasla yeterli bilgiye sahip olmadıklarını belirtmiştir. Genel olarak, erkekler dosyaları kadınlara oranla daha güçlü bir şekilde açma yasasını desteklemiş, erkeklerin% 33'ü güçlü bir destek ifade ederken, kadınların sadece% 18'i aynı şeyi hissetmiştir.(OSCE, 2016: 28).

Mevzuattaki diğer değişiklikler hususunda, din özgürlüğünden söz edebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Arnavutluk hakkındaki Uluslararası Din Özgürlüğü Raporu'na atıfta bulunursak, durum şu şekilde sunulur:

Anayasaya göre devlet, inanç konularında tarafsızdır, dini grupların eşitliğini ve bağımsızlığını tanır, dini ayrımcılığı yasaklar ve vicdan ve din özgürlüğünü garanti

eder. Anayasa, resmi bir din olmadığını, tüm dinlerin eşit olduğunu ve devletin birlikte yaşamaya saygı gösterme ve koruma görevini üstlenmesini şart koşar. Anayasa dini ayrımcılığı yasaklar ve vicdan, din ve özgür ifade özgürlüğünü garanti eder(State, 2015: 1). Dosyaların ortaya koyduğunun aksine, bu insanlar artık inançlarını ifade etmek ve uygulamakta özgür oldukları için halk arasında daha popüler ve iyi biliniyorlar. Fakat bu, Arnavutların dinlerini istedikleri şekilde uygulama hakkı olduğu için daha dindar hale geldikleri anlamına mı geliyor? Nesti Naçi'nin çalışmasında belirttiği gibi, belki de daha fazla agnostik hale gelmişler ama daha dindar değillerdi. Bunun yanı sıra medya da toplumda önemli bir rol oynar ve potansiyel olarak geçmiş hakkında bilgi edinme üzerinde bir etkisi olabilir. Anket sonuçları, Arnavut vatandaşlarının çoğunluğunun (% 56) medyanın halkın genelini komünist dönem hakkında genel olarak olumlu yönde bilgilendirmede rolünün olduğunudüşündüğünügöstermektedir. Ancak,% 38'lik bir oran, medyanın bu bağlamdaki katkısının olumlu olmadığını düşünmektedir. Anket sonuçları, katılımcıların bu dönemdeki genç neslin ilgisini çeken en uygun formatlar olarak “tarihi belgeselleri” (% 69) ve “filmleri” (% 45) gördüklerini göstermektedir.

1.2.2.8. Komünist Rejimin Yıkılmasından Sonra Ateizmin Korunmasını Etkileyen Faktörler

Bazı araştırmacılarşu soruyu sormaktadır: Komünizm sonrası Arnavutluk'ta genel olarak dini diriliş ve özelde İslami inancın yeniden canlanması, hem daha geniş bir normlar bütünüyle ve hem de AB entegrasyon süreciyle mi sınırlıdır? Geçiş dönemi Arnavutluk'taki dinlerin konumlarıhakkındaki birkaç çalışmada, böyle bir iddiayı doğrulamak için güçlü bir gösterge yoktur.

Avrupa’da hâlâ Arnavut karşıtı bir önyargı vardır. Arnavut-Müslüman kültürü ile Batı Avrupa arasındaki kültürel ayrılık, Arnavutların lehine olmayan (ve hâlâdesteklemeyen) çeşitli kültürel imgeler yarattı. Fakat bu tutum değişiyor. Arnavutluk'un komşu Karadağ'a bağımsızlığa doğru ilerlerken verdiği güçlü destek, karşılıklı saygıya dayalı bir ilişkinin gelişmekte olduğuna da işaret ediyor.(Finngeir, 1990: 10)

Eski sosyalist rejimin çöküşünü muazzam politik, sosyal ve ekonomik dönüşümler takip etti. Arnavutluk yollarındaki araçların sayısının artması (bunların arasında Mercedes'in oranı çarpıcıdır) bu ana dönüşümlerin bazılarını göstermektedir: ülkenin dışa açılışı, yeni hareket özgürlüğü, kısmen trafik ağlarıyla bağlantılı bir ekonominin inşası, nüfus

için, kazancın cazibesi, maddi refahın ve yoksun olduğu tüketim toplumunun çağrısı. Bu bağlamda bir başka önemli sosyo-politik değişim gerçekleşti: “Arnavut kültür devrimi” adı altında 1967'de yasaklanan dinin rehabilitasyonu gerçekleşti. Gerçekten de, din karşıtı mücadelenin yumuşatılmasının ilk işaretleri, Enver Hoxha'nın ölümünden sonra ve özellikle de 1988-19891'de rejimin çöküşünden önce ortaya çıkmıştı. 1990 yılında dinin rehabilitasyonu, genel krizi ortadan kaldırmak için alınan önlemlerden biriydi.

Yirmi üç yıl süren resmi ateizm ve bu ülkede Müslüman bir çoğunluğun varlığı, Avrupa'da özel bir örnektir. Arnavutluk'taki dinsel “yeniden canlanma” analizleri genellikle ya niceliksel ve örgütsel yönlere ya da “hoşgörü” ya da “köktencilik” gibi tümünü ya da bir parçasını karakterize eden bazı eğilimlere odaklanır.Arnavutluk müslüman bir çoğunluğu olan ancak resmi bir dine sahip olmayan eski ateist bir ülkedir. Arnavutlar çoğu zaman, dine karşı özel bir tutumları olan insanlar olarak tasvir edilir: hem bir çeşit kayıtsızlık hem de istisnai bir hoşgörü. Aslında, diğer konularda olduğu gibi, genel anlamda konuşmak mümkün değildir. Her zaman, farklı Arnavut topluluklarının yaşamında dinin yeri ile ilgili büyük farklılık ve eşitsizlikler olmuştur ve bazı Arnavutlar için dine karşı büyük endişelerin bulunmaması doğru olabilir. Devlet ateizmindenyıllarca sonra (en azından uygulama söz konusu olduğu sürece) şimdi durum böyledir. Öte yandan, İslam'a dönüş olgusunun Balkan Yarımadası'nın bu bölümünde özel oranlar alması da normaldir.

Böylece, neden bu Arnavutların böyle bir imaja sahip olduğunumerak edebiliriz. Bu sorunun cevabıulusal kimlik oluşturma sürecindedir. Arnavutluk'ta, Arnavutların üstesinden gelmek zorunda oldukları çok-mezhepçilik sorununa bağlı olarak, dine ilişkin birçok efsane vardır. Arnavut ulusunu çeşitli dini topluluklardan nasıl inşa edebiliriz? Ondokuzuncu yüzyılın sonundan bu yana, Arnavut milliyetçi söylemlerinin ana eğilimi, ulusal kimlikle karşılaştırıldığında dini kimliklerin önemini azaltma eğilimindedir. Sorun, komünist dönemin ateist propagandasıyla pekiştirilen bu tür bir söylem gerçeklik olarak alındığında ortaya çıkar. Vaso Paşa'nın “Arnavutların dini Arnavutiyettir” adlı ünlü sloganının örneğini alalım. Aslında, bu sloganArnavutların kendilerini önce “Müslüman”, “Ortodoks” veya “Katolik” olarak değil Arnavut olarak tanımlamasını gösteriyordufakataynı zamanda Arnavutluk’ta dinikimlikler de önemlidir. Gerçekten de, sosyal kimlikler olarak dini kimlikler Arnavutlar arasında her zaman çok

güçlü olmuştur. Dolayısıyla, Arnavutluk'taki dine ilişkin ortak söylemleri analiz etmede çok dikkatli olmalıyız.

Büyük Müslüman çoğunluğa rağmen, İslam resmi din olarak tanınmamıştır. Toplumda Sünni İslam'ın statüsü bile zayıflamıştı. Buna üç faktör katkıda bulunmuştur. Birincisi, birliğin Hıristiyanların önemli bir kısmından dolayı, dini düzlemde değil, etnik-ulusal düzeyde elde edilmesi gerekiyordu. İkincisi, Bektaşiler İslam toplumundan ayrı bir güç oluşturmaya başladı. Son olarak, Batıda ya da Batılı fikirlerin - özellikle pozitivizmin - nüfuz ettiği Batı'da ya da Osmanlı başkentinde çalışmış olan Müslüman kökenli entelektüeller ve yetkililer arasında laik bir eğilim vardı.Ayrıca, komünist elit ağırlıklı olarak ülkenin güneyinden, ağırlıklı olarak Ortodoks ve Bektaşilerden gelmekteydi. Dahası, Marksist kültür, İslam kültürünü diğer dinsel kültürlerden daha fazla silmiştir. Örneğin okullarda, tarih ve edebiyat programları, Müslüman dünyasına ve kültürüne atıfta bulunulmayan Avrupa Marksist modeline uygun olarak hazırlanmıştır. Günlük hayatta, İslam dini tarafından katı bir şekilde yasaklanan domuz tüketimi, beş komünist yıl boyunca büyük ölçüde desteklenmiştir.(Clayer, 2003: 6)

Yerel sosyal dönüşümlerden bağımsız olarak, Arnavutların totaliter rejimin propagandasından kurtulmak için izlemeye çalıştıkları İtalyan televizyonu, İslam kültüründen çok uzak bir modeli de destekledi. Tam tersine, Hıristiyanlar - özellikle de Ortodokslar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Partizanlar lehine olan bağlılıklarının bir sonucu olarak - idareye ve seçkinlerin saflarına, emsalsiz bir ölçekte entegre oldular. Daha genel olarak, Hristiyanlığın statüsü, örneğin, karışık evliliklerde uygulanan kuralların değiştirilmesindegözlemlenebileceği gibi, İslam'ınkinden daha yüksek görünmektedir. 1990'dan bu yana Arnavut dinî sahnesinin eski ve yeni dinamikleriyle beraber Komünist dönemde, modernleşme, sanayileşme, eğitimin geliştirilmesi, "ateizmle" İslam ve Hristiyanlığın statüsünün tersine çevrilmesi gibi önemli dönüşümler Arnavut toplumunda meydana geldi. Rejimin çöküşü sonuçta daha da radikal değişiklikler getirdi: siyasi rekabetin ortaya çıkışı ve ülkenin dışa açılması(yani Arnavutların yurtdışına gitme olasılığı ve yabancıların Arnavutluk'a gelme olasılığı). Ayrıca Kosova ve Makedonya'dan "kardeşler" ile "Arnavut alanı" fikrini güçlendirdi. Öte yandan, yaşanan sosyal değişme ve dönüşümlerle beraber bazı süreklilikler ve kalıcı unsurlar da vardır. Örneğin, nüfusun ağırlıklı olarak kırsal yapısı ve aynı ailenin, aynı köyün, aynı bölgenin, aynı profesyonel sektörün veya aynı dini topluluğun üyelerini

birbirine bağlayan dayanışma ağları ilkesi olduğu gibi kalmıştır. Eski nesillerin anıları da canlılığını korumaktadır(Clayer, 2003).

Sonuç olarak, 1990'dan beri Arnavutluk'taki yeni dini sahne ve dini topluluklar arasındaki ilişki, daha önce var olan bazı süreçlerin yanı sıra yeni dinamiklere uygun olarak gelişmektedir. Bu kombinasyonun sonucu bazen paradoksal görünmektedir. Örneğin, Arnavutluk'taki din şimdi hem marjinal hem de merkezi olarak görünüyor. İnancın bireyselleştirilmesi vardır, ancak dinin toplu temsillerde ve politik sahnede önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir. Dini kimliklerin ve kolektif kimliklerin artikülasyonları artık çok sayıda ve bazen çelişkilidir. Ulusal olumlama, uluslararası bir boyutun iddia edildiği kadar, tüm dini topluluklar için bir zorunluluktur. Hatta dini sahnenin yeniden inşası süreci, yeni unsurların yanı sıra eylemlerine ve motivasyonlarına göre farklılık gösteren yerel, ulusal ve uluslararası aktörlere dayanmaktadır.

BÖLÜM 2: ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel ve nitel analizleri içeren karma yöntem kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemi anket tekniğiyle ve nitel yöntem ise mülakat tekniği kullanılarak uygulanmıştır. bu çalışmada Tiran'da (Arnavutluk'un başkenti) 300 anket ve 20 görüşme yapıldı. Önce anket formu ile pilot bir uygulama yapıldı. Ardından bu pilot çalışma ışığında eksiklikler düzeltilmiştir. Araştırma verileri SPSS 16 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri analizi kapsamında önce temel sosyo-demografik göstergeleri ortaya koyan frekans ve yüzdelik dağılımlarına, komünist dönemdeki ve demokrasi dönemindeki dinî deneyimlere dair analizleri içeren frekans ve yüzdelik dağılımlarına yer verilmiştir. Ardından da farklı değişkenlerin ilişkilerini analiz ederek toplam beş adet araştırma hipotezinin sınanmasını içeren çapraz tablolara yer verilmiştir.Araştırma tekniği olarak survey(anket/alan araştırması) ve mülakat teknikleri kullanılmıştır. Veri toplama araçları eklerde yer verilen anket formu ve görüşme formudur.

2.1.1.Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın kapsamı, komünist rejim döneminde Arnavutluk'ta yaşamış olan 45-70 yaş arası kişileri içerir. Bu süreç özellikle dinin 1967-1991 yılları arasındayasalarla yasaklandığı dönemi kapsamaktadır. Ayrıca saha çalışmasında erişimkolaylığı açısından bu kişiler Tiran'da yaşayan insanlardan seçilmiştir.

Bu çalışmanın örneklemi 45-75 yaş arası 320 kişiyi içermektedir. 1967-1991 yılları arasında din kanunla yasaklandığında, bu insanlar en az 18 yaşındaydı. Bu insanlar farklı cinsiyetteler ve Tiran'da ikamet ediyorlar. Bu katılımcılardan 300'üyle anket tekniğikullanılarak ve 20'siyle de görüşme tekniğikullanılarak görüşülmüştür.

2.1.2. Anket Formunun Hazırlanması

Bu anket, Dindarlık Merkezi Ölçeği'ne (CRS) dayanmaktadır. Dindarlık Ölçeği'nin Merkeziliği, din sosyolojisi alanında 100'den fazla çalışmada uygulanmış olmasındanve dini anlamlandırmanın kişilik üzerindeki merkeziliğini, önemini ve belirginliğini ölçen bir test olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yöntem, dindarlığın beş teorik temel boyutunun genel yoğunluğunuölçer: Kamu uygulamasının boyutları, özel uygulama, dini deneyim, ideoloji ve entelektüel boyutlar. Bu boyutların bütününün, dinî hayatın

temsilcisi olduğu düşünülebilir. Psikolojik bir bakış açısıyla, beş temel boyut, kişisel dini yapıların şekillendiği ve aktifleştiği kanallar veya modlar olarak görülebilir. Dini yapıların kişilikte aktif hale gelmesi, bir bireyin dindarlık derecesinin geçerli bir ölçütü olarak kabul edilebilir(Huber, 2012: 710).

Temel Fikirler ve Yapısal Prensipler

Dindarlığın genel ölçümleri, onun yoğunluğuna işaret eder. En yaygın olanı, dinin kişisel öneminin tek bir kalem üzerinden sorgulanmasına dayanan ölçümdür. Bu sorular şu şekildedir: Din sizin için ne kadar önemlidir ya da dini, kendiniz açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu sorular dindarlık yoğunluğunun en ekonomik değerlendirmesini sağlar. Ancak, bu yaklaşımla ilgili en az iki temel sorun vardır. İlk olarak, tek bir kalemin ölçülmesinin güvenilirliği kesin değildir. İkincisi, aynı zamanda bu tür ölçümlerin geçerliliği tartışmalıdır, çünkü katılımcının cevap verirken hangi kriterleri dikkate aldığı belirsizliğini korumaktadır. Cevap, inanç, özel dini uygulama, dini sorulara ilgisi veya dini bir topluluğa olan bağlılık temelinde oluşturulmuş olabilir. Bu nedenle, farklı katılımcılar farklı kriterler temelinde cevaplarını oluşturabilirler. Merkeziyet ölçeği, aksi yönde bir yaklaşım benimsiyor: Dindarlığın genel toplamını temsil ettiği düşünülen, dindarlığın genel yoğunluklarını sorguluyor ve bu sorgulamadan, dindarlığın merkeziyetinin bütünleşik bir ölçümünü türetiyor. Bu ölçüm stratejisi iki ön koşula dayanmaktadır. Birincisi temsiliyet sorunudur. Dindarlığın hangi ifadelerinin dini yaşamın bütününü temsil ettiği üzerine teorik olarak karar verilmesi zorunludur. İkincisi, göstergeler tarafından işaret edilen dini içeriğin genellenebilirliği problemidir(Huber, 2012: 711).

Dindarlığın Boyutlarının Tanımlanması

CRS, Charles Glock'un çok boyutlu din modelini ifade eder. Glock'un yaklaşımı din sosyolojisinden kaynaklanır. Glock, dinin deneysel olarak araştırılabilmesi için genel bir referans çerçevesi oluşturacak şekilde beş temel boyut tanımlamıştır: Entelektüel, ideolojik, deneyimsel, kişisel uygulama ve kamusal uygulama. Sosyolojik bir perspektiften bakıldığında beş temel boyut, dindarlığın ayırt edici psikolojik temsil biçimlerini ifade ettikleri için, psikolojik bir perspektiften dindarlığı da kapsamaktadır. Entelektüel ve ideolojik boyutlar düşünceye, kamusal ve özel uygulamalar eylemlere atıfta bulunur; deneyimsel boyut ise deneyim, duygu ve algıya atıfta bulunur.

Ayrıca, uluslararası anket programı ISSP'de uygulanan dini göstergelerin her birinin Glock boyutlarından birine başvurduğu gösterilmiştir. Dahası, beş boyutun tamamı, özerk oldukları için dindarlığı tanımlamak için gereklidir; bu boyutlar birbirlerinden hareket edilerek yeterli doğrulukla tahmin edilemeyebilirler. Bu sebeple, bir kişinin dindarlığını değerlendirmek için, beş boyutun tümünü ölçmek gerekir.

Birey, dini bir anlama sahip olan bir şeyi öngördüğünde, kişisel bir dini yapı devreye girer. Bu yaklaşıma göre, beş temel boyut, kişisel dini yapıların aktive edildiği kanallar veya modlar olarak görülebilir. Yukarıda tartışıldığı gibi, beş temel boyut, tüm dini yaşamın temsilcisi olarak görülebilir. Bu, CRS'nin temel kurgusununanahtarıdır.(Huber, 2012: 712)

CRS Sürümlerinin Uzunluğu

Temel ölçek, 15 madde (CRS-15)uzunlukta oluşturulmuştur. Bu versiyon, İbrahimi dinler (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) için uygundur. Bu tablonun Türkçe versiyonu şu şekildedir:

Tablo 1:
"Dindarlık Merkezi Ölçeği"nin (CRS) öğeleri ve versiyonları."

Boyut	Soru
Entelektüel Boyut	01: Dini konularda daha fazla öğrenmeyle ne kadar ilgileniyorsunuz?
Entelektüel Boyut	02: Sosyal çevrenizde dini tartışmalara katılıyor musunuz?
Entelektüel Boyut	03: Radyo, televizyon, gazeteler veya kitaplarla dini sorularınız hakkında kendinizi ne sıklıkta bilgilendiriyorsunuz?
İdeoloji	04: Tanrı ya da ilahi bir şeyin var olduğuna ne kadar inanıyorsunuz?
İdeoloji	05: Totaliter rejim sırasında, düğün, ölüm, doğum günü vb. çeşitli törenlerin düzenlenmesinde dini unsurlar yer almadı.
İdeoloji	06: Totaliter rejim sırasında basın, rejimin ateizm propagandasını yansıttı ve destekledi.
Kişisel uygulama	07: Dini ritüelleri ne sıklıkla uyguluyorsunuz?
Kişisel uygulama	08: Ne sıklıkta dua ediyorsunuz?

Kişisel uygulama	09: Hayatınızda önemli kararlar verirken ne sıklıkla dini ilkelerle yönlendiriliyorsunuz?
Kamusal uygulama	10: Totaliter rejim sırasında dini ritüellerimi gizlice uyguladım.
Kamusal uygulama	11: Totaliter rejim sırasında,dini ritüellerimi (dua, vaftiz,sünnet) gerçekleştirmem engellendi.
Kamusal uygulama	12: Totaliter rejim sırasında, din konusunda düşüncelerimi kamusal tartışmalarda açıkça söylemek kendimi engellenmiş hissettim.
Deneyim	13: Totaliter rejim sırasında, önemli kararlar verirken, dinsel ilkeler benim üzerinde etkili olmadı.
Deneyim	14: Totaliter rejim sırasında, dini literatürü okumadım.
Deneyim	15: Totaliter rejimin düşmesinden sonra dini kitaplara olan ilgim arttı.

2.1.3. Görüşme Formunun Hazırlanması

Katılımcılardan 20'siyle görüşme tekniği kullanılarak görüşülmüştür. İnançların din ile ilişkilerini nasıl etkilediğini görmek için, farklı dini inançlara mensup kişiler ve bunların yanı sıra ateist katılımcılar seçildi. Aynı zamanda yalnızca totaliter rejim döneminde de yaşamış kişiler seçilmiştir. Görüşmecilerin seçiminde, totaliter rejim sırasındaki status dikkate alınmıştır. Sorulara verdikleri cevaplar belirli konu başlıkları altında kodlanarak analiz edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Hipotezleri

H.1. Komünist rejim sırasında gözaltında tutulanlar, gözaltına alınanlar ya da aile üyeleri komünist rejim tarafından öldürülenler, günümüzde dini törenlerin tanınması ve uygulanması ile daha fazla ilgileniyorlar.

H.2. Komünizmi yaşamış insanlara kıyasla gençler, dini ritüelleri tanıma ve uygulama konusunda daha çok ilgilidirler.

H.3. Köyde yaşayanlar kentlerde yaşayanlara kıyasla, dini törenlerin tanınması ve uygulanmasına daha çok ilgi duymaktadır.

H.4. Daha düşük eğitim düzeyine sahip kişiler, dini törenlerin tanınması ve uygulanması hususunda daha fazla ilgilidir.

H.5. Komünist rejim sırasında dini ritüelleri gizlice uygulayanlar, komünist rejimin düşmesinden sonra dini ritüelleri uygulamaya daha çok ilgi gösteriyorlar.

Bu amaçla aşağıdaki soruların cevabı bulunmaya çalışılmıştır:

Temel Araştırma Sorusu: Komünist rejimin izlediği ateist ideolojiyle şekillenen politikalar Arnavutların dine olan ilgisini azalttı mı?

Alt sorular:

Bu çalışmanın amacı aşağıda belirtilen sorulara cevap vermektir.Arnavutluk'un dini yapısı nasıldır? Arnavutluk'ta gerçekten dini hoşgörü var mı yoksa hoşgörü olarak görülen tavır dine karşı bir ilgi eksikliği olarak kabul edilebilir mi? Komünist rejimin Arnavutluk'taki dini durdurma, bastırma ve yok etmeye yönelik uyguladığı politikalar ve yaptığı eylemler nelerdi? Komünist rejimin geçmişte benimsediği ateist ideoloji günümüzde Arnavutların din ile olan ilişkisini etkiliyor mu? Komünist rejimin ateist politikaları dine yönelik azalan ya da artan bir ilgi getirdi mi? Komünist rejimin çöküşünden sonra Arnavutlar dini ritüellere daha fazla önem veriyor mu?

Ayrıca bu çalışmada aşağıda belirtilen konular incelenmiştir. Ateist propagandada basının rolü neydi? Arnavutluk'ta dini olaylar diğer eski Balkan komünist ülkeleri ile karşılaştırıldığında nasıl ortaya çıkmaktaydı. Diğer komünizm sonrası ülkelerle karşılaştırıldığında, Arnavutluk dinine bağımlı. Arnavutluk'taki devletin ve dini örgütlerin, yeni neslin geçmişte komünist rejim tarafından takip edilen din karşıtı politikalarını tanıyıp bilmesiiçin aldığı tedbirler. Bu tedbirler vatandaşların dinle olan ilişkisini nasıl etkiledi?

2.3. Veri Toplama Aracının Bileşenleri ve Güvenirlik Analizi

Bu çalışmada kullanılan anket dört bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde yedi soru vardır. Bu sorular, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, dini inanç, totaliter rejim dönemindeki statü ve katılımcıların mesleği hakkında bilgi verİkinci bölümde on soru vardır. Bu sorular komünist rejimde katılımcıların dinle ilişkileri hakkında bilgi verirler. Üçüncü bölümde on soru bulunmaktadır. Bu sorular, katılımcıların, komünist rejimin çöküşünden sonra din ile ilişkileri hakkında bilgi vermektedir.Dördüncü bölüm, cevapları beşli likert ölçeğine göre düzenlenmiş on üç sorudan müteşekkil bir tablodan oluşmaktadır. Bu sorular günümüzde Arnavutluk'ta dinin önemi hakkında bilgi vermektedir.

Soruların dağılımı Tablo 2.1’de gösterilmiştir.

Tablo 2:

Soruların Dağılımı

Bölüm	**Soru**	**Soru Sayısı**
1. Bölüm	Sosyo-demografik sorular	1-7
2. Bölüm	Komünist rejimde katılımcıların dinle ilişkileri	8-17
3. Bölüm	Katılımcıların komünist rejimin çöküşünden sonra dinle ilişkileri	18-27
4. Bölüm	GünümüzdeArnavutluk'ta dinin önemi	28-40

Bu ankette beş temel ölçek kullanılmıştır: bunlar entelektüel, ideolojik, deneyimsel, kişisel uygulama ve kamusal uygulama ölçekleridir.

a) Entelektüel Ölçek

Araştırmada kullanılan entelektüel ölçek3 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçeğin güvenirlik analizi yapıldığında, α=0,736olduğunu bulunmuştur. Dolayısıyla güvenirlik katsayısının (genellikle yeterli düzeyde kabul edilen 0,70’den) yüksek olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo bu sonuçları göstermektedir.

Tablo 3:

Entelektüel Ölçeğin Güvenirlik Katsayısı ve Faktör Yükü

Ölçek	**Sorular**	**Faktör yükü**	**Güvenirlik katsayısı**
Entelektüel	01: Dini konularda daha fazla öğrenmeye ne kadar ilgileniyorsunuz?	0,801	0,736
	02: Radyo, televizyon, gazeteler veya kitaplarla dini sorularınız hakkında kendinizi ne sıklıkta bilgilendiriyorsunuz?	0,729	
	03: Sosyal çevrenizde dini tartışmalara katılıyor musunuz?	0,530	

b) İdeoloji Ölçeği

Araştırmada kullanılan ideoloji ölçeği 3 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçeğin güvenirlik analizini yaptığımızzaman, α = 0,867 olduğunubulunmuştur. Dolayısıyla güvenirlik

katsayısının (genellikle yeterli düzeyde kabul edilen 0,70'den) yüksek olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo bu sonuçları göstermektedir.

Tablo 4:
İdeoloji Ölçeğinin Güvenirlik Katsayısı ve Faktör Yükü

Ölçek	Sorular	Faktör yükü	Güvenirlik katsayısı
İdeoloji	04: Tanrı ya da ilahi bir şeyin var olduğuna ne kadar inanıyorsunuz.	0,878	0,867
	05: Totaliter rejim sırasında, düğün, ölüm, doğum günü vb. çeşitli törenlerin düzenlenmesinde dini unsurlar yer almadı.	0,860	
	06: Totaliter rejim sırasında basın, rejimin ateizm propagandasını yansıttı ve destekledi.	0,613	

c) Kişisel Uygulama Ölçeği

Araştırmada kullanılan kişisel uygulama ölçeği 3 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçeğin güvenirlik analizi yapıldığızaman, α=0,724 olduğunu bulunmuştur. Dolayısıyla güvenirlik katsayısının (genellikle yeterli düzeyde kabul edilen 0,70'den) düşük olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo bu sonuçları göstermektedir.

Tablo 5:
Kişisel Uygulama Ölçeğin Güvenirlik Katsayısı ve Faktör Yükü

Ölçek	Sorular	Faktör yükü	Güvenirlik katsayısı
Kişisel uygulama	07: Dini ritüelleri ne sıklıkla uyguluyorsunuz?	0,817	0,724
	08: Ne sıklıkta dua ediyorsunuz?	0,665	
	09: Hayatınızda önemli kararlar verirken ne sıklıkla dini ilkelerle yönlendiriliyorsunuz?	0,753	

d) Kamusal Uygulama Ölçeği

Araştırmada kullanılan kamusal uygulama ölçeği 3 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçeğin güvenirlik analizi yapıldığında α=0,741olduğunu bulunmuştur. Dolayısıyla güvenirlik

katsayısının (genellikle yeterli düzeyde kabul edilen 0,70'den) yüksek olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo bu sonuçları göstermektedir,

Tablo 6:

Kamusal Uygulama Ölçeğin Güvenirlik Katsayısı ve Faktör Yükü

Ölçek	Sorular	Faktör yükü	Güvenirlik katsayısı
Kamusal uygulama	10: Totaliter rejim sırasında dini ritüellerimi gizlice uyguladım.	0,864	0,741
	11: Totaliter rejim sırasında,dini ritüellerimi (dua, vaftiz,sünnet) gerçekleştirmem engellendi.	0,830	
	12: Totaliter rejim sırasında, din konusunda düşüncelerimi kamusal tartışmalarda açıkça söylemek kendimi engellenmiş hissettim.	0,749	

e) Deneyim Ölçeği

Araştırmada kullanılan deneyim ölçeği 3 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçeğin güvenirlik analizi yaptığımız zaman, $\alpha = 0{,}813$ olduğunu bulunmuştur. Dolayısıyla güvenirlik katsayısının (genellikle yeterli düzeyde kabul edilen 0,70'den) düşük olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo bu sonuçları göstermektedir.

Tablo 7:

Deneyim Ölçeğin Güvenirlik Katsayısı ve Faktör Yükü

Ölçek	Sorular	Faktör yükü	Güvenirlik katsayısı
Deneyim	13: Totaliter rejim sırasında, önemli kararlar verirken, dinsel ilkeler benim üzerinde etkili olmadı.	0,634	0,813
	14: Totaliter rejim sırasında, dini literatürü okumadım.	0,689	
	15: Totaliter rejimin düşmesinden sonra dini kitaplara olan ilgim arttı.	0,539	

BÖLÜM 3: BULGULAR

3.1. Anket Bulguları

3.1.1. Sosyo-demografik Değişkenlere Dair Frekans Dağılımları ve Yüzdeler

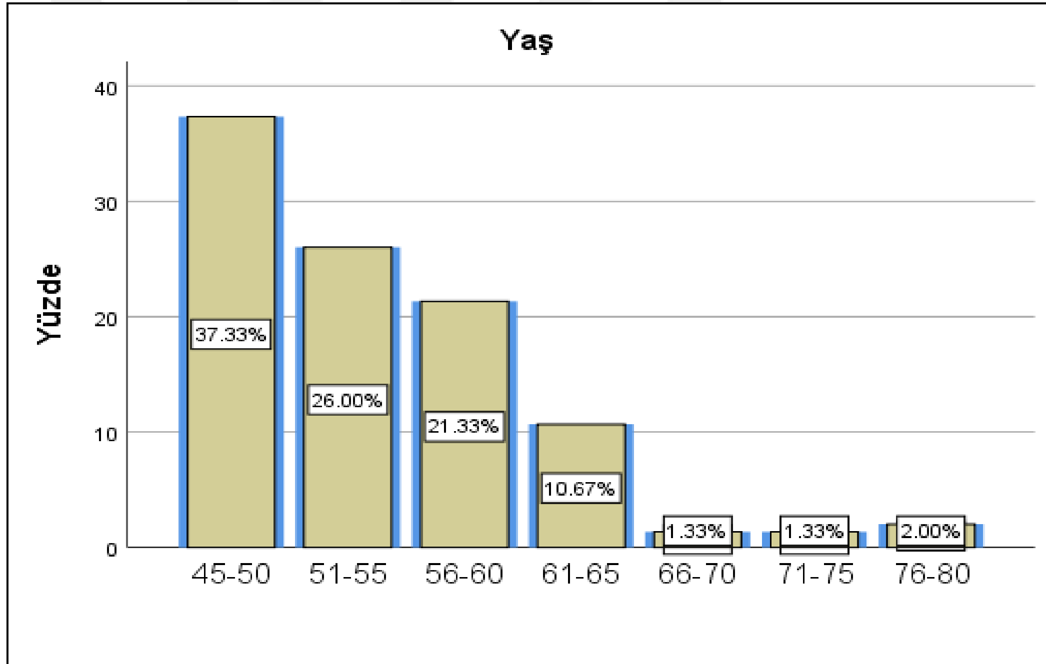
Bu kısımdaki sorular, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, dini inanç, ve katılımcıların totaliter rejimdeki statüsü ve dini inanca göre dağılımı gibi değişkenler hakkında bilgi vermektedir. Aşağıdaki paragraflarda her soru için frekans ve yüzde dağılımları gösterilmektedir**.**

Yaş

Katılımcıların yaşlarına göre dağılımı aşağıdaki grafik'te gösterilmiştir.

Grafik 1:

Katılımcıların Yaşlarının Dağılımları

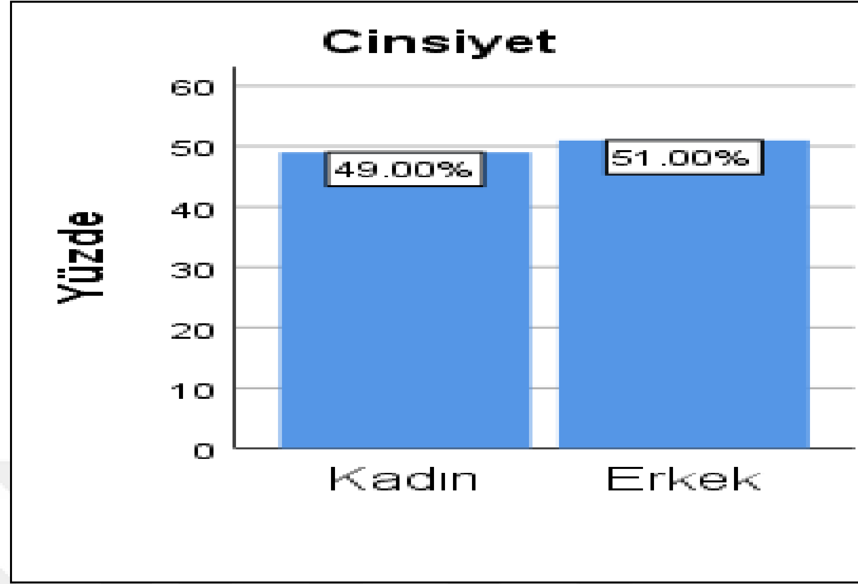
Katılanların 112'si(%37.3) 45-50, 78'i(%25.9) 51-55, 64'ü(%21.3)56-60, 32'si(%10.6) 61-65, 4'ü(%1.3)66-70, 4'ü(%1.3) 71-75, 6'sı(%2.3)76-80 yaş grubundadır.

Cinsiyet

Katılımcıların cinsiyete göre dağılımı aşağıdaki grafik'te gösterilmiştir. Bu tabloya göre araştırmaya katılanların 153'ü (%51.2) erkek, 147'si (%48.8) kadındır.

Grafik 2:

Katılımcıların Cinsiyet Dağılımları

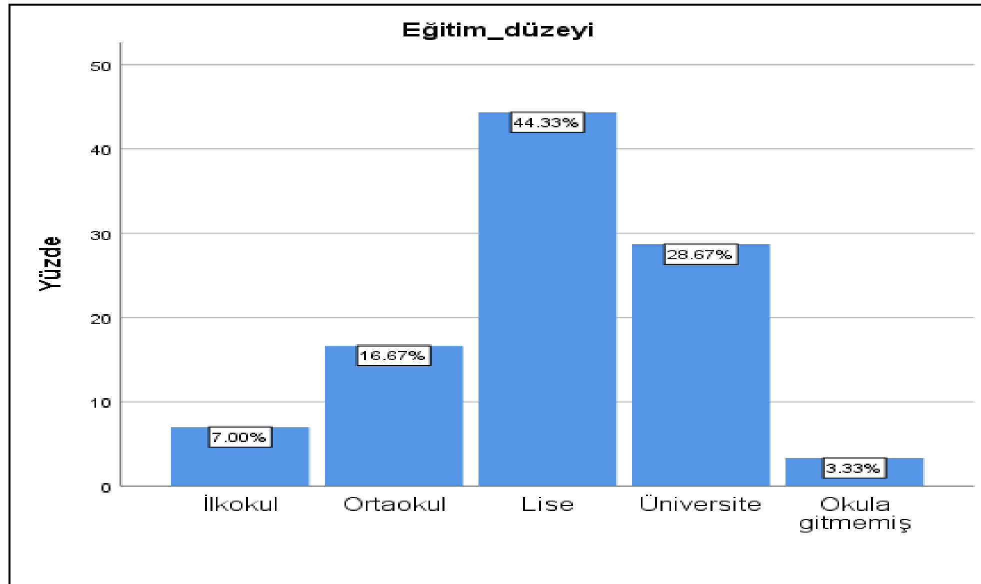

Eğitim düzeyi

Katılımcıların eğitim düzeyine göre dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 3:

Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Katılımcıların çoğunluğu 133'ü (% 44,2) lise eğitimini tamamlamıştır. Bu rakam, Arnavutluk'taki totaliter rejim sırasında yüksek eğitimin sadece rejimin favorilerine sunulan bir ayrıcalık olduğu gerçeğiyle açıklanabilir. Öte yandan, üniversiteyi bitirmiş olduğunu bildirenlerin sayısı yüksektir. Bu rakamlar gerçekte, katılımcıların bir

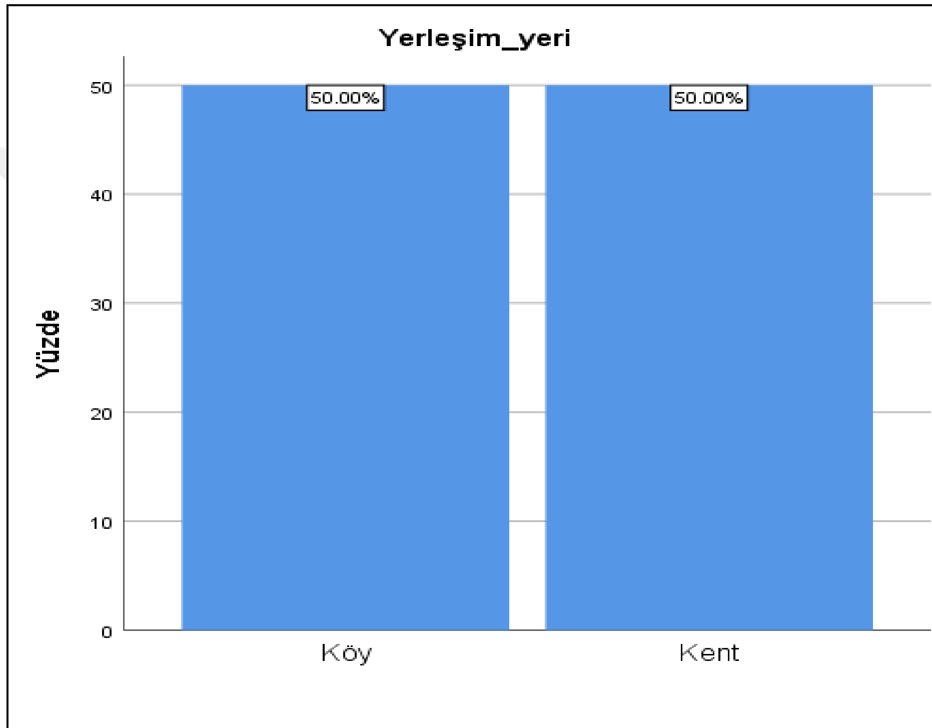
üniversite derecesine sahip olduğu anlamına gelmez. Onlar da totaliter rejim boyunca yapılan profesyonel dersleri bir üniversite olarak görüyorlar.

Yerleşim Yeri

Aşağıdaki grafik, katılımcıların yerleşim yerine göre dağılımını göstermektedir.. Bu tabloya göre araştırmaya katılımcıların% 50'si köyde yaşıyor ve% 50'si şehirde yaşıyor.

Grafik 4:

Katılımcıların Yerleşim Yerine Göre Dağılımı

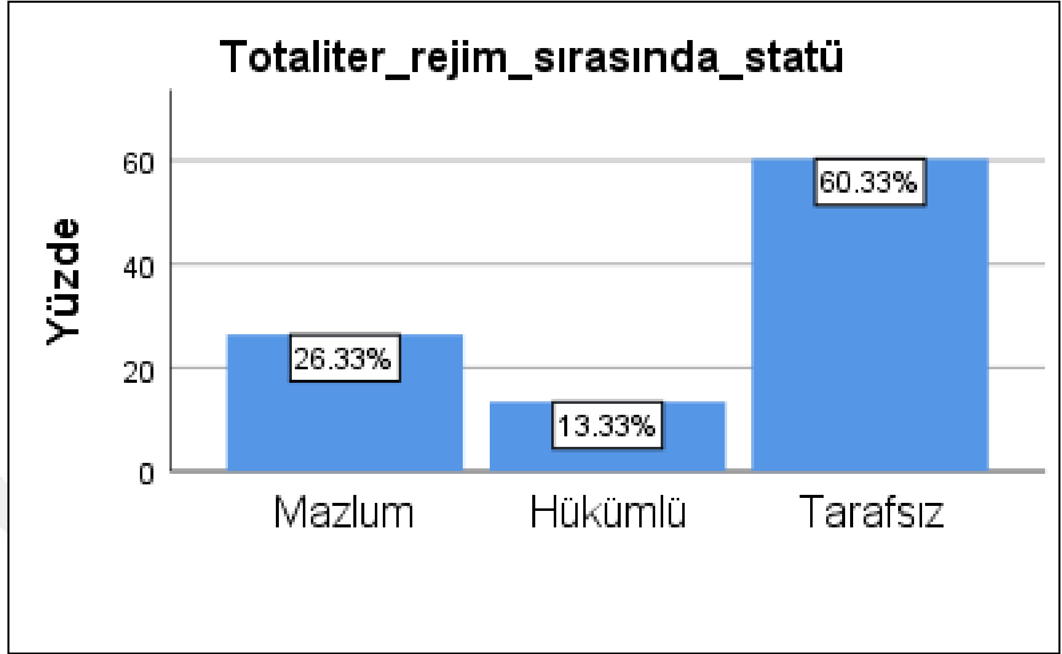
Totaliter rejim sırasında statü

Totaliter rejim sırasında insanlar rejimle ilişkileri bakımından üç ana kategoriye ayrıldı: mazlum, hükümlü, veya tarafsız. Bu soru, statü ile din arasında bir bağlantı olup olmadığını anlamak için çalışmada yer almaktadır.

Aşağıdaki grafik, katılımcıların totaliter rejim sırasında statüsünegöre dağılımını göstermektedir.

Grafik 5:

Katılımcıların Totaliter Rejim Sırasında Statüne Göre Dağılımı

Herhangi bir dini inanca bağlılık

Aşağıdatabloda katılımcıların dini inançlara göre dağılımı bulunmaktadır.

Tablo 8:

Katılımcıların Dini İnançlara Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Ateist	1	0.3
Deist	18	6.0
Müslüman	217	72.3
Hıristiyan	25	8.3
Bektaşi	3	1.0
Ortodoks	29	9.7
Protestant	1	0.3
Başka inanç	6	2.0
Toplam	300	100.0

2011 nüfus sayımına göre Arnavutluk'ta Sünni Müslümanlar nüfusun yaklaşık yüzde 57'sini oluşturmaktadır.Nüfusun yüzde 10'unu Roma Katolikleri, yüzde 8'ini de Arnavutluk Ortodoks Kilisesi üyeleri oluşturmaktaydı. Bektaşi tarikatı üyeleri (Şia

Sufizmi) ise nüfusun yüzde 2'sini oluşturuyordu.(State, International Religious Freedom Report, 2015: 1-2). Yukarıdaki tablo, Arnavutluk'ta nüfusun çoğunun Müslüman olduğunu ve örneklemimizin de % 72,3'ünün müslüman olduğunu göstermektedir.

3.1.2. Komünist Dönemde Arnavutların Dinle İlişkileri

Bu bölümdeki sorular genel olarak komünist sistemde katılımcıların dinle olan ilişki ile ilgilidir. Aşağıdaki tablolar her bir soru içindeğişkenlerin frekans ve yüzdelerini göstermektedir.

Tablo 9:

Dini Konuları Daha Fazla Öğrenmeye İlgi Düzeyi

	Frekans	Yüzde
Çok İlgileniyordum	79	26.3
Biraz İlgileniyordum	70	23.3
Tarafsızdım	50	16.7
İlgilenmiyordum	71	23.7
Hiç İlgilenmiyordum	30	10.0
Toplam	300	100.0

Totaliter rejimde din hakkında bilgi almak isteyen katılımcıların oranı yüksektir.Eğer insanlar totaliter rejimde dine ilgi gösterdiyse, hapsedilebilir veya öldürülebilirlerdi. Buna rağmen, katılımcılar din hakkında bilgi almak istediklerini gösterdi. Bunların%26'sı din hakkında bir şeyleröğrenmeyi çok istediklerini söylediler, yüzde %10'u ise hiç ilgilenmediklerini gösterdi.

Tablo 10:

Radyo, Televizyon, Gazeteler veya Kitaplarla Dini Sorulara Dair Bilgilenme Sıklığı

	Frekans	Yüzde
Her Zaman	13	4.3
Sıklıkla	29	9.7
Bazen	113	37.7
Nadiren	53	17.7
Hiçbir Zaman	92	30.7
Toplam	300	100.0

Totaliter rejim sırasında din hakkında bilgi almak isteyenlerin ilgisi yüksekti. Buna rağmen,%30,7'si din hakkında hiç bilgi almadıklarını söylüyor.Bilgilenmeme nedenleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 11:

Bilgilenmeme Nedenleri

	Frekans	Yüzde
Ilgim yoktu	7	2.3
Dini materyali almaya fırsatım olmadı	80	26.7
Rejim tarafından tehdit edildiğim için	177	59.0
Ailemizde hiçbir dini ilgi geleneği olmamıştır.	36	12.0
Toplam	300	100.0

Ankete katılanların% 59'u, din hakkında bilgi almama nedeninin rejim tarafından tehdit edilmesi olduğunusöylemiştir.Bilgisizliğin bir başka nedeni de dini kitapların bulunamamasıdır.

Tablo 12:

Tanrı ya da İlahi bir Şeyin var Olduğuna Duyulan İnanç

	Frekans	Yüzde
İnanmıyordum	14	4.7
Biraz İnanıyordum	77	25.7
Ne İnanmıyordum Ne İnanıyordum	12	4.0
İnanıyordum	53	17.7
Çok İnanıyordum	144	48.0
Toplam	300	100.0

Totaliter rejimdenkorkmalarına rağmen, katılımcıların% 48'i ilahi bir şeyin varlığına çok inandıklarını söyledi.Bunların sadece% 4,7'si ilahi bir şeyin veya bir Tanrı'nın varlığına inanmadıklarını söylemiştir.

Tablo 13:

Dini Ritüelleri Uygulama Sıklığı

	Frekans	Yüzde
Her Zaman	39	13.0
Sıklıkla	10	3.3
Bazen	89	29.7
Nadiren	75	25.0
Hiçbir Zaman	87	29.0
Toplam	300	100.0

Bir Tanrı'nın olduğuna inanmasına rağmen, katılımcıların%29'u hiçbir zaman dini inançlarını yaşamadıklarını ve onun gereği olan ibadetlerini uygulamadıklarını söylemektedir.Katılımcıların% 13'ü, dini inançlarını gizlice uyguladıklarını söylemektedir.

Tablo 14:

Dini Ritüelleri Uygulamama Nedenleri

	Frekans	Yüzde
Ilgim yoktu	8	2.7
Rejim tarafından tehdit edildiğim için	207	69.0
Ailemizde dini ritüel uygulama geleneği yoktu.	85	28.3
Toplam	300	100.0

Ankete katılanların% 69'u, dini ritüelleri uygulamama nedeninin rejim tarafından tehdit edilmesi olduğunu söylemiştir.Totaliter rejim dini ritüelleri uygulayan herkesi cezalandırdı.Ancak, literatürde gösterildiği gibi, halkın bir kısmı dini ritüelleri gizli bir şekilde uygulamıştır.

Tablo 15:

Dua ve İbadet Etme Sıklığı

	Frekans	Yüzde
Günde bir kaç kez	10	3.3
Haftada birkaç kez	30	10.0
Ayda birkaç kez	20	6.7
Ayda bir	11	3.7
Yılda birkaç kez	9	3.0
Yılda bir kez	91	30.3
Hiçbir zaman	129	43.0
Toplam	300	100.0

Tablo 16:

Sosyal Çevrede Dini Tartışmalara Katılma

	Frekans	Yüzde
Evet	20	6.7
Hayır	280	93.3
Toplam	300	100.0

Katılımcıların%43'ü hiç dua ya da ibadet etmediklerini söylüyor.Ve bunların% 93'ü hiçbir zaman dini tartışmalara katılmadıklarını söylüyorlar.

Tablo 17:

Dini Tartışmalara Katılmama Nedenleri

	Frekans	Yüzde
Rejim korkusu yüzünden böyle tartışmalar yoktu	73	24.3
Hiçbir ilgi olmadığı için böyle tartışmalar yoktu	54	18.0
Ben hoşlanmadığım için karışmadım.	42	14.0
Rejim tarafından tehdit edildiğim için	131	43.7
Toplam	300	100.0

Ankete katılanların% 43’7'si, dini tartışmalara katılmamanedeninin rejim tarafından tehdit edilmek olduğunusöylemiştir.Öte yandan ankete katılanların %17’siyaşamlarında önemli kararlar verirken dini ilkelerle yönlendirilmediğinisöylemiştir.

Tablo 18:

HayatınızdaÖnemli Kararlar Verirken Dinî İlkelerden Etkilenme Sıklığı

	Frekans	Yüzde
Her Zaman	51	17.0
Sıklıkla	22	7.3
Bazen	103	34.3
Nadiren	71	23.7
Hiçbir Zaman	53	17.7

Katılımcıların% 34.3'ü bazen dini ilkelere göre yönlendirildiklerini söylemiştir. % 17,7'si hiçbir zaman dini ilkelere göre yönlendirilmediğini söylemiştir.

3.1.3. Komünist Rejimin Çöküşünden Sonra Arnavutların Dinle İlişkileri

Bu sorular, katılımcıların, komünist rejimin çöküşünden sonra din ile ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Aşağıdaki tablolarher soru için frekans ve yüzde dağılımlarını göstermektedir.

Tablo 19:

Dini Konularda Daha Fazla Öğrenmeye İlgi Duyma Düzeyi

	Frekans	Yüzde
Çok İlgileniyorum	190	63.3
Biraz İlgileniyorum	79	26.3
Tarafsızım	11	3.7
İlgilenmiyorum	20	6.7
Toplam	300	100.0

Ankete katılanların yüzde 63.3'ü, dini inançlar hakkında daha çok öğrenmekleilgilendiklerini söylüyor. Bu rakam totaliter rejim dönemine göre daha yüksektir.Totaliter rejimde din yasaklandı. Bu nedenle, bugün insanlar din hakkında daha çok öğrenmek istiyorlar.

Tablo 20:

Radyo, Televizyon, Gazeteler veya Kitaplarla Dinî Bilgilenme Düzeyi

	Frekans	Yüzde
Her Zaman	130	43.3
Sıklıkla	101	33.7
Bazen	49	16.3
Nadiren	20	6.7
Toplam	300	100.0

Tablo 21:

Bilgilenmeme Nedenleri

	Frekans	Yüzde
İlgilenmiyorum	12	4.0
Dini materyali almaya fırsatım yok	30	10.0
Ailemizde hiçbir dini ilgi geleneği olmamıştır	258	86.0
Toplam	300	100.0

Katılımcıların% 4'ü dini konulara ilgilenmediklerini söylemiştir. Ankete katılanların% 86'sı, din hakkında bilgilendirilmemelerinin sebebi olarak, ailelerindedine yönelik ilgi olmamasını göstermiştir.

Tablo 22:

Tanrı ya da İlahi bir Şeyin var Olduğuna İnanma Düzeyi

	Frekans	Yüzde
Biraz İnanıyorum	20	6.7
İnanıyorum	72	24.0
ÇokİnanIyorum	208	69.3
Toplam	300	100.0

Tablo 23:

Dini Ritüelleri ne Sıklıkla Uyguluyorsunuz?

	Frekans	Yüzde
Her Zaman	85	28.3
Sıklıkla	80	26.7
Bazen	68	22.7
Nadiren	57	19.0
Hiçbir Zaman	10	3.3
Toplam	300	100.0

Sonuçlar katılımcıların % 69.3'ünün bir Tanrı'nın varlığına ya da ilahi bir şey olduğuna inandıklarını göstermektedir.Katılımcıların% 28.3'ü her zaman dini ritüelleri uyguladığını söylüyor.Bu rakamlar totaliter rejime kıyasla daha yüksektir.

Tablo 24:
Dini Ritüelleri Uygulamama Nedenleri

	Frekans	Yüzde
İlgilenmiyorum	11	3.7
İlkelerime aykırıyor	10	3.3
Ailemizde dini ritüel uygulama geleneği yoktu	279	93.0
Toplam	300	100.0

Ankete katılanların% 93'ü dini ritüelleriuygulamadıklarınıve bunun nedeninin ailelerinde dini ritüel uygulama geleneğinin olmaması olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 25:
Dua-ibadetEtme Sıklığı

	Frekans	Yüzde
Günde bir kaç kez	63	21.0
Günde bir kez	19	6.3
Haftada birkaç kez	39	13.0
Haftada bir	51	17.0
Ayda birkaç kez	18	6.0
Yılda birkaç kez	20	6.7
Yılda bir kez	90	30.0
Toplam	300	100.0

Totaliter rejim sırasında, dua eden insanların yüzdesi% 3,3 idi. Bugün, katılımcıların% 30'u günde birkaç kez dua ettiklerini söylemektedirler.Arnavutlukhukukuşimdi din özgürlüğünü temel bir anayasal hak olarak koruyor. 1990'dan sonra Arnavutluk din özgürlüğü için bir yasa oluşturdu. Böyle bir artışın ikinci sebebi katılımcıların% 70'inin

Müslüman olmasıdır. Bu yasasayesindegünde birkaç kez dua-ibadet eden daha çok insan var. İslam'da, inananlaringünde beş kez ibadet etmeleri (namaz kılmaları)gerekir.

Tablo 26:

Sosyal Çevrede Dini Tartışmalara Katılma Durumu

	Frekans	Yüzde
Evet	44	14.7
Hayır	256	85.3
Toplam	300	100.0

Katılımcıların % 93'ü, totaliter rejim sırasında, hiçbir zaman dini tartışmalara katılmadıklarını söylüyor.Bugün bu rakam hala yüksektir. Katılımcıların% 85'i dini tartışmalara katılmadıklarını göstermektedir.% 51.7'si ilgisizlik nedeniyle böyle bir tartışma olmadığını söylüyor.Aşağıdaki tablo bunu göstermektedir.

Tablo 27:

Dini Tartışmalara Katılmama Sebepleri

	Frekans	Yüzde
Hiçbir ilgi olmadığı için böyle tartışmalar yoktur	155	51.7
Katılmıyorum çünkü ilgilenmiyorum.	145	48.3
Toplam	300	100.0

Totaliter rejim sırasında, katılımcıların% 34.3'ü bazen dini ilkelere göre davrandıklarını söylemiştir.Bugün, katılımcıların% 33.3'ü bunu belirtmektedir.Aşağıdaki tablo bunu göstermektedir.

Tablo 28:

Hayatta Önemli Kararlar Verirken Dini İlkelere Göre Davranma Sıklığı

	Frekans	Yüzde
Her Zaman	91	30.3
Sıklıkla	31	10.3
Bazen	100	33.3
Nadiren	78	26.0
Toplam	300	100.0

3.1.4. Günümüzde Arnavutların Dinle İilişkileri ve Komünist Dönemle Karşılaştırılması

Bu bölüm 5'li likert ölçeğine göre düzenlenmiş on üç sorudan oluşmaktadır. Bu sorular günümüzdeArnavutluk'ta dinin önemi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca bu sorular kontrol sorular olarak dabize bilgi vermektedir.

Tablo 29:

Totaliter Rejim Sırasında, Dini Ritüellerin Engellenmesine Dair Düşünceler

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	186	62.0
Katılıyorum	68	22.7
Kararsızım	36	12.0
Kesinikle katılmıyorum	10	3.3
Toplam	300	100.0

Katılımcıların %62'si totaliter rejim sırasında,dini ritüelleri (dua, vaftiz,sünnet) gerçekleştirmesinin engellendiğini söylemiştir.

Tablo 30:

Totaliter Rejim Sırasında Dini Ritüelleri Gizlice Uygulama Sıklığı

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	139	46.3
Katılıyorum	71	23.7
Kararsızım	5	1.7
Katılmıyorum	48	16.0
Kesinikle katılmıyorum	37	12.3
Toplam	300	100.0

12. soruda katılımcıların% 13'ü, dini inançlarını gizlice uyguladıklarını söylemektedir.Oysaki yukarıdaki soruya cevaben katılımcıların % 46,3'ü dini ritüelleri gizlice uyguladıklarını söylemektedir. Totaliter rejim sırasında, dini ritüelleri gizlice uygulayanlar, toplum tarafından cesur insanlar olarak görülüyordu.Katılımcıların aynı soruya farklı cevaplar vermesinin nedeni budur.

Tablo 31:

Totaliter Rejim Sırasında, Düğün, Ölüm, Doğum Günü vb. Çeşitli Törenlerin Düzenlenmesinde Dini Unsurlar Yer Almadı

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	206	68.7
Katılıyorum	56	18.7
Kararsızım	17	5.7
Katılmıyorum	1	.3
Kesinikle katılmıyorum	20	6.7
Toplam	300	100.0

Daha önce belirtildiği gibi, 1967'de Arnavutluk, dünyanın ilk ateist ülkesi oldu. Bu durumda, düğün, ölüm, doğum günü vb. çeşitli törenlerin düzenlenmesinde dini unsurlar yer almadı.Katılımcıların% 68.7'si bu gerçeğekesiniklekatılıyor.

Tablo 32:

Totaliter Rejim Sırasında, Önemli Kararlar Verirken, Dinsel İlkeler Benim Üzerimde Etkili Olmadı.

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	141	47.0
Katılıyorum	71	23.7
Kararsızım	34	11.3
Katılmıyorum	19	6.3
Kesinikle katılmıyorum	35	11.7
Toplam	300	100.0

17. soruda, katılımcıların% 34.3'ü, totaliter rejim sırasında, bazen dini ilkelere göre yönlendirildiklerini söylemiştir. Yükarıdaki soruya isekatılımcıların %47'si totaliter rejim sırasında, bazen dini ilkelere göre yönlendirilmediklerini söylemiştir.

Tablo 33:

Totaliter Rejim Sırasında Basın, Rejimin Ateizm Propagandasını Yansıttı ve Destekledi.

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	235	78.3
Katılıyorum	53	17.7
Kararsızım	2	.7
Kesinikle katılmıyorum	10	3.3
Toplam	300	100.0

Arnavut totaliter rejiminde, komünist basının ateist propagandada olağanüstü bir rolü vardı. Totaliter Arnavutluk'taki medya, totaliter devletin hizmetine girmişti. Medya, partinin ideolojik ve politik ilkelerine uygun bilgi ve verileri iletirdi. Komünist sistemin ateist propagandası, Arnavutluk'taki proletarya diktatörlüğünün kurulması için özel bir önem taşıyordu. Bunun için medya şüphesiz kendi özel rolünü oynadı (Paja, 2015: 238). Basının ve totaliter medyanın gündemi, komünist iktidar alt kademeleri ve devlet propagandası tarafından belirlenirdi. Artan Fuga'ya göre: Komünist medyada isyanlar sansürlendi. Kolektif başkaldırılarsansürlendi. Kişisel ilginin ifadesi ve suçlar sansürlenirdi. Hapishanelerde ve toplama kamplarındaki sıkıntılı yaşam şartları

sansürlenirdi. (Fuga, 2010: 126-127). Totaliter rejim sırasında basın, rejimin ateizm propagandasını yansıttı ve destekledi.Katılımcıların% 78.3'übuna kesinliklekatılıyor.

Tablo 34:

Totaliter Rejim Sırasında, Din Konusundaki Düşüncelerimi Kamusal Tartışmalarda Açıkça Söylemek Konusunda Kendimi Engellenmiş Hissettim

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	217	72.3
Katılıyorum	53	17.7
Katılmıyorum	10	3.3
Kesinikle katılmıyorum	20	6.7
Toplam	300	100.0

15. Soruda katılımcıların % 93'ü, totaliter rejim sırasında, hiçbir zaman dini tartışmalara katılmadıklarını söylüyor.Yukarıdaki soruya isekatılımcıların %72.3totaliter rejimde din hakkındaki düşünceleri açıkça konuşmasının engellendiğini söylemiştir.

Tablo 35:

Totaliter Rejim Sırasında, Dini Literatürü Okumadım

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	188	62.7
Katılıyorum	90	30.0
Kararsızım	12	4.0
Kesinikle katılmıyorum	10	3.3
Toplam	300	100.0

Totaliter rejim sırasında din hakkında bilgi almak isteyenlerin ilgisi yüksekti. Buna rağmen,%30,7'si din hakkında hiç bilgi almadıklarını söylüyor.Yukarıdaki soruda, katılımcıların% 62.7'si, dini literatürü hiç okumadıklarını ifade ediyorlar.

Tablo 36:

Totaliter Rejim Sırasında Basın, Dini bir Karaktere Sahip olan Meseleleri ele Aldı

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	23	7.7
Kararsızım	45	15.0
Katılmıyorum	82	27.3
Kesinikle katılmıyorum	150	50.0
Toplam	300	100.0

Arnavutluk İşçi Partisi'nin din karşıtı propagandasında, dinin, “Ortaçağ'ın karanlığı” ile karşılaştırıldığı ve Marx'ın din karşıtı sloganlarının, anlamlarını açıklamada hiçbir çaba göstermeden, tamamen klişe olarak kullanıldığı görülmektedir(Tonnes, 1982: 253). Katılımcıların sadece %7'si, totaliter rejim sırasında basının, dini bir karaktere sahip olan meseleleri ele aldığını kabul ediyor.Yukarıdaki tablo bunu göstermektedir.

Tablo 37:

Totaliter Rejimin Düşmesinden Sonra Dini Ritüelleri Uyguluyordum

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	231	77.0
Katılıyorum	52	17.3
Kararsızım	16	5.3
Kesinikle katılmıyorum	1	.3
Toplam	300	100.0

Tablo 38:

Totaliter Rejimin Düşmesinden Sonra Dini Kitaplara olan İlgim Arttı

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	200	66.7
Katılıyorum	65	21.7
Kararsızım	15	5.0
Katılmıyorum	14	4.7
Kesinikle katılmıyorum	6	2.0

Arnavutluk'taki totaliter rejimin düşmesinden sonra, insanların dini kitapları okumaya ve dini ritüelleri uygulama konusundaki ilgileri arttı.Ankete katılanların% 66.7'si, totaliter rejimin düşmesinden sonra dini kitap okumaya ilgi duyduğunu belirtmiştir.Katılımcıların% 77.0'ı totaliter rejimin düşmesinden sonra dini ritüelleri uyguladığını bildirmiştir.Yukarıdaki tablolar bunu göstermektedir.

Tablo 39:

Benim Hayatımda Din, Günlük Kararlar Almamda Önemli bir Yere Sahiptir

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	244	81.3
Katılıyorum	46	15.3
Kararsızım	10	3.3
Toplam	300	100.0

Tablo 40:

Arnavutluk'taİnsanlar Din Tartışmalarına Katılmakla İlgileniyorlar

	Frekans	Yüzde
Kesinikle katılıyorum	209	69.7
Katılıyorum	49	16.3
Kararsızım	33	11.0
Katılmıyorum	9	3.0
Toplam	300	100.0

Ayrıca, katılımcılar, totaliter rejimin düşmesinden sonra dinin yaşamlarında önemli bir yere sahip olduğunu söylüyorlar.Ankete katılanların% 81.3'ü dinin günlük karar almada önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.Ankete katılanların% 69,7'si, dini tartışmalara katılmak için Arnavutların ilgisinin arttığını göstermektedir.Yapılan görüşmelerde, Arnavutluk'ta dine olan ilginin arttığı görülmüştür.

3.1.5. Rejim Sırasındaki Statü ve Dini Ritüelleri Uygulama İlişkisi.

Aşağıdaki paragraflar, verianalizi sonucunda her bir hipotez için oluşturulan çapraz tabloları göstermektedir.

H1: Komünist rejim sırasında gözaltında tutulanlar, gözaltına alınanlar ya da aile üyeleri komünist rejim tarafından öldürülenler, günümüzde dini törenlerin tanınması ve uygulanması ile daha fazla ilgileniyorlar.

Ki-Kare Testi	
	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki-Kare	.040

(p=.040<0.05.)Katılımcıların totaliter rejim sırasındaki statüsü ile dini ritüellerin uygulanması arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 41:

Totaliter Rejim Sırasındaki Statü ve Dini Ritüelleri Uygulama İlişkisi

Totaliter rejim sırasında statü * Totaliter rejimin düşmesinden sonra, dini ritüelleri uyguluyordum.							
Totaliter rejim sırasında statü		Totaliter rejimin düşmesinden sonra, dini ritüelleri uyguluyordum.					Toplam
		Kesinikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinikle katılmıyorum	
Mazlum	Sayı	59	18	1	1	0	79
	%	25.5%	34.6%	10.0%	16.7%	0.0%	26.3%
Hükümlü	Sayı	30	5	5	0	0	40
	%	13.0%	9.6%	50.0%	0.0%	0.0%	13.3%
Tarafsız	Sayı	142	29	4	5	1	181
	%	61.5%	55.8%	40.0%	83.3%	100.0%	60.3%
Toplam	Sayı	231	52	10	6	1	300
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

3.1.6. Yaş ve Dini Konularda Öğrenmeye Duyulanİlgi Arasındaki İlişki

H2: Gençler, komünizmi yaşamış daha yaşlı insanlara kıyasla, dini ritüelleri tanımak ve uygulamakladaha çok ilgilidirler.

Ki- Kare Testi	
	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki-Kare	.000

(p=.000<0.05.) Yaş ile dini ritüelleri uygulama arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 42:

Yaş ve Dini Konularda Öğrenmeye Duyulan İlgi Arasındaki İlişki

Yaş * Dini konularda daha fazla öğrenmeye ne kadar ilgiliydiniz?							
Yaş		Çok İlgileniyordum	Biraz İlgileniyordum	Tarafsızdım	İlgilenmiyordum	Hiç İlgilenmiyorum	Toplam
45-50	Sayı	33	13	19	27	20	112
	%Yüzde	41.8%	18.6%	38.0%	38.0%	66.7%	37.3%
51-55	Sayı	37	10	25	5	1	78
	%Yüzde	46.8%	14.3%	50.0%	7.0%	3.3%	26.0%
56-60	Sayı	2	22	6	25	9	64
	%Yüzde	2.5%	31.4%	12.0%	35.2%	30.0%	21.3%
61-65	Sayı	6	19	0	7	0	32
	%Yüzde	7.6%	27.1%	0.0%	9.9%	0.0%	10.7%
66-70	Sayı	0	1	0	3	0	4
	%Yüzde	0.0%	1.4%	0.0%	4.2%	0.0%	1.3%
71-75	Sayı	1	2	0	1	0	4
	%Yüzde	1.3%	2.9%	0.0%	1.4%	0.0%	1.3%
76-80	Sayı	0	3	0	3	0	6
	%Yüzde	0.0%	4.3%	0.0%	4.2%	0.0%	2.0%
Toplam	Sayı	79	70	50	71	30	300
	%Yüzde	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

3.1.7. Yerleşim Yeri ve Totaliter Rejimin Düşüşünden Sonra Dini Ritüelleri Uygulama İlişkisi

H3: Köyde yaşayanlar, kentlerde yaşayanlara kıyasla, dini törenlerin tanınması ve uygulanmasına daha çok ilgi duymaktadır.

Ki-Kare Testi	
	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki-Kare	.170

(p=.170>0.05.) Ankete katılanların yerleşim yeri ile dini ritüellerin uygulanması arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablo 43:

Yerleşim Yeri ve Totaliter Rejimin Düşüşünden Sonra Dini Ritüelleri Uygulama İlişkisi

Yerleşimyeri * Totaliter rejimin düşmesinden sonra, dini ritüelleri uyguluyordum.							
Yerleşim yeri		Totaliter rejimin düşmesinden sonra, dini ritüelleri uyguluyordum.					Toplam
		Kesinikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinikle katılmıyorum	
Köy	Sayı	107	33	6	3	1	150
	% Yüzde	46.3%	63.5%	60.0%	50.0%	100.0%	50.0%
Kent	Sayı	124	19	4	3	0	150
	% Yüzde	53.7%	36.5%	40.0%	50.0%	0.0%	50.0%
Toplam	Sayı	231	52	10	6	1	300
	% Yüzde	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

3.1.8. Eğitim Düzeyi ve Dini Ritüelleri Uygulama Sıklığı Arasındaki İlişki

H4: Daha düşük eğitim düzeyine sahip kişiler, dini törenlerin tanınması ve uygulanması hususunda daha fazla ilgilidir.

Ki-Kare Testi	
	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki-Kare	.000

(p=.000<0.05.) Eğitim düzeyi ile dini törenlerin tanınması ve uygulanması arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 44:

Eğitim Düzeyi ve Dini Ritüelleri Uygulama Sıklığı Arasındaki İlişki

Eğitim düzeyi		Dini ritüelleri ne sıklıkla uyguluyorsunuz?					Toplam
		Her Zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir Zaman	
İlkokul	Sayı	21	0	0	0	0	21
	%Yüzde	24.7%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	7.0%
Ortaokul	Sayı	19	5	21	5	0	50
	% Yüzde	22.4%	6.3%	30.9%	8.8%	0.0%	16.7%
Lise	Sayı	32	37	42	22	0	133
	% Yüzde	37.6%	46.3%	61.8%	38.6%	0.0%	44.3%
Üniversite	Sayı	13	38	5	20	10	86
	%Yüzde	15.3%	47.5%	7.4%	35.1%	100.0%	28.7%
Okula gitmemiş	Sayı	0	0	0	10	0	10
	%Yüzde	0.0%	0.0%	0.0%	17.5%	0.0%	3.3%
Toplam	Sayı	85	80	68	57	10	300
	%Yüzde	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

3.1.9. Totaliter Rejim Sırasında Dini Ritüelleri Gizlice Uygulama ve Totaliter Rejimin Düşmesinden Sonra Dini Ritüelleri Uygulama Arasındaki İlişki.

H5. Komünist rejim sırasında dini ritüelleri gizlice uygulayanlar, komünist rejimin düşmesinden sonra dini ritüelleri uygulamaya daha çok ilgi gösteriyorlar.

Ki-Kare Testi	
	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki-Kare	.000

(p=.000<0.05.) Dini ritüelleri gizlice uygulama ve dini ritüelleri uygulamada ilginin artması arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 45:

Totaliter Rejim Sırasında Dini Ritüelleri Gizlice Uygulama ve Totaliter Rejimin Düşmesinden Sonra Dini Ritüelleri Uygulama Arasındaki İlişki.

Totaliter rejim sırasında dini ritüellerimi gizlice uyguladım. * Totaliter rejimin düşmesinden sonra, dini ritüelleri uyguluyordum.						
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
Sayı	115	21	2	0	1	139
% Yüzde	49.8%	40.4%	20.0%	0.0%	100.0%	46.3%
Sayı	38	20	7	6	0	71
%Yüzde	16.5%	38.5%	70.0%	100.0%	0.0%	23.7%
Sayı	4	1	0	0	0	5
%Yüzde	1.7%	1.9%	0.0%	0.0%	0.0%	1.7%
Sayı	40	8	0	0	0	48
% Yüzde	17.3%	15.4%	0.0%	0.0%	0.0%	16.0%
Sayı	34	2	1	0	0	37
% Yüzde	14.7%	3.8%	10.0%	0.0%	0.0%	12.3%
Toplam	231	52	10	6	1	300
	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

3.2. Mülakat Bulguları

Tezimizin bu bölümünde çalışmamızın nitel kısmında elde edilen veriler üç temel başlık altında irdelenerek hipotezlerimizle ilişkilendirilmeye çalışılacaktır.Bu başlıklar;

- Totaliter Rejimin Uyguladığı Şiddet Politikaları ve Bunun Dinî Yaşama Etkileri
- Dinî RitüellerinÖrtük Bir Biçimde Uygulanması ve Dinî Geleneklerin Korunması
- Totaliter Rejimin Din Politikalarının Günümüzdeki Dinî Hayata Etkisi

Nitel analiz kısmında toplam 20 kişiyle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kişiler. Bu kişilerin yaş, cinsiyet, dinî inanç ve totaliter rejim sırasındaki durumları hakkındaki ayrıntılı bilgiler ekler kısmında sunulmuştur. Katılımcılarla toplam 15 sorudan oluşan bir mülakat formuyla yarı-yapılandırılmış bir görüşme gerçekleştirilmiştir.

Bu görüşmelerde katılmcıların cevapladığı sorular Arnavutluk'ta totaliter rejim dönemindeki dinî hayatla ve bu dönemdeki politikaların günümüzdeki dinî hayatlarına etkisiyle ilgili sorulardır. Dolayısıyla çalışmamızın hipotezlerinde ifade edilen totaliter komünist rejim dönemindeki politikaların insanların o dönemdeki dinî yaşama pratiklerine etkisi ve bugünkü dinî yaşam pratiklerine etkisiyle ilgili olarak anketle ortaya konulması mümkün olmayan daha nitel veriler açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda kişilerin kendi hayat hikayelerinde totaliter rejimin din karşıtı politikalarını nasıl tecrübe ettiklerini ve bunun geçmişteki ve bugünkü dinî yaşamları üzerindeki etkilerini kendi ifadeleriyle ortaya koymaları sağlanmıştır.

3.2.1. Komünist Rejimin Uyguladığı Şiddet Politikaları ve Bunun Dinî Yaşama Etkileri

1967'de komünist rejim Arnavutluk'ta dini tamamen yasakladı.Dini ritüelleri uygulamak artık daha da zordu. Arnavutluk'taki Müslüman cemaatinin bir temsilcisi olan S.T, dinin komünist rejimde yasaklandığından itibaren dini inançlarını açıkça göstermekten korktuğunu söylüyor.D.E. komünizm döneminde dini inançları nedeniyle hapishanede bulunan bir başka görüşmecidir ve komünist rejim tarafından dinî inançları sebebiyle tehdit edildiğini ve cezalandırıldığınısöylemektedir. Bu sebeple ceza kurumlarında geçirdiği işkenceleri anlatmaktadır:

> *"Tabiki dini inançlarımı uygulamamla ilgili olarak tehdit edildim. Yaşadığımız zor koşullarda dinsel inançları düşünmemeye ve dinden ayrılmaya başlamıştık. Yeni kampa taşındığımızda yanımızda sadece birkaç kıyafet ve battaniyeler vardı. Her iki günde bir, başka insanları da kampa getirdiler. Bir kişi için sadece yarım metre mesafe vardı. Biz beş kişiydik: anne, kız kardeşi, üç erkek kardeş ve ben. Arkamızdan diğer aileler geldi. Bütün ahırları doldurmuşlardı. Oturmadan kalan diğer insanlar dışarıda uyudu.Kampta fırın yoktu, banyo yoktu, hemşire yoktu, yemek de yoktu. Sadece mısır ekmeği verildi. Ekmek için beş mil uzağa gitmemiz gerekiyordu. Kişi başına yaklaşık 800 gram ekmek veriyorlardı. Çocuklar açlıktan ölüyorlardı. Yaklaşık yüz çocuk öldü. Çalışma 14 yaş ve üstü herkes içindi. Yaşlılar*

da çalışmaya katıldılar."

Dolayısıyla D.E. bu zor yaşam koşullarında din hakkında hiçbir şey düşünemediğini açıklıyor.Görüşmecilerin yukarıda bahsettiği işkence, bir makalesinde Amerikalı tarihçi James O'Donnell tarafından da açıklanmıştır: *Albania's Sigurimi: The Ultimate Agents of Social Control* adlı çalışmasında Donnell bu işkenceyi şöyle açıklıyor:

> *"Örneğin bir kişi, elleri ve bacaklarının bir buçuk ay boyunca bağlı kaldığınıve her iki günde bir iki saatlik bir süre boyunca bir kemerle dövüldüğünü anlattı. Bir başka kişi iki metrelik bir odada kaldı ve bir kağıt imzalayana kadar beş gün boyunca dövüldü. Daha önceki işkencesine rağmen tekrar yakalandı ve işkence gördü. Bu süre sırasında sorgulandı ve çeşitli fiziksel ve psikolojik işkence biçimlerine maruz kaldı. Bir sandalyeye zincirlendi, dövüldü ve elektrikli işkenceye maruz kaldı. 1985'te Arnavutluk'ta yaklaşık 32 bin kişi hapsedildi." (O'Donnell, 1999: 134).*

Diğer raporlar da rejimin işkencelerinin korkunç detaylarını gösteriyor. Bu işkenceler korkunç tekniklerle yapıldı.A.B. Katolik cemaatinin temsilcisi de bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadır:

> *"Evet,komünizm sırasında dini inançlarımı uygulamamın engellendiğini hissettim.Kilise dinsel inanç uygulaması nedeniyle öldürülen pek çok insan gördü."*

Katılımcıların çoğu, komünist rejim sırasında hiçbir dini konuşmanın gerçekleşmediğini söyledi. Ayrıca, bu tür konuşmaları, toplumsal çevrelerinde gerçekleşse bile, rejimin korkusu nedeniyle takip etmediklerini de söylediler. Hapishanelere düşmekveya mahkemelerde haklarında davalar açılmasınıistemediklerini söylüyorlar. Sebepsiz terör ve hapsetme, totaliter rejimde yaygın bir olguydu. Literatürde vurgulandığı ve görüşmelerde de görüldüğü gibi, insanlar fikirlerini açıkça söylemekten korkuyorlardı. Rejim korkusu onları din hakkındaki konuşmalardan uzak tuttu. Sadece dinî konuşmalardan değil, onları hapse gönderen her türlü konuşmadan daima kaçınılır.

S.T. Totaliter rejim sırasında basının düzenli bir okuyucusuydu veonun ifadeleri basının partiye hizmet ettiğini gösteriyor:

> "*Her şey rejimin kontrolü altında geçecekti. Hiç kimse, totaliter rejimin liderlerinin hoşlanmadığı bir şeyle ilgili konuşamaz ya da yazamazdı. Din hakkındaki tartışmalar nadirdi ve eğer bahsedildiysede kesinlikle olumsuz bir bağlamda bahsedilirdi. Basın, dini faaliyetlerinden dolayı kınanan rahiplerin veya imamların örnekleriyle doluydu. Din ve inanç halkınadeta düşmanı sayılırdı, çünkü onlara göre din bile böyle bir şeydi. Dini ritüellere zaman ayıran herkesin, halkın düşmanı olduğu düşünülüyordu. Komünist rejimin en önde gelen liderlerine göre, dini kitaplarla ya da ritüellerle geçirilen zaman, kötü bir şekilde boşa geçen bir*

zamandır.Dini faaliyetlere vakit ayıranların tümü halkın düşmanıdır, çünkü onlar ülkenin yararına çalışmak için kullanılabileceküretken zamanlardan çalıyorlar. Ortak iyilik adına, tarımsal faaliyetlerle veya hayvancılıkla uğraşarak kooperatif olarak çalışmak zorunda kaldık. Serbest zaman bile vatanın hizmetinde olmalı ya da parti hizmetinde olmalıdır.Tiyatro gösterileri veya kültürel aktivitelerin hepsi de politik olarak gerçekleştirildi ve rejimin çalışmalarını gösterdi. Dolayısıyla dini faaliyetler için çok azzaman kaldı ya da hiç zaman kalmadı."

Totaliter rejimlerde basının rejime hizmet etmesi yaygın bir özelliktir. Bu birçok farklı sosyolog ve analist tarafından analiz edilmiştir. Özellikle, Sokol Paja şöyle bu durumu şöyle ifade ediyor: "Arnavut totaliter rejiminde, komünist basının ateist propagandada olağanüstü bir rolü vardı. Totaliter Arnavutluk'taki medya, totaliter devletin hizmetine geri dönüyordu. Medya, partinin ideolojik ve politik ilkelerine uygun bilgi ve verileri iletirdi. Güç, zamanın ve halkın medyası tarafından hesaba katılır ve konular buna göre işlenirdi. Komünist sistemin ateist propagandası, Arnavutluk'taki proletarya diktatörlüğünün kurulması için özel bir önem taşıyordu. Bunun için medya şüphesiz kendi özel rolünü oynadı (Paja, 2015: 238).

Arnavut Komünist Partisi, Marksist-Leninist bir parti olarak, insanı sadece yaşam biçiminde değil, aynı zamanda psikolojik olarak da değiştirmeye çalıştı.Artan Fuga, komünist dönemde basının okumasınınüç ana formu olduğunu gösteriyor:

Kolektif Okuma- Okuryazarlık eksikliği nedeniyle, insanlar basının yayınlarını, eğitimli olan insanların okumaları önerildi. Fuga'ya göre basını okumanın ikinci yolu şuydu: Sabah basınındaki her günün geleneksel okuma ritüeli olan radyo haberlerini dinlemek.Basınıkomünizmde okunmasının üçüncü yolu şuydu:

Basını kamusal alandaki bir çok noktada da okuma yapılıyordu. Belirli tarım kooperatifleri veya kurumlarının yanı sıra tren istasyonlarında, otobüslerde, hastanelerde veya diğer kamusal alanlarda günün baskısı yayınlanırdı. Arnavut totaliter basınında, genel olarak medyanın yanı sıra eğitim ve kültür gibi diğer sektörler partinin propagandasının ayrılmaz bir parçası olarak görülüyor. (Fuga, 2010: 80)

Basının ve totaliter medyanın gündemi, komünist iktidar alt ve devlet propagandası tarafından belirlenir. Artan Fuga'ya göre: Komünist medyada isyanlar sansürlendi. Kolektif desolasyon sansürlendir. Kişisel ilginin ifadesi sansürlenir. Suç sansürlendi. Hapishanelerde ve toplama kamplarındaki gerçek yaşam koşulları sansürlendi. (Fuga, 2010: 126-127)

3.2.2. Dinî RitüellerinÖrtük Bir Biçimde Uygulanması ve Dinî Geleneklerin Korunması

Katılımcıların açıklamaları, literatürdeki bulgular, dini ritüellerin çoğu zaman gizli olarak uygulandığını desteklemektedir. Oruç tutmak ve vaftiz yapmak gibi ibadetler gizlice devam ettirildi. Ramazan ayında oruç tutan Müslüman nüfusun ve bayram kutlamalarının sık sık gerçekleştiği ve bazı ilçelerde Müslümanların hâlâ yüzlerini kıbleye dönerek (Mekke'deki Kabe'ye) ibadet ettikleri görülmektedir. Helva yemek, Arnavut kültüründeki diğer dini inanç ifadelerinden biridir. (Zeri i Popullit, 1975:2).Arnavutluk'taki Müslümanlar bu yemeği özel dini günleri kutlamak için hazırlarlar. Genellikle helva ramazandan önce pişirilir. Ancak totaliter rejim sırasında gizli bir şekilde pişirildi. Cenaze törenleri de rejim için büyük bir problemdi. Komşular, ölümden sonra 3., 9. ve 14. günlerde aileye teselli sunmayı âdet edinmişlerdi (Zeri i Popullit, 1975: 2). Bu, Arnavutluk'taki Müslümanların totaliter rejim sırasında gizli bir şekilde takip ettiği dini bir pratikti. Tahta haçlar bazen Hıristiyan inananlar tarafından mezarlara yerleştirilirdi. Dini çağrışımlarla yemek yeme alışkanlıkları çok ilgi çekiciydi: Bazı topluluklarda oruç tutma sırasında süt ve yoğurt tüketimindeki azalma hakkında resmi şikayetler vardı. (Zeri i Popullit, 1975: 2).

Bu sözleri hristiyanlar izledi. Müslümanlar da yeme alışkanlıklarına sahiplerdi. Domuz eti yemeyi reddetmek de sıkça karşılaşılan bir sorun olarak gösterilmektedir. Basında, resmi olarak "dini öneme sahip korkunç bir eylem" olarak nitelenen sünnet uygulamasına da dikkat çekildi. (Zeri i Popullit, 1975: 2). Görüşülenlerden birinin cevabı bu durumu en iyi şekilde göstermektedir:

> "*Ancak ben ve ailem dini ritüelleri gizlice uyguladık. Ramazan ayı boyunca oruç tuttuk, hatta bazen çalışma saatlerinde yemek yemek zorunda kaldık. Bunu rejim için çalışan insanlar tarafından anlaşılmamak için yaptık. Dini bayramlar için özel bir hazırlık yapmadık. Ancak, birbirimize veya komşumuza gizli bir şekilde iyi bayramlar diledik. Bizim aile çevremizde de herhangi bir dini inanışa mensup olmayan insanlarımız vardı. Bu insanlar rejime hizmet etti. Biz bazen dine karşı konuştuk. Rejim tarafından anlaşılmamak için bunu yaptık. Ama her zaman inancımı asla bilmeyeceklerini düşündüm. Ben her zaman gizlice dua ettim. Bir gün ailemden biri tutuklandı ve o zamandan beri daha dikkatli olmaya başladım. Vaftiz ve ikinci bir isim vermek gibi dini ritüelleri kutlamadık ve gerçekleştirmedik. Yine de gizli olarak dua ettik. Gizli olarak vaftiz edilen insanları tanıyorum ama böyle bir şey yapmaktan korktum.*"

3.2.3. KomünistRejimin Din Politikalarının Günümüzdeki Dinî Hayata Etkisi

Görüşmelerden, insanların dini ritüelleri uygulamalarının nedeninin rejimden korkmaları olduğunuanlayabiliriz. Mülakata katılanlardan bazıları bu fikri destekliyor: Arnavutların dini "Arnavutluk"tur ya da Arnavutizm'dir.Bu anlamda totaliter rejimde öğretmen olan K.L., şöyle demektedir:

> *"Ailemde her zaman en önemli şeyin vatan olduğunu söylemiştik. Babam her zaman vatanın iyiliği için her şeyi feda etmemiz gerektiğini söylemişti. Biz br değerler ailesiyizve koşulsuz olarak vatana hizmet ettik. Dini ayrılığın gereksiz kavgalara yol açabileceğine inanıyorum. Bu nedenle, aile meselelerinde dini fikirlerden etkilenmedik. Her şeyi iyi bir şekilde çözmeye çalıştık."*

Arnavutların dini Arnavutluk'tur ve ortak iyilik fikri Enver Hoxha tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir. Enver Hoxha, totaliter rejim sırasında ülkenin lideriydi. Literatürdegösterildiği gibi, Hoxha bu fikri kullandı. (Tonnes, 1982: 254)

Ateist politikaların bir başka etkisi de, insanların dinden ve dini kitaplardan uzaklaştırılmasıydı.Görüşülen kişilerin çoğu, dini kitap okuma kültürüne sahip olmadıklarını göstermektedir. Aile geleneğini devam ettirmek,dini kitapların okunmamasının ana sebebi olarak gösteriliyor. Ankete katılanlar gibi, görüşmeciler de dini kitapların aile geleneği olmadığını söylerler. Rejim döneminde totaliter rejim korkusuyla dini kitapları okumadıklarını ve bu geleneğin bugün de devam ettiğini söyleyen çok katılımcı var. Görüşülen L. M, nadiren dini kitapları okuduğunu söylüyor.

> *"Dinin kitaplarla öğretildiğini düşünmüyorum"* diyor ve ekliyor: *"Kitapların insanları dinlerden uzaklaştırdığını düşünüyorum, çünkü insanlar bazen okuduğu kitapları yanlış anlıyorlar. İnsanların sadece iki ana dini kitaptan, Kuran ve İncil'den mutlu olmaları gerektiğine inanıyorum. Diğer kitaplar yanlış anlaşılmalara yol açabilir."*

Başka bir görüşmeci, ailelerinde dini kitap okuma geleneğinin olmadığını söylemiştir:

> *"Evde az dini kitap var. Rejim döneminde dini kitaplar yasaklandı.Dini kitapları saklamak zorunda kaldık, böylece onları bulamayacaklardı. Bu kitapları bulsalardı, öldürülebilirdik. Arkadaşlarımın ailesinde ise dini kitaplar normal kitapların kapaklarıyla kaplıydı. Böylece dinî kitaplar okuldan aldığımız ya da rejim tarafından dağıtılan kitaplara benzetilerek gizleniyordu."*

Dinî kitapların eksikliği, birçok görüşmeci tarafından listelenen bir sorundur. Kiliseler, camiler veya diğer dini kurumlar, uygulayıcılar için zaman zaman ücretsiz kitap

dağıttıkları halde, birçok görüşmeci dini kitapların eksikliğini ifade etmektedir. Bu problem, dağıtılan kitapların genellikle yabancı dillerde olması ve dolayısıyla okuyuculariçin kullanımının zor hale gelmesi ile açıklanabilir. Görüşülen kişilerin çeşitli nedenlerden dolayı dini kitapları okumadıkları ortaya çıkıyor.Bu ateist politikalar dini ritüellerin uygulamasını nasıl etkiledi?Günümüzde dini ritüelleri nasıl gerçekleştiriyor?- sorusuyla ilgili olarak, üç tür cevabın ortaya çıktığınız görüyoruz.

İlk tipolojide, katılımcıların grubu dini bayramlar gibi dinsel ritüelleri sadece belirli günlerde uyguladıklarını söylemektedir. Dini ritüelleri düzgün bir şekilde uygulamak için yeterli zaman ve bilgiye sahip olmadıklarını söylüyorlar. S.T bu anlamda şunları ifade ediyor:

> *"Dini bayramları her zaman kutluyoruz ve aile toplantıları düzenliyoruz. Ben ve eşim farklı dini inançlara sahibiz, ancak hala iki dini bayramı kutlarız. Fakat diğerdini ritüelleri uygulamak için zamanımız yok çünkü çalışıyoruz."*

Bu grup dini inançların uygulanmasını zaman ve bilgi ile ilişkilendirmektedir. Onlara göre, iyi bir inançsahibiolmak için, buna zaman ayırmak gerekir. Dini bayramların kutlanması ve başkalarına karşı hoşgörü, iki ana sebeple açıklanabilir: a) din hakkında bilgi eksikliği ve b) totaliter rejim sırasında bayramlarınkutlanmasının imkansızlığı. Ankete katılanlar gibi, bu kişiler de totaliter rejimde dini bayramları kutlayamadıklarını söylüyorlar. Çoğu zaman gizlice kutlamak zorunda kalıyorlardı. Din hakkındaki bilgi eksikliği, Arnavutların diğer dinlere ve dini bayram kutlamalarına karşı çok hoşgörülü olduklarını göstermektedir. Araştırmacı Nesti Naci'nin dediği gibi, Arnavutlar istatistiklere rağmen aslında agnostiktir. Genellikle dinleri hakkında bilgi sahibi olmazlar. Diğer insanlara karşı hoşgörülü olmalarının nedeni de budur.

İkinci tipolojide, her gün dini ritüelleri uygulayan ve dinlerineçok bağlı olan bir grup görüşmeci vardır. Bu kişiler dini ritüelleri uygulamanın hayatlarında çok önemli olduğunu söyluyorlar. Buna rağmen, bu katılımcı grubu pek çok dini kitap okumamıştır. Bunun nedeni, katılımcıların kitap okumalarını dini ritüellerin bir parçası olarak görmemek ya da iyi bir inanç için bir koşul olarak görmemeleridir.

Üçüncü tipoloji, dini ritüelleri uygulamayan ve buna karşı olan görüşmecilerden oluşmaktadır. Dini kutlamaların Arnavutluk'un Avrupa Birliği'ne aday olması açısından iyi olmadığını söylüyorlar. Onlara göre dini ritüelleri uygulamak günlük aktivitelerden zaman çalar ve önemli işler yapılmasını engeller. Birçok kişi bunun kişisel bir seçim

olduğuna inansa da, bu zihniyet komünist rejimde Arnavutlara yayıldı. O zamanın ideolojisi dinin insanlar için gereksiz olduğunu ve dinin ekonomik iyileşmenin düşmanı olduğunu savundu ve bunun propagandasını yaptı.Katılımcılar Arnavutluk'taki 50 yıllık din yasağının yaşamları üzerinde büyük bir etkisi olduğunu söylüyor. Birçoğu ilahi bir şeye ya da bir tanrıya inanıyorlar. Yine de buna rağmen, dini meseleleri öğrenmeye çok ilgi duymuyorlar. Dini ritüelleri uygulamak sadece onlara göre kutlamalarda yapılması gereken bir şeydir. Görüşülen kişilerin geri kalanı için dini ritüelleri uygulamak çok zaman gerektirir. Aşağıdaki görüşmeler bu sonuçları daha iyi göstermektedir.O zamanın rejimini yaşayan R.T şöyle diyor:

> *"Bir Tanrı olduğuna inanıyorum ve hayatımda pek iyi hissetmediğimde, ondan yardım istiyorum. Fakat dini ritüelleri uygulamak için zamanım yok. Arkadaşlarımla bayramda dini ritüelleri uygulamak için beraberiz, ama diğer günlerde zamanımız yok."*

Başka bir görüşmeci, hayatında uzun zamandır din yokluğunun birçok şeyi açıkladığını belirtmektedir.

> *"Totaliter rejim zamanında, dinin ne olduğunu bilmek benim çok ilgimi çeken bir şeydi. Ailemde tıpkı pek çok Arnavut ailede olduğu gibi, din hakkındaki sorular yasaklandı. Biz din hakkında hep merak ettik ama rejimden korktuk. 50yıl boyunca bu tür konulardan kaçınarak, din hakkında bilgi istemediğimiz öğretildi. Bugün din hakkında konuşmak ve tartışmak konusunda özgür olmamıza rağmen, biz zaten bu eksikliğe artıkalıştık, sorma ve öğrenme konusunda hiçbir ilgimiz de kalmadı."*

Kavramsal çerçevede de belirtiltiği gibi, Arnavutlar aslında agnostiktir. İlahi şeylerin varlığına inanıyorlar ama inançlarını uygulamaya dönüştüremiyorlar. Buna rağmen Arnavutluk'taki farklı medya araçları, gençlerin dini kurumlara katılma eğilimini yansıtıyor. Ebeveynleri veya diğer aile bireylerinin aksine, gençler din hakkında daha çok şey öğrenmek istiyorlar. Bunun nedeni, totaliter rejimi yaşamamış olmalarıdır. Öte yandan, genellikle ebeveynlerinin din sorunları hakkında daha fazla bilgi almalarına yardımcı olmaktadırlar.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, bulgularbir kez daha özetlenerek. Çalışmanın başında ortaya atılan hipotezlerinçalışma tarafından doğrulanıp doğrulanmadığını göreceğiz. Doğrulanmış hipotezler için, hipotezi hangi faktörlerin etkilediği ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Bu çalışmanın temel hipotezi,günümüzde Arnavutluk'ta dinekarşı olan ilgisizliğin Arnavutluk'taki komünist rejim sırasında izlenen ateist ideolojinin sonucu olduğudur.Bu çalışma, Arnavutların tarihi geçmişi ile bugün din ile yaşadıkları ilişki arasında bir bağlantı olup olmadığını incelemeyi amaçlamıştır. Bazı sorular ekseninde, bu çalışma beş anahtar hipotez ortaya koymuştur. Aşağıda hipotezlerin analizi ve değerlendirmeler şu şekilde özetlenebilir:

H.1. Komünist rejim sırasında gözaltında tutulanlar, gözaltına alınanlar ya da aile üyeleri komünist rejim tarafından öldürülenler, günümüzde dini törenlerin tanınması ve uygulanması ile daha fazla ilgileniyorlar.Veri analiz bölümünde gösterildiği gibi katılımcıların statüsü ile dini ritüellerin uygulanması arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dolayısıyla bu hipotezimiz doğrulanmıştır. Katılımcıların çoğu totaliter rejimden bu yana hissettikleri korkuları ifade ediyorlar. Görüşmecilerin ifadelerinde de görüldüğü gibi, totaliter rejimin baskısının büyük olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu baskı sadece hükümlülerin can ve mal güvenliğini değil, aynı zamanda ifade özgürlüğü ve din hukukunu da ortadan kaldırmaktaydı. Bu hipotezle ilgili olarak araştırmanın ortaya koyduğu sorulardan biri:Araştırma verileri, bu baskının ve Arnavutluk'taki totaliter rejimin din üzerindeki bu yasaklamalarının halkın dine olan ilgisini artırdığını gösteriyor. Katılımcıların büyük bir kısmı, totaliter rejimin çöküşünden sonra dine olan ilgilerinin arttığını söylüyor. Ayrıca dini ritüelleri daha sık uygulamaya başladıklarını söylüyorlarlar. Bu artış, rejim tarafından mahkum edilen kişiler için kesinlikle daha yoğundur. Bugün, Arnavutluk'ta, dini özgürlüğünü daha fazla koruyan insanlar onlardır. Zira bu onlar için 50 yıldır kayıp olan bir haktır. Onlar da totaliter rejim sırasında dini inançlarını ilk uygulayanlardı. Çünkü tam olarak, onların hapse atılmalarına yol açan şey gizli inançlarını uygulamalarıdır. Rejim tarafından cezalandırılmamış olan kişilerin ise dinle daha soğuk bir ilişkileri vardır. Bu insanlar genellikle rejim tarafından tercih edilmiş olabilir ya da bazı durumlarda unutulmuşlardır. Onlara göre ritüellerin uygulanmamasının ana sebebi, ailede din eğitiminin eksikliğiydi. Ayrıca, terör ve korku koşulları altında dine inanamayacaklarını söylerler.

H.2. Komünizmi yaşamış insanlara kıyasla gençler, dini ritüelleri tanıma ve uygulama konusunda daha çok ilgilidirler. Bu hipotezimiz doğrulanmıştır.

Arnavut gençleri, din hakkında yeni bilgileröğrenme konusunda diğer aile üyelerine göre daha fazla ilgilidirler. Görüşülen kişilerin kaydadeğer bir kısmı, çocukların dinleri hakkında daha fazla okuduğunu iddia ediyorlar. Görüşülen kişiler sıklıkla dine ilişkin birçok şeyi çocuklardan öğrendiklerini söylemektedir. Ayrıca bu gerçeğin kendilerini mutlu ettiğini desöylüyorlar. Yaşamları boyunca inançsızlık şartları altında yetiştirilen inananlar, hayatlarında iman eksikliğini hissetmediklerini söylüyorlar. Bazıları kutsal kitaplarıpek iyi anlamıyor ve çoğu zaman kutsal yazılar (Kur'an-ı Kerim, Kitab-ı Mukaddes vb.) onlar için anlamsız görünüyor. Gençlerde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Medya, Arnavutluk'taki kiliselere ve camilere giden gençlerin sayısındaki artıştan bahsediyor. Gençler genellikle din hakkında daha fazla bilgi edinmek ve dinlerine hizmet etmek için dini okullara kaydoluyorlar.

Bu gençlerin ebeveynleri genellikledini eğilimlere karşı çıkıyorlar. Onlara göre genellikle bu öğretim biçimi çocuklarını doğru yönlendirmek için, ve onları dini kitaplardan uzak tutmak amacı ile yapılır. Arnavutluk'ta dini kitapların entelektüel gelişmeyi engellediği yaygın bir inançtır. Bu, Arnavutluk'ta genç nesillerce algılanan totaliter rejimin ürettiği bir düşünceyi yansıtıyor.

Medya, genellikle okul eğitim programlarına din eğitiminin de dahil edilmesi konusundaki tartışmaları yayınlamaktadır. İnanan ebeveynler bu fikre katılıyorlar. İnanmayan veya agnostik ebeveynler ise bunun iyi bir fikir olmadığını düşünüyorlar. Onlara göre Arnavutluk, Avrupa Birliği'ni hedefleyen bir ülkedir ve bu nedenle, Avrupa ülkelerinin modeline göre okul müfredatının yeniden yapılanması gerekmektedir. Katılımcıların ciddi bir kısmı, dini eğitimi belirli bir dine özel öğretilerle karıştırmaktadır. Çoğunlukla, bu kitapların belirli bir dine yönelik dini propaganda yapacakları gerekçesiyle, okullarda din eğitimi kitaplarının müfredata dahil edilmesine karşı çıkıyorlar. Gençler bu konuda daha toleranslıdır. Din hakkında soruları olanlar, dini kurumlara gider ve programlara katılırlar. Bir kısmı, ailelerin sorulara cevap veremediğini söylüyorlar. Onlara göre, ebeveynlerin din hakkında konuşmaya pek istek veilgisi yoktur veya dini konular hakkında bilgi sahibi değildirler. Genç neslin ihtiyaçlarını karşılamak için gençlik ile dini kurumların temsilcileri arasında zaman zaman toplantılar düzenlemek gerekmektedir.

H.3. Köyde yaşayanlar kentlerde yaşayanlara kıyasla, dini törenlerin tanınması ve uygulanmasına daha çok ilgi duymaktadır. Bu hipotezimiz doğrulanmamıştır.

Totaliter rejim sırasında, şehirde yaşayanlar köyde yaşayanlardan daha fazla ceza aldılar. Bunun nedeni köylülerin genel olarak eğitimsiz olarak kabul edilmesive totaliter rejime bir tehdit olarak görülmemeleriydi. Kentlerde yaşayan insanlar, rejim için çalışmazlarsa, şüpheli ve halk için potansiyel bir tehlike olarak görülüyorlardı. Gerçekten de o dönemde şehirde yaşayan insanların ciddi bir kısmı eğitilmiştir ve rejimin politikalarına karşı çıkmıştır. Bazen köyde yaşayanlar bile, dine karşı totaliter rejimin izlediği politikalara katılmamıştır. Ancak, köy sakinleri şehir sakinlerinden farklı olarak, rejim tarafından anlaşılmadan dini ritüelleri gizli bir şekilde uyguladılar.

Köyde, dini ritüelleri uygulamak daha kolaydı çünkü sosyal uyum ve dayanışma duygusu daha güçlüydü. Herkes köyde birbirini tanıyor ve eğer birisi bir polis görürse, başkalarına da haber veriyordu. Allah'a inanan ve dini ritüelleri gizlice uygulayan insanlar, köyde yaşayanlar tarafından, kahraman olarak görülürdü. Onlar, bulundukları koşullara rağmen inançlarını savunan yiğit adamlar olarak görülüyorlardı. Şehirde ise tam tersi oldu. Çalışma verilerinden anlaşıldığı kadarıyla, kentlerde dini ritüelleri uygulama oranının köyle karşılaştırıldığında pek ok fark yoktur çıkmaktadır. Görüşülen kişilerin belirttiği gibi, şehirlerdeki insanlar da aile üyeleri tarafından korunuyordu, çünkü dini ritüelleri uygulamaktan suçlanacakları zamanlar vardı. Köylüler, dini bayram günlerini öğrenmek için birbirleriyle işbirliği yaptılar. Bilindiği gibi, totaliter rejim sırasında Kurban Bayram veya Noel gibi dini törenlerin kutlanması yasaklandı. Insanlar, oruç tarihlerini veya diğer kutlamaları arkadaşlarıyla beraber ve gizlice öğrenmeliydi. Bugün bile köyde dini ritüelleri uygulayan insanların doğru ve kültürlü insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Kentte ise tam tersi dini ritüellerin uygulaması sıklıkla bir geri kalmışlık olarak görülür.

Bugün köylerde yaşayanlar, kent sakinleriylekarşılaştırıldığında, dini ritüellerin düzenli uygulayıcıları oldukları görülüyor. Geçmişte, şehirlerde totaliter rejimden korku dine karşı ilgisizliğin ana sebebiydi oysa şimdi ise gerekçeler değişti. Günlük çalışmalarla meşgul olan şehir sakinleri, dini ritüellere zaman bulmanın imkansız olduğunu söylüyorlar. Bu durum bize günümüzde, Arnavutluk'ta komünist rejim döneminde devleteliyle uygulanan dinden uzaklaştırma politikalarının aksine, kendiliğinden bir sekülerleşme sürecinin yaşandığını göstermektedir.

H.4. Daha düşük eğitim düzeyine sahip kişiler, dini törenlerin tanınması ve uygulanması hususunda daha fazla ilgilidir. Bu hipotezimiz doğrulanmıştır.

Düşük eğitimli insanlar, dini ritüelleri yüksek öğrenim gören insanlardandaha fazla uygulamaktadır. Çalışma verileri bu hipotezi desteklemektedir. Böyle bir bulgunun nedenleri tarihsel geçmişte ve özellikle de komünist dönemde aranmalıdır. Yukarıdaki hipotezde açıklandığı gibi, inanan insanlar genellikle sosyal çevrede daha eğitimsiz olarak görülürler. Başka bir neden, eğitimli insanların genellikle işte daha uzun saatler geçirmesi olabilir. Görüşmelerde görüldüğü gibi, işverenler genellikle inananların dini ritüelleri uygulamalarına izin vermemektedir. Dini ritüelleri uygulayanlar, işverenleri tarafından daha geri kalmış olan ve çalıştıkları şirketin ekonomik gelişimine engel olan kişiler olarakgörülmektedir. Öte yandan, serbest çalışan veya eğitimsiz insanların dini ritüelleri uygulaması daha kolaydır. Yüksek eğitimli insanlar genellikle dinin yaşamlarında gereksiz olduğunu görür. Eğitimsiz veya düşük eğitimli insanlar dine daha çok güvenmektedir. İş bulmadaki yetersizlikleri nedeniyle genellikle ekonomik problemleri vardır. Bu kişiler görüşmeler sırasında, yaşamlarında önemli kararlar vermede dini prensipler tarafından yönlendirildikleri söylemişlerdir. Kendi ifadelerine göre hayatlarında zorlandıkları her seferinde, dini ritüelleri uygulayarak adeta manevi bir destek sağlıyorlar. Dolayısıyla din onlar için bir başa çıkma stratejisidir.

Arnavut okullarında din eğitimi yoktur. Bu, eğitimli insanları dinle tanıştırmayı daha da zorlaştırıyor. Dinin müfredata dahil edilmesi meselesi, henüz çözüm bulunamamış olan ve Arnavutluk'ta son derece tartışmalı bir konudur. Dini içerikli kitapların yayınlanamaması, yüksek eğitimli insanların dine ilgisinin olmamasınınbaşka bir nedenidir. Arnavutluk'taki son yıllarda dini kitap sayısında bir artış vardır, ancak bunların kalitesi hala nispeten düşüktür. Genellikle dini kitaplar, inanmayan insanlara açıklanamaz veya çoğu durumda objektif değildir. Bu durum insanların bunlarla ilgilenmemesine sebep olan unsurlardır.

H.5. Komünist rejim sırasında dini ritüelleri gizlice uygulayanlar, komünist rejimin düşmesinden sonra dini ritüelleri uygulamaya daha çok ilgi gösteriyorlar. Bu hipotezimiz doğrulanmıştır.

Çalışma verilerinden hareketle, totaliter rejimde dini ritüelleri gizlice uygulayan inananların artık din ile daha fazla bağlantılı olduğu söylenebilir. Totaliter rejim sırasında dini ritüellerin gizlice uygulanması, kişisel bir başarı olarak görülüyordu. Öte

yandan, bu kişiler dini ritüelleri her yıl uyguladıkları için, dine daha fazla bağlılık duyuyor ve bugün daha kolay bir şekilde ibadet ediyorlar.

Günümüzde dini ritüelleri hiç uygulamamış olan inananlar yeni bir bilgi ile karşı karşıyadır. Bu kişiler her şeyi sıfırdan öğrenmek zorundalar ve dini ritüelleri uygulamayı da bir haylizor buluyorlar. Her zaman dini ritüelleri uygulayan müminlerin ailelerinde, aile üyelerinden onlara karşı bir anlayış duygusu vardır. Totaliter rejimin çöküşünden sonra dini ritüelleri uygulamaya başlayan insanlarda ise tam tersi oluyor. Bu kişiler ailelerinde böyle bir gelenek olmadığını söylediler ve bu yüzden ailelerinden destek alamıyorlar.

Totaliter rejimin çöküşünden sonra Arnavutluk'ta dini kurumlar ve sivil toplum kuruluşları açıldı. İnanları dinlerle ve kutsal kitaplarla tanıştırmak istediler. Bu tür örgütler, zaman zaman şehitlerin anısına faaliyetler düzenlediler. Bu tür törenler ve düzenlemeler halkın gözünde inananların imajını iyileştirdi. Sonuç olarak, totaliter rejim sırasında gizlilik içinde dini ritüeller uygulayanlar eylemlerinden gurur duyuyorlardı. Bu onları bugün dini törenlere daha bağlı hale getiriyor.

Genel olarak bakıldığında komünist rejimin izlediği ateist ideoloji Arnavutların dine olan ilgisini azalttı mı diye sorguladığımızda çalışma verilerinden hareketle, komünist rejimin çöküşünün inananların dine olan ilişkisini iki yönde etkilediği söylenebilir. Bazıları dine daha çok ilgi duyuyorlar, bazı katılımcılar ise hayatlarında dinin varlığı olmadan da yapabildiklerini ve buna alıştıklarınısöylediler.Arnavutluk'taki dini yapı son derece karmaşıktır. Arnavutlar arasında dini ritüellere inanan ve uygulayan pek çok kişi vardır. Tanrıya inanan ama herhangi bir dine ilgi duymayan insanlar vardır. İnanmayan ve dini inançları yaşamlarında gereksiz bir şey olarak gören insanlar vardır.Arnavutluk'ta, diğer eski komünist ülkelerle karşılaştırıldığında, dine karşı daha geniş bir hoşgörü olduğugörülmektedir.Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, çalışmanın ana hedeflerinden biri, bu hoşgörünün köklerini tespit etmektir.Arnavutluk'ta gerçekten dini hoşgörü var mı yoksa hoşgörü dine karşı bir ilgi eksikliği olarak kabul edilebilir mi?

Çalışmanın ana bulgularına dayanarak, diğer çalışmaların söylediklerini yeniden doğrulayabiliriz:Arnavutlar diğer dini inançlara karşı gerçekten empatiktirler. Ancak, çalışmanın bulgularına dayanarak, bu hoşgörünün oldukça yüzeysel olduğunu söyleyebiliriz. Arnavutluk'taki dini hoşgörüden daha fazlasının, dini birlik hakkında

olduğu söylenebilir. Çalışmanın bulgularına baktığımızda, Arnavutların ciddibir kısmının dini literatürü okumadığını göreceğiz. Onlara göre, bunun nedeni, dini kitapların eksikliğidir. Aslında, dini kitapların okunamamasının sebebi, Arnavutların dine karşi olan merakının totaliter rejimin tarafından silinmiş olmasıdır. Ciddi bir kısmı, ailelerinde hiç kimsenin din hakkındaki kitapları okumadığını vurgulamaktadır. Bütün yeni şeyleri kabul etmeye daha açıklardır. Bu durum dini hoşgörünün, din hakkındaki bilginin sonucu değil, cehaletin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Çalışma ayrıca, Arnavutların kaydadeğerbir kısmının dini inançları uygulamadığını gösteriyor. Onlar dini inançları uygulamada yeterli zaman veya bilgiye sahip olmadıklarınısöylemektedirler. Din ve dini ritüeller hakkında bilgi sahibi olmadıkları için dinden uzak durmaktadırlar. Arnavutlar din ile yüzeysel bir ilişki kurmayı sürdürüyorlar.

Arnavutları araştırmacılaringözünde hoşgörülü kılan bu yüzeysel ilişkidir. Eğer dine olan ilgileri artacak olursa Arnavutlar bu kadar hoşgörülü olurlar mı? Dini ritüelleri pratikte uygulayacaklarsave dinleri hakkında daha fazla şey okuyacaklarsa onlar da hoşgörülü olurlar mı? Tarih, Arnavutların dini konularda hoşgörülü olduklarını gösterdi. Ancak, Arnavutluk'taki dini hoşgörüyü daha iyi anlamak ve yukarıdaki soruları yanıtlamak için dini hoşgörüye odaklanan daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Makale ve Kitaplar:

Arendt, H. (1976). *The Origins of Totalitarianism.* New York: Harvest Press.

Bozbora, N. (1997). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi.* İstanbul: Boyut Matbaacılık.

Berger, P. L. (1999). *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics.* Washington: DC: Ethics and Public Policy Center.

Bowers, S. R. (2008). Church and State in Albania. *Religion in Communist Lands, 6*(3), 148-152.

Bruce, S. (2002). *Secularization in the West.* Malden: MA: Blackwell.

Clayer, N. (2003). God in "The Land of The Mercedes "The Religious Communities in Albania Since 1990.*Hal Archives Ouvertes,* 277-314. https: // halshs. archives-ouvertes.fr-halshs-00189819

Elbasani, A. (Ed). (2015).*The Revival of Islam in the Balkans From Identity to Religiosity*. Italy: Macmillan Publishers, ISBN 978–1–137–51783–8.1.

Endresen, C. (2015). Is the Albanian's Religion Really "Albanianism"? Religion and Nation According to Muslim and Christian Leaders in Albania, *Anthropology of East Europe Review*. 33 (2), 251.

Finke, S. R. (2000). *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion.* Berkeley: University of California Press.

Finngeir, H. (1990). Albania: An Atheistic State? *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, 10* (5), 10.

Froese, P. (2001). Hungary for Religion: A Supply-Side Interpretation of the Hungarian Religious Revival. *Journal for the Scientific Study of Religion, 40* (2), 251-68.

Fuga, A. (2003). *Majtas jo Djathas.* Tirana: Ora Yayınları.

Fuga, A. (2010). *Monolog.* Tiranë: Dudaj Yayınları.

Fuga, A. (2001). *Shtigje Drejt Guvës së Gjarprit.* Tirana: Ora Yayınları.

Hick, J. (1999). *God and the Universe of Faiths.* In J. Thrower, Religion The Classical Theories. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Hoxha, E. (1969). *Enver Hoxha, Fjalime 1967-1968.* Tirana: Naim Frasheri. Yayınları.

Hoxha, E. (1984). *Reflections on the Middle East.* Tirana: Nentori.

Huber, S. H. (2012) The Centrality of Religiosity Scale (CRS). *Journal of Religions,* 3 (15), 710.

Huntington, S. P. (1993). *The Clash of Civilizations.* Council of Foreign Affairs.

Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century.* Norman: University of Oklahoma Press.

Kutlu, A. (2014). The Role of Religious Authorities in Constructing Peace: The Case of Albania. *Albania Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5 (19), 501.

Kuru, A. (2009). *Secularism and State Policies toward Religion: The United States, France, and Turkey.* New York: Cambridge University Press.

Melady, T. P. (2010). Albania: A Nation of Unique Inter-Religious Tolerance and Steadfast Aspirations for EU Integration. *EU Integration: Ambassador's Review*. Tirana: Fall Edition, 12-17.

Merdjanova, I. (2006). Uneasy Tolerance: Interreligious Relations in Bulgaria after the Fall of Communism. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, 26* (1), 2-4.

Monsma, S. V. (1997). *The Challenge of Pluralism: Church and State in Five Democracies.* Lanham: MD: Rowman and Littlefield. .

Mouritsen, P. (2006). *The Particular Universalism of a Nordic Civic Nation: Common Values, State Religion and Islam in Danish Politial Culture.* New York: Routledge.

Naçi, N. Strategjia Ateiste dhe Ideologjia Antifetare e Partisë Komuniste Shqiptare (1943-1990). *Journal of Institute Alb-Shkenca, 5* (4), 617.

Nystuen, G. (2005). *Achieving Peace or Protecting Human Rights.* Boston: MA: Martinus Nijhof.

O’Donnell, J. (1999). *A Coming of Age.* New York: Columbia University Press.

Ognjenovic, J. J. (2014). *Politicization of Religion, the Power of State, Nation, and Faith: The Case of Former Yugoslavia and its Successor States.* Ne York: Palgrave Macmillian Martin’s Press LLC.

Oruç, C. (2008). Din Kişisel ve Sosyal Bir İhtiyaçtır. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13* (2), 132.

Özkan, A. (2012). Enver Hoxha Döneminde Arnavutluk’ta Din-Devlet İlişkisi. *International Journal Of History.* 4 (4), 93-316.

Paja, S. (2014). Features of The Albanian Totalitarian State. Relations Between Religion and State. *European Scientific Journal,* (1), 284.

Pano, N. (1974). The Albanian Cultural Revolution. *Problems of Communism, 23* (4), 288.

Pol, S. E. (2000). *Albania or Logic of Disappoint.* Tirana: Elena Gjika.

Prifti, P. (1979). Albania's New Constitution. *Balkanistica,* (5),187.

Ramet, S. P. (2005). *Thinking About Yugoslavia: Scholarly Debates About the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rapper, G. D. (2008). Religion in post-communist Albania: Muslims, Christians and the concept of culture (Devoll, South Albania). *Anthropological Notebooks, Slovenian Anthropological Society, 14* (2), 31-45.

Repishti, S. (2004). *Nën hijen e Rozafës.* Tiranë: Onufri.

Sarkissian, A. (2010). Religious Reestablishment in Post-Communist Polities. *Journal of Church and State, 51* (3), 472–501.

Skura, G. (2011). *Experience in Construction of Albanian State 1945-2005.*Tirana: SHBLU Yayınları.

Stepan, A. (2001). *The World’s Religious Systems and Democracy: Crafting the Twin Tolerations.* New York: Oxford University Press. .

Taylor, C. (1999). *Modes of Secularism*. Delhi: Oxford University Press.

Timasheff, N. S. (1955, July). The Anti-Religious Campaign in the Soviet Union Author. *Review of Politics, 17* (3), 329-344.

Tonnes, B. (2008). Albania: An Atheist State. *Religion in Communist Lands, 3*, 4-7.

Tonnes, B. (1982). Religious Persecution in Albania. *Religion in Communist Lands, 10* (4), 247-249.

Turan, İ. (2007). Medyadaki Din Adamı İmajı Üzerine Bazı Düşünceler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 24* (25), 296.

Thrower, J. (2000). *Western Atheism: A Short History*. New York: Prometheus Books.

Zickel, R., & Iwaskiw, W. (1994). Albania a Country Study. Washington: Government Printing Office.

Raporlar ve Gazeteler:

Bashkimi. (18 Nisan 1974), s. 2.

Bashkimi. (17 Aralık 1974), s. 3.

OSCE. (2016).*Njohuritë dhe Perceptimet e Publikut për të Shkuarën Komuniste në Shqipëri dhe Pritshmëritë e Tyre për të Ardhmen.* Tirana:Organization for Security and Co-operation in Europe.

Radovani, F. (2018). 9 qershor 1973, u çel Muzeu Ateist në Shkodër. *Gazeta 55 , s.1*.

State, U. D. (2015). *International Religious Freedom Report.* Tirana: US Department of State.

The Institute of Statistics Albania. (2011). *Censusi i Shqiperise*.

Zeri i PopulIit(Haziran 1975), s. 2.

Tezler:

Paja, S. (2015). Shtypi Komunist si Një Element i Rëndësishëm në Propagandën Ateiste në Regjimin Totalitar Shqiptar 1960-1970.Tirane, 238.

Rocca, R. M. (1944). Raportet Ndërfetare në Historinë e Shqipërisë: e Tashmja dhe e Ardhmja. *Konference Nderkombetare*. Tirana: Soros, 141.

İnternet Kaynakları:

Kruja, G. (2018). *Gazeta Impakt*. http://gazetaimpakt.com/50-vjet-nga-ndalimi-fese-ne-shqiperi/. (08 Haziran 2018).

Observatori i Kujteses.(2018).http://www.observatorikujteses.al/shqiperia-ateiste-si-u-shemben-2169-kisha-e-xhami/. (02 Haziran 2018).

State, (2018). https://2009-2017.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper.

(12 Temmuz 2018).

EKLER

EK 1: ANKET FORMU

Aşağıda yer alan anket soruları "Komünist Rejim Döneminde Arnavutluk'ta Din Politikaları ve Günümüzdeki Dini Yaşama Etkisi" adlı bir yüksek lisans çalışması için hazırlanmıştır. Sorulara vereceğiniz cevaplar araştırmanın sağlıklı sonuçlara ulaşmasına katkı sağlayacaktır.Elde edilen bilgiler, bilimsel araştırma dışında bir amaçla kullanılmayacaktır.Bu nedenle kimliğinizi belirtmeyiniz.
İlginiz için teşekkür ederim.

Xhentila Tataj
Sakarya Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi

Bölüm: I.

1. **Cinsiyetiniz?** ☐Kadın ☐Erkek

2. **Yaşınız? (**rakamla yazınız**)**.............

3. **Eğitim düzeyiniz?**

☐Okula gitmemiş ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü

4. **Yerleşim Yeri?**

☐ Köy ☐ Kasaba/İlçe ☐ Kent ☐ Büyük kent

5. Totaliter rejim sırasında meslek (Yazınız**)** ....

6. Totaliter rejim sırasında statü: ☐ Mazlum ☐ Hükümlü ☐ Tarafsız

7. Herhangi bir dini inanca bağlı mısınız?

☐ Herhangi bir dine ve herhangi bir Tanrıya inanmıyorum (Ateist).
☐ Herhangi bir dini inancım yok ama Tanrı ya da doğaüstü şeylere inanıyorum (Deist)
☐ Herhangi bir dini inancım yok ve bir Tanrı'nın varlığı veya varoluşundan emin değilim. (Agnostik)
☐ Müslüman ☐ Hıristiyan ☐ Protestan ☐ Ortodoks ☐ Bektaşi ☐ Başka İnanç

Bölüm: II.

AÇIKLAMA: Aşağıdaki sorular, komünist sistemde dinle olan ilişkiniz ile ilgilidir.

8. Dini konularda daha fazla öğrenmeye ne kadar ilgiliydiniz?

☐ Çok İlgileniyordum

☐ Biraz İlgileniyordum

☐ Tarafsızdım

☐ Çok İlgilenmiyordum

☐ Hiç İlgilenmiyordum

9. Radyo, televizyon, gazeteler veya kitaplarla dini sorularınız hakkında kendinizi ne sıklıkta bilgilendirdiniz?

☐ Her Zaman ☐ Sıklıkla ☐ Bazen ☐ Nadiren ☐ Hiçbir Zaman.

** Cevap hiçbir zamanise, bir sonraki soruya geçin.*

10. Bilgilendirilmemenizin nedeni neydi?

☐Ilgim yoktu

☐Dini materyali almaya fırsatım olmadı.

☐Rejim tarafından tehdit edildiğim

☐Ailemizde hiçbir dini ilgi geleneği olmamıştır.

Diğer(yazınız):...

11. Tanrı ya da ilahi bir şeyin var olduğuna ne kadar inanmıştınız?

☐*İnanmıyordum*

☐Biraz *İnanıyordum*

☐Ne *İnanmıyordum* Ne *İnanıyordum*

☐*İnanıyordum*

☐Çok İnanıyordum

12. Dini ritüelleri ne sıklıkla uygulad*ınız*?

☐Her Zaman ☐ Sıklıkla ☐Bazen ☐Nadiren☐Hiçbir Zaman

13. Dini ritüelleri uygulamamanızın nedeni neydi?

☐Ilgim yoktu

☐İlkelerime aykırıydı

☐Rejim tarafından tehdit edildiğim

☐Ailemizde dini ritüel uygulama geleneği yoktu.

☐Diğer(yazınız):...

14. Ne sıklıkla dua ederdiniz?

☐Günde bir kaç kez☐Günde bir kez☐Haftada birkaç kez☐Haftada bir

☐Ayda birkaç kez ☐ Ayda bir ☐ Yılda birkaç kez ☐ Yılda bir kez☐ Hiçbir zaman

15. Sosyal çevrenizde dini tartışmalara katılır mıydınız?

☐Evet ☐Hayır

** Cevap hayır isebir sonraki soruya cevap verin.*

16. Dini tartışmalara katılmamamızın nedeni neydi?

☐ Rejim korkusu yüzünden böyle tartışmalar yoktu.

☐ Hiçbir ilgi olmadığı için böyle tartışmalar yoktu

☐ Ben hoşlanmadığım için karışmadım.

Diğer(yazınız):………………………………………

17. Hayatınızda önemli kararlar verirken ne sıklıkla dini ilkelerle yönlendirildiniz?

☐ Her Zaman ☐ Sıklıkla ☐ Bazen ☐ Nadiren ☐ Hiçbir Zaman

Bölüm: III

AÇIKLAMA: Aşağıdaki sorular bugün dinle olan ilişkiniz ile ilgilidir.

18. Dini konularda daha fazla şeyler öğrenmeyle ne kadar ilgileniyorsunuz?

☐ Çok İlgileniyorum

☐ Biraz İlgileniyorum

☐ Tarafsızım

☐ Çok İlgilenmiyorum

☐ Hiç İlgilenmiyorum

19. Radyo, televizyon, gazeteler veya kitaplarla dini sorularınız hakkında kendinizi ne sıklıkta bilgilendiriyorsunuz?

☐ Her Zaman ☐ Sıklıkla ☐ Bazen ☐ Nadiren ☐ Hiçbir Zaman

* *Cevap* hiçbir zaman*ise, bir sonraki soruya geçin.*

20. Bilgilendirilmemenizin nedeni nedir?

☐İlgilenmiyorum

☐Ailemizde hiçbir dini ilgi geleneği olmamıştır

☐Dini materyali almaya fırsatım yok.

Diğer(yazınız):………………………………………

21. Tanrı ya da ilahi bir şeyin var olduğuna ne kadar inanıyorsunuz?

☐ *İnanmıyorum*

☐ Biraz *İnanıyorum*

☐ Ne *İnanmıyorum*, Ne *İnanıyorum*

☐ *İnanıyorum*

☐ Çok İnanıyorum

22. Dini ritüelleri ne sıklıkla uyguluyorsunuz?

☐Her Zaman ☐ Sıklıkla ☐ Bazen ☐ Nadiren ☐ Hiçbir Zaman

* *Cevap* hiçbir *zamanise, bir sonraki soruya geçin.*

23. Dini ritüelleri uygulamamanızın nedeni nedir?

☐ İlgilenmiyorum

☐İlkelerime aykırıyor

☐Ailemizde dini ritüel uygulama geleneği yoktu.

Diğer(yazınız):.......................................

24. Ne sıklıkta dua ediyorsunuz?

☐Günde bir kaç kez

☐Günde bir kez

☐ Haftada birkaç kez

☐ Haftada bir

☐ Ayda birkaç kez

☐Ayda bir

☐ Yılda birkaç kez

☐Yılda bir kez

25. Sosyal çevrenizde dini tartışmalara katılıyor musunuz?

☐Evet ☐Hayır

**Cevap hayır olsa bir sonraki soruya cevap veriniz.*

26. Dini tartışmalara katılmamanızın sebepi nedir?

☐Hiçbir ilgi olmadığı için böyle tartışmalar yoktur ☐Katılmıyorum çünkü ilgilenmiyorum.

27. Hayatınızda önemli kararlar verirken ne sıklıkla dini ilkelerle yönlendiriliyorsunuz?

☐Her Zaman ☐ Sıklıkla ☐ Bazen ☐ Nadiren ☐ Hiçbir Zaman

Bölüm: IV.

	Kesinikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinikle katılmıyorum
1.Totaliter rejim sırasında,diniritüellerimi (dua, vaftiz,sünnet) gerçekleştirmem engellendi.	☐	☐	☐	☐	☐

2.Totaliter rejim sırasında dini ritüellerimi gizlice uyguladım.	☐	☐	☐	☐	☐
3.Totaliter rejim sırasında, düğün, ölüm, doğum günü vb. çeşitli törenlerin düzenlenmesinde dini unsurlar yer almadı.	☐	☐	☐	☐	☐
4.Totaliter rejim sırasında, önemli kararlar verirken, dinsel ilkeler benim üzerimde etkili olmadı.	☐	☐	☐	☐	☐
5.Totaliter rejim sırasında basın, rejimin ateizm propagandasını yansıttı ve destekledi.	☐	☐	☐	☐	☐
6.Totaliter rejim sırasında, din konusunda düşüncelerimi kamusal tartışmalarda açıkça söyleme konusunda kendimi engellenmiş hissettim.	☐	☐	☐	☐	☐
7.Totaliter rejim sırasında, dini literatürü okumadım.	☐	☐	☐	☐	☐
8.Totaliter rejim sırasında basın, dini bir karaktere sahip olan meseleleri ele aldı.	☐	☐	☐	☐	☐
9.Totaliter rejimin düşmesinden sonra, dini ritüelleri kesinlikle uyguluyordum.	☐	☐	☐	☐	☐
10. Totaliter rejimin düşmesinden sonra dini kitaplara olan ilgim arttı.	☐	☐	☐	☐	☐
11. Benim hayatımda din, günlük kararlar almamda önemli bir yere sahiptir.	☐	☐	☐	☐	☐
12. Arnavutluk'ta insanların dini ritüellerin uygulanmasına ilgisi arttı.	☐	☐	☐	☐	☐
13. Arnavutluk'ta insanlar halkın din tartışmalarına katılmakla ilgileniyorlar.	☐	☐	☐	☐	☐

EK 2: MÜLAKAT FORMU

Aşağıda yer alan mülakat soruları "Komünist Rejim Döneminde Arnavutluk'ta Din Politikaları ve Günümüzdeki Dini Yaşama Etkisi" adlı bir yüksek lisans çalışması için hazırlanmıştır. Sorulara vereceğiniz cevaplar araştırmanın sağlıklı sonuçlara ulaşmasına katkı sağlayacaktır.Elde edilen bilgiler, bilimsel araştırma dışında bir amaçla kullanılmayacaktır.Bu nedenle kimliğinizi belirtmeyiniz.
İlginiz için teşekkür ederim.

Xhentila Tataj
Sakarya Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi

1. Cinsiyetiniz?☐Kadın ☐Erkek

2. Yaşınız? (rakamla yazınız**)**.............

3. Eğitim düzeyiniz?

☐Okula gitmemiş ☐ İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü

4. Doğduğunuz yer?

☐ Köy ☐ Kasaba/İlçe ☐ Kent ☐ Büyük kent

5. Totaliter rejim sırasında meslek (Yazınız**)** ....

6. Totaliter rejim sırasında statü:☐ Mazlum ☐ Hükümlü ☐ Tarafsız

7. Herhangi bir dini inanca bağlı mısınız?

☐ Herhangi bir dine ve herhangi bir Tanrıya inanmıyorum (Ateist).
☐ Herhangi bir dini inancım yok ama Tanrı ya da doğaüstü şeylere inanıyorum (Deist)
☐ Herhangi bir dini inancım yok ve bir Tanrı'nın varlığı veya varoluşundan emin değilim. (Agnostik)
☐ Müslüman ☐ Hıristiyan ☐ Protestan ☐ Ortodoks ☐ Bektaşi ☐ Başka İnanç

8.Komünizm sırasında dini inançlarınızı uygulamanızınengellendiğini hissettiniz mi?

9. Din, komünizm döneminde ekonomik ve sosyal meselelerin düzenlenmesinde ailenizi nasıl etkiledi?

10. Komünist rejim döneminde dini konuları ne sıklıkta tartıştınız?

11. Komünist rejim döneminde medyada din nasıl gösterildi?

12. Dini kitap okumak için ne kadar zaman ayırıyorsunuz?

13.Dini ritüelleri uyguluyor musunuz (örneğin dualar, vaftizler, kutlamalar, haclar, vb.)?

14.Hayatınızda kararlar alırken dini ilkeleri rehber ediniyor musunuz?

15.Komünist rejimin bugün dininizle olan ilişkinizi nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz?

ÖZGEÇMİŞ

Xhentila TATAJ, 10 Mart 1991 Arnavutluk doğumludur. Orta okulu Tiran'daki Gjon Buzuku Okulu'nda tamamlandı. 2013 yılında Tiran Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden mezun oldu. 2015 yılında Tiran Üniversitesi, Sosyal Gelişim Sosyolojisi Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı.. 2016 yılından beri Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.

